

OP DEN OMSLAG

FRAGMENT VAN SINT JORIS EN DE DRAAK VAN WILLEM VAN KONIJNENBURG

STEDELIJK MUSEUM, AMSTERDAM (BRUIKLEEN VAN DEN HEER C. F. VAN KOOTEN KOK)

Het schilderij is van de hand van Willem van Konijnenburg, dateert uit 1916 en heeft een formaat van 79 × 135 cm.

De symboliek van dit werk heeft minder betrekking op het godsdienstige dan wel op het romantisch-heldhaftige en de „Aesthetische Idee". Over laatstgenoemd onderwerp en onder denzelfden titel „De Aesthetische Idee" deed Van Konijnenburg in 1916 een belangwekkend geschrift verschijnen bij de uitgeverij Mouton & Co te 's Gravenhage.

Een reproductie van den meester, die een deel van zijn leven in Limburg, vooral in het onvergetelijke Geuldal, heeft doorgebracht, is op den omslag van dit streeknummer stellig op zijn plaats. De moeder van den schilder, een geboren Jonkvrouwe Vrijthoff, was trouwens een Limburgsche. Het Limburgsche landschap, dat zooveel invloed heeft uitgeoefend op den ontwikkelingsgang van Willem van Konijnenburg, heeft hij in enkele schilderijen verheerlijkt, terwijl zijn „Maasbrug" (1892), die in het boekwerk, dat Dr H. E. van Gelder in 1928 over den meester deed verschijnen, op bladz. 21 staat afgebeeld, opmerking verdient.

JHR MR S. M. S. DE RANITZ

STAAT, KULTUUR EN LIMBURG

Rede uitgesproken ter gelegenheid van de opening van het gewestelijk bureau van de Nederlandsche Kultuurkamer voor Limburg

Men kan zich een oogenblik verbazen dat juist in dezen tijd het Gewestelijk Bureau van de Nederlandsche Kultuurkamer in Limburg wordt geopend. In dezen tijd, nu alle gedachten geconcentreerd zijn op het oorlogsgebeuren; nu de totale oorlog steeds meer een feit wordt, openen wij een centrum van kultureele werkzaamheden in Limburg. Toch is dit niet zoo wonderlijk. Deze strijd gaat om de *kultuur*. Te allen tijde is de kultuur een wezenlijk element van ons leven.

De oprichting van het Gewestelijk Bureau beteekent, dat de kultureele werker voor ons een waardevol volksgenoot is, voor wien wij willen zorgen, ook thans. Met zijn belangen moeten wij ook nu rekening houden en houden wij rekening. Voor deze zoo belangrijke groep volksgenooten brengt ook de oorlog zijn bijzondere moeilijkheden met zich mede. Men denke b.v. aan den arbeidsinzet van kunstenaars en de moeilijkheden van de materiaalvoorziening voor schilders en kunstambachtlieden. Reeds hiervoor alleen zou een bijzondere instelling, die de belangen van de kunstenaars ter harte neemt, reden van bestaan hebben.

Er zijn misschien menschen, die zich ook erover zullen verwonderen, dat het juist in Limburg is, dat de Kultuurkamer zijn Gewestelijk Bureau opent met een openbare plechtigheid. Limburg is langen tijd het stiefkind onder de Nederlandsche gewesten geweest. Vanuit Holland werd langen tijd Limburg geregeerd, zonder dat men Limburg en de Limburgsche menschen kende en nu komt de Kultuurkamer naar Limburg toe, vestigt in Maastricht een Bureau. Dat is een duidelijk kenteeken, dat er iets aan het veranderen is. Er verandert iets in de verhouding: Holland en het Gewest Limburg. Deze verandering is een volkomen logisch gevolg van de beginselen, welke gelden bij den opbouw van de nieuwe beroepsstandsorganisatie der kultuurwerkers in Nederland.

Om u dit te kunnen duidelijk maken, moet ik u iets vertellen omtrent de verhouding tusschen Staat en kultuur, zooals wij die thans zien, in tegenstelling met de verhouding, zooals die vroeger was. Vroeger, gedurende den liberalen Staat, bestond er een scheiding tusschen Staat en kultuur. De Staat bemoeide zich zoo weinig mogelijk met kultuur. In beginsel liet de liberale Staat de kultuur even vrij als de liberale Staat handel en nijverheid vrijliet.

Men beschouwde het individu als middelpunt. Men redeneerde steeds vanuit het individu, zag slechts de belangen van het individu. Men wilde dit individu volkomen vrijheid geven. Men brak alle banden, welke er zouden kunnen bestaan tusschen den Staat als vertegenwoordiger van de gemeenschap en het individu. Kultuur en Kunst was iets, hetwelk het individu aanging. Maar wanneer de Staat als vertegenwoordiger van de gemeenschap zich hiermede bemoeide, beschouwde men dit eigenlijk als een soort barbarisme. Dit alles was de logische consequentie van het liberalisme en van het individualisme.

En nu stellen wij de gemeenschap op den voorgrond. De gemeenschap is primair. Wij willen, dat de kultuur voortkomt uit de volksgemeenschap en verbonden is aan die volksgemeenschap. De oprichting van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten was de consequentie van deze leer van de gemeenschap.

Kunst en kultuur werden tot een onderwerp van voortdurende zorg van den staat, als vertegenwoordiger van de gemeenschap.

En nu begrijpe men mij goed. De Staat maakt geen kunst en maakt geen kultuur. Kunst en kultuur worden nimmer

tot een Staatsfunctie. De Staat heeft er voor te zorgen, dat de kultuur en de kunst kunnen opbloeien, vrij naar eigen aard en op eigen bodem.

Wat is dan de taak van den Staat? De Staat heeft tot taak alles tegen te gaan, hetwelk een vrijen bloei van de kunst en van de kultuur naar eigen aard zou kunnen beletten. Zoo zal in de eerste plaats de Staat er voor hebben zorg te dragen, dat de kultuurwerkers en de kunstenaars niet in hun taak belemmerd worden door allerlei commercieele factoren. Want indien de commercieele factoren overheerschen boven de kultureele factoren, is er groote kans, dat de kultuur verstikt wordt en op een dwaalspoor geraakt. Dit zien wij overal: op het gebied van de Muziek, op het gebied van het Tooneel, op het gebied van Beeldende Kunsten en op het gebied van het Boek. Wanneer zaalhouders zalen voordeelig kunnen verhuren aan jazzbands, die met hun volksvreemde muziek en hun clownerie ons volk en vooral de jeugd bederven, wanneer hierdoor dikwijls goede gezelschappen en goede orkesten geen zaal kunnen verkrijgen, gaat hierdoor een stuk kultuur kapot. Wanneer theaterdirecteuren uit louter financieele motieven de neiging hebben te veel kasstukken te brengen, dreigt de tooneelkultuur te gronde te gaan. Wanneer de handel een nieuw object heeft gevonden om te verhandelen: schilderijen, gemaakt aan den loopenden band, welke handel geen enkele kultureelen richtlijn kent, dan bederft dit op een schrikbarende wijze den smaak van ons volk. Hier is een kultuurgoed in handen van hen, die geheel toevallig in schilderijen handelen, doch die met evenveel pleizier, indien daaraan te verdienen ware, zouden handelen in elk ander product. En nu is het in de eerste plaats de taak van den Staat de kultuur te beschermen tegen de overheersching van schadelijke commercieele factoren. Dit is dikwijls een zeer moeilijke weg, maar het is de moeite waard hiervoor te vechten. Daarnaast zal de Staat positief de goede kultuur steunen. Dit geschiedt door subsidies aan orkestinstellingen, theatergezelschappen, waarbij tevens een zekere kultuurpolitieke lijn wordt uitgestippeld. Dit geschiedt door opdrachten aan beeldende kunstenaars, door prijzen aan schrijvers, door het organiseeren van tentoonstellingen en bovenal door de aandacht te besteden aan jonge kunstenaars. Door deze kultuurpolitiek van den Staat zal in het bijzonder het volksche eigene beschermd moeten worden en het volksvreemde moeten worden uitgebannen. Bij dit alles moet men één ding goed in het oog houden. Wanneer de Staat hier en daar in dezen revolutietijd gedwongen is preventief in te grijpen en volksvreemde en volksvijandige uitingen te verbieden, dan doet dit niets af aan het beginsel, dat wij op het gebied van de kultuur tegenstanders zijn van elke censuur. Ons volk zal zoo gevormd moeten worden, dat men deze volksvijandige uitingen eenvoudig niet meer accepteert en dat de Staat vertrouwen kan hebben in hen, die sleutelposten innemen op het gebied van de kultuur, als: theaterdirecteuren, dirigenten, uitgevers, organisatoren van tentoonstellingen e.d. Verder is de taak van den Staat ons volk in staat te stellen kunstzinnige uitingen te genieten, ons volk wederom naar de kunst te brengen. Het moet zoo zijn, dat niet een kleine intellectualistische bovenlaag kan genieten van kunstzinnige uitingen, doch dat ons geheele volk hieraan deelneemt. Dit alles is de taak van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Daarnaast moet gezorgd worden voor de kultureele werkers. Er moet voor gezorgd worden, dat zij behoorlijk kunnen leven, dat de verhoudingen tusschen werkgevers en werknemers op het gebied der kunst goed zijn geregeld, er moeten voorzieningen worden getroffen in alle sociale nooden van kunstenaars, er moet voor worden gezorgd, dat de vakkundigen niet weg worden gedrongen door de knoeiers en dat kan niet gebeuren van bovenaf. Hier moeten de maatregelen voortkomen uit de kringen van de kultuurwerkers zelf.

Hiervoor is noodig een beroepsstandsorganisatie; hiervoor is opgericht de Nederlandsche Kultuurkamer, die in haar opbouw van onder naar boven de representante is van alle Nederlandsche kultuurwerkers. Juist op een zoo bijzonder gebied, een gebied met bijzondere menschen en bijzondere eigenaardigheden kan de Staat van bovenaf niet doeltreffend regelend optreden; hier bovenal is een beroepsstandsorganisatie noodig; zijn noodig de vakgroepen en gilden, waar men de eigenaardigheden kent van de tallooze schakeeringen van kultuurwerkers. En wanneer wij dan dit beginsel goed in het oog houden, dan is de logische consequentie hiervan, dat niet alleen elke vakgroep, hoe klein ook, tot haar recht moet komen, maar dat evenzeer het rijk geschakeerde gewestelijke tot zijn recht moet komen. Want ik behoef het hier niet te zeggen, u weet het, dat de Limburgsche kultuurwerker anders en onder andere omstandigheden werkt dan zijn vakgenoot in het Westen van ons land. De eigen aard van elken gewestelijken kring maakt ook een gewestelijke organisatie noodzakelijk.

Deze geluiden hebt u in Limburg in het verleden weinig gehoord. De Limburger staat in het algemeen achterdochtig tegenover datgene, wat uit Holland komt, en terecht. Deze achterdocht spruit niet voort uit het volksche karakter van den Limburger, maar uit de geschiedenis, want het is een feit, hetwelk men in Holland niet voldoende beseft, dat gedurende de laatste 300 jaar voortdurend over Limburg beschikt is, zonder rekening te houden met de Limburgsche belangen en met het volksche eigene. Het volkskarakter vormt stellig geen remming om als volwaardig lid te worden opgenomen in de Nederlandsche en daarom in de Germaansche gemeenschap; integendeel, het Limburgsche volk zal deze gemeenschap kunnen verrijken. De geschiedenis, waarbij de Limburgers steeds behandeld zijn als een „quantité négligeable", is oorzaak van de moeilijkheid. Want sinds Limburg het hartland is geweest in den Karolingischen tijd, was Limburg in de middeleeuwen twistappel tusschen Brabant en Gelre. Toch bloeide de kultuur. Ik hoef U slechts te wijzen op de schilders: de gebroeders Van Eijck, Willem van Heerlen, op den dichter Hendrik van Veldeke, die een enormen invloed heeft gehad op de dichtkunst van geheel

Germanje, op de edelsmeedkunst en het ambachtelijk werk.

Sinds Frederik Hendrik in 1632 zijn tocht langs de Maas begon, en tenslotte Maastricht dwong te capituleeren, bestond een vaste verbinding op staatkundig gebied tusschen Maastricht en de Staten-Generaal en sindsdien is het Limburgsche volk er de dupe van geweest, dat het Limburgsche land een voortdurende twistappel was tusschen geïnteresseerden, die zich van het heil van Limburg niets aantrokken.

Na den 80-jarigen oorlog was benoorden de rivieren een aangesloten gebied ontstaan, maar in het land van Overmaas zouden de Staten-Generaal en de Koning van Spanje behouden, wat zij elk op het oogenblik van den vrede bezaten. Toen in 1661 te Den Haag een nadere verdeeling tot stand kwam, bleek dat enkel Maastricht en een aantal plaatsen als Generaliteitslanden behoorden tot de Staten-Generaal. De rest behoorde aan Spanje, aan den Hertog van Gulik, aan den Hertog van Kleef, aan den Prins-Bisschop van Luik en sindsdien is Limburg het terrein geweest van vele oorlogen en bovenal het terrein ook, waar steden en landen werden verkwanseld voor doeleinden, die niets te maken hadden met de Limburgsche belangen. Ik behoef U er slechts op te wijzen, dat Maastricht in 1673 uit dankbaarheid voor de hulp, die de Koning van Spanje aan de Republiek had bewezen in zijn oorlog tegen Frankrijk, aan den Koning van Spanje werd toegezegd, welke belofte nimmer werd geëffectueerd en tenslotte werd afgekocht in 1785 bij het Verdrag van Fontainebleau. Wanneer men de kaart van de Limburgsche Gewesten uit de 17de en 18de eeuw bekijkt, dan kan men er zich over verwonderen, dat niettegenstaande de hopelooze verdeeling en verkaveling van het Limburgsche gebied er toch altijd een Limburgsch volk is gebleven, maar dan kan men evenzeer begrijpen, waarom dit Limburgsche volk zich Limburger boven alles voelt en achterdochtig staat tegenover datgene, wat van buiten komt. Want dit spelen met Limburgschen grond is doorgegaan tot diep in de 19de eeuw. Deze geschiedenis is in het algemeen in ons land onbekend, doch zeker de moeite waard bestudeerd te worden, opdat men begrijpt welke gevolgen deze geschiedenis heeft gehad voor de Limburgsche mentaliteit.

En zoo is het ook begrijpelijk, dat de Limburger huiverig staat tegenover een nieuwe instelling als de Kultuurkamer. Hem zal duidelijk gemaakt moeten worden, dat deze Kultuurkamer alleen kan bestaan op grond van het beginsel, hetwelk den eigen aard van iederen levenskring volkomen erkent en dus ook den eigen aard van het Limburgsche volk.

Doch gelijk deze Kultuurkamer toch verschillende vakgroepen en gilden samenbundelt tot een geheel, onder instandhouding van het eigen karakter van elk dier vakgroepen en gilden, zoo zal ook de samenbundeling der gewestelijke kultuur moeten geschieden onder instandhouding van eigen aard, doch toch als een samenbundeling tot een geheel. De Limburger leeft te veel in een kamer en kijkt tegen de muren van die kamer aan. Hij interesseert zich niet voor het grootere huis, waarvan hij een deel uitmaakt, want men heeft zijn kamer veronachtzaamd. Een kultuurseparatisme kan nooit bevorderd worden, maar wel een kultuur van eigen aard en deze kan juist sterker worden, doordat men zich organisch verbonden voelt met een grooter geheel. Hiertoe kan het Gewestelijk Bureau medewerken, want eigen kultuur heeft Limburg ongetwijfeld, al slaapt deze kultuur nu nog gedeeltelijk. Hier in Limburg bestaat nog steeds een schilderkunst, werken belangrijke glazeniers en beeldhouwers. Uit Limburg kwamen ook in den nieuweren tijd bekwame schrijvers en architecten voort, bestond in vrijwel iedere plaats het liefhebberij-muziekgezelschap, bestond het Rederijkertooneel, hetwelk aantoont, dat de drang naar kultureele uitingen in de breede lagen van het volk bestaat. Die kunstzinnige neigingen van de Limburgers moeten niet verknoeid worden door datgene, wat uit het Westen komt. De aanleg is er, doch een stimuleering van alles wat sluimert is ongetwijfeld noodzakelijk. Met buitengewoon veel genoegen kan de oprichting van een werkgemeenschap, zooals de Frankische werkgemeenschap „De Spade", begroet worden.

De taak van het Gewestelijk Bureau van de Kultuurkamer ligt in de eerste plaats anders. De Kultuurkamer verzorgt de sociale, economische en vakkundige belangen van de kultuurwerkers. Er zijn dagelijks hier moeilijkheden op te lossen en nu komt men er niet toe naar den Haag te gaan; men komt er evenmin toe zijn klachten en zijn wenschen schriftelijk te behandelen. Bovendien is deze schriftelijke behandeling niet doeltreffend, zijn er dikwijls kleine nuances, die slechts besproken kunnen worden in een vertrouwelijk onderhoud. Indien wij al deze vakkundige, sociale en economische aangelegenheden vanuit Den Haag zouden willen reglementeeren, zou er een lawine van papier noodig zijn en nu kan men zich goed indenken, dat een geestelijk werker, die eenige formulieren heeft ontvangen en eenige ambtelijke brieven, teneinde hem te helpen in de moeilijkheden, welke zijn beroep met zich medebrengt, op een oogenblik kriegel wordt en de geheele papiermassa in de prullemand werpt, en niets meer met de organisatie te maken wil hebben. Kultuurwerkers zijn nu eenmaal geen volleerde organisatiemenschen. Daarom in de eerste plaats richten wij hier een bureau op, met een bestuurder, die eenerzijds Limburger is en de eigenaardigheden van het Limburgsche volk, ook van de kultuurwerkers, geacht wordt te kennen, doch die anderzijds in staat moet zijn dezen kultuurwerkers den juisten weg te wijzen, waarlangs hun moeilijkheden kunnen worden opgelost. Dit is geen gemakkelijke taak; een taak, die inzicht en tact vereischt. De Limburgsche kultuurwerkers zullen den gang naar het Gewestelijk Bureau moeten leeren; zij zullen zich thuis moeten voelen en moeten leeren, dat deze organisatie h u n eigen organisatie is.

Vanzelfsprekend zal zich om dit Gewestelijk Bureau formeeren een kring van allerlei kultuurwerkers. Zoo zal het mogelijk zijn, dat dit Gewestelijk Bureau een steunpunt gaat vormen voor de vakgroepen en gilden en voor het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten.

Zoo zullen van hier uit ook kultuurpolitieke intitiatieven kunnen ontstaan. Een goed werkend Gewestelijk Bureau van de Kultuurkamer brengt automatisch met zich mede, dat ook de kunstafdeelingen van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten volkomen op de hoogte kunnen zijn van hetgeen hier in Limburg op kultureel gebied nog kan geschieden.

Want door samenwerking kan veel tot stand komen. Door samenwerking met de gemeente Valkenburg is aan het openlucht-theater weer nieuw leven ingeblazen. Aan deze samenwerking zijn de opvoeringen van Maryken van Nieumeghen, welke een kultureel succes waren, te danken.

De kultuurwerkers moeten een bezoek aan het Bureau van de Kultuurkamer wagen en aldaar komen met hun dagelijksche beslommeringen, opdat uit het geschapen vertrouwen iets beter kan opbloeien.

Op deze wijze kan het Gewestelijk Bureau een taak verrichten, niet alleen voor Limburg. Het gaat tenslotte niet alleen om een gewestelijk doeleinde. Limburg zal zich weer thuis moeten voelen in een grooter geheel. De bindingen, welke dit Bureau tot stand zal brengen, kunnen hiertoe medewerken. Het kleinere krijgt pas zijn ware beteekenis, wanneer het geordend wordt in het grooter verband. Hier kan de band, die gelegd wordt tusschen Holland en Limburg, van nut zijn èn voor Limburg èn voor Holland.

Want Limburg is altijd grensgebied geweest, is in zeker opzicht meer continentaal dan Holland, hetwelk zijn gelaat gericht had op de zee. Zoo kan dit Gewestelijk Bureau juist door het meer continentale Limburg samen te brengen met onze andere gewesten, eveneens een klein steentje bijdragen om te komen tot een nieuwe ordening, tot een Germaansche gemeenschap.

Bezwering

O edele Germaansche geest, geboren
in het begin in storm van wind en zee,
verheven geest der vaadren, dien wij hooren
in 't ruischend woud dat zingt zijn milde beê,

die onzen geest naar 't reizen van de wolken
verheft en ons naar blauwe verten noodt;
o weidsche drang, die deze Broedervolken
naar zeeën stuwt of naar het zuien stoot;

o oude geest, zoozeer gesmaad door velen,
die u niet loochnen kunnen in hun ziel,
maar u ontkennen willen in hun spelen,
ofschoon de wind steeds woei, waar 't hem beviel;

oeroude geest: telkens weer doet gij droomen
de jonkheid van verbeeldings nieuwe land;
telkens weer zal uw vloed hun overstroomen,
zoolang de zee nog aanruischt tegen 't strand.

PAUL VLEMMINX

(1936)

(Uit: De groene Warande)

DR JOHAN THEUNISZ

BRABANT EN LIMBURG IN DEN LOOP DER GESCHIEDENIS

Moet men bij een historisch overzicht over welk territoir dan ook zich steeds losmaken van de tegenwoordige grenzen, zeer in het bijzonder geldt dit van Limburg en Brabant. Bijna nooit verstaat men in den loop der eeuwen onder deze woorden een stuk land van dezelfde afmeting, nooit dat gebied, dat wij er in de twintigste eeuw onder verstaan.

De gebieden, die later in de geschiedenis bekend zouden worden als Limburg en Brabant, vormden in den Romeinschen tijd de noordelijkste streek van het Imperium Romanum. Al het land, dat benoorden de groote rivieren ligt, is immers maar zeer onvolledig en voorbijgaand door de Romeinen overheerscht, terwijl dezen zich gedurende eeuwen hebben kunnen vastzetten in het stroomgebied van de Maas.

Na de Groote Volksverhuizing werden deze gebieden veroverd door de Franken, die daar zonder twijfel een inheemsche bevolking vonden, waarmede zij zich vermengden. Dat is vermoedelijk wel een der oorzaken, dat de bevolking van Limburg en Brabant van alle Nederlanders het minst als typisch Germaansch kan gelden. Misschien verklaart dit ook wel, dat het christendom er zoo snel en gemakkelijk wortel kon schieten, in tegenstelling met die gebieden van ons land, die door Saksen en Friezen werden bezet, en waarvan de bevolking zich later met al de felheid van het Germaansche bloed tegen dezen zuidelijken import heeft verzet, tot tenslotte het zwaard hen moest dwingen het vreemde geloof te omhelzen. Terwijl in het Noorden nog eeuwenlang het boerenbedrijf het eenig middel van bestaan zou blijven, ontstonden reeds in de achtste eeuw, en wellicht nog eerder in Brabant belangrijke stedelijke centra, die stelselmatig het beste boerenbloed tot zich trokken. Deze eeuwenlage urbanisatie van het Zuiden moest ook wel zijn stempel op deze gewesten drukken. Onder Karel den Groote (stond zijn wieg misschien in het Luiksche?) moet deze verstedelijking van het Zuiden stellig nog zijn toegenomen.

Na de ineenstorting van het Karolingsche Rijk kwamen deze landen door het verdeelingsverdrag van Verdun in 843 bij Lotharingen, het smalle land van de Noordzee tot den Tiber, dat in 855 wederom uiteenviel in Opper- en Neder-Lotharingen. Het behoeft geen betoog, dat onze streken tot Neder-Lotharingen behoorden. Vanaf 879 behoorde dit alles tot Oost-Francië, of, zooals het later heette, Duitschland. De centrale macht van dit Rijk was gering, de Rijksgrooten, gewoonlijk graven, bestuurden hun kleine gebieden, zonder dat de vorst veel voor of tegen hen kon doen.

De oude gouw Brabant viel in de negende eeuw in vier graafschappen uiteen, die een twistappel werden tusschen Vlaanderen, Henegouwen en Leuven. De graven van Leuven noemden zich sedert 1106 hertogen van Brabant. Deze hertogen van Brabant waren al spoedig machtige heeren, wier invloed in de groote politiek dikwijls niet gering was. Zoo regeerde van 1183 tot 1235 Hendrik I, de Strijdvaardige, die gehuwd was met een dochter van den Franschen koning Philippe August, terwijl zijn dochter Maria huwde met Keizer Otto IV. Eerst ging Hendrik in zijn politiek samen met Engeland, later met Frankrijk en Duitschland. Met Luik, waarmede hij voortdurend overhoop lag, moest hij na den slag bij Steppes in 1213 een zeer nadeeligen vrede sluiten, terwijl hij het volgend jaar deelde in de nederlaag van Otto bij Bouvines. Hendrik onderwierp zich aan den tegenstander van Otto IV, aan Frederik II, en ontving daarvoor Maastricht in leen. Zijn dochter huwde na den dood van Otto met graaf Willem I van Holland.

Zijn zoon en opvolger Hendrik II (1234—1247), die evenals zijn vader voor de Duitsche kroon bedankte, was een krachtig heerscher, die de Brabantsche kroon den ouden glans hergaf. Hij steunde krachtig zijn neef Willem II van Holland, die de Duitsche kroon had aanvaard.

Nog machtiger was zijn opvolger Hendrik III (1247—1261), die zelfs het onderkoningschap van alle landen van Moezel en Rijn tot de zee ontving. Na zijn vroegtijdigen dood wist zijn weduwe Aleidis met moeite zich in de voogdij over haar kinderen te handhaven tegenover Gelre, Luik en vele Brabantsche edelen. De ziekelijke oudste zoon werd met goedvinden van de steden vervangen door den krachtigen jongeren broeder Jan I (1267—1294). Deze, niet alleen een prachtig ridder en een uitnemend krijgsman, maar ook een uitnemend dichter, behoorde tot de meest geziene vorsten zijner dagen. Hij schitterde niet slechts op de slagvelden van het Rijk, van Frankrijk en Engeland, maar ook in den strijd tegen de Spaansche Mooren.

In dezelfde eeuwen, dat Brabant zich ontwikkelde tot een machtig en rijk land, ging ook Limburg denzelfden weg. Maar de daar heerschende dynastie kon niet tot zulk een machtige positie komen als de Brabantsche hertogen. De Limburgers hadden zonder twijfel hun aandeel

in de twisten van de groote heeren in het land van Maas en Moezel; zij mengden zich in den strijd om de Duitsche kroon en in dien van het aartsbisdom Keulen, maar werkelijk machtig werden de Limburgsche hertogen niet. Dat vond ook voor een deel zijn oorzaak in het feit, dat het noordelijk deel van hun gebied, de heerlijkheid Valkenburg, aan een zijlinie van het hertogelijk huis kwam. Desalniettemin was het hertogdom een begeerlijk bezit, en velen keken er verlangend naar, toen de laatste vorst, Walram III, in 1280 stierf. Zijn dochter Irmingard was gehuwd met Reinout I van Gelre, die na haar dood zich dan ook gereed maakte om het hertogdom in bezit te nemen.

Dit werd hem bestreden door Irmingards oom Adolf van Berg. Daar hij alleen tegen het machtige Gelre niets vermocht, wendde hij zich tot Jan van Brabant, die ook met Reinout van Gelre op voet van vijandschap stond. In 1283 verkocht Adolf van Berg zijn rechten op Limburg aan Jan van Brabant, op voorwaarde, dat Godfried, een zoon van Jan, met zijn dochter zou huwen.

Een bloedige strijd brak uit in het land van de Maas en den Rijn. Aan den kant van Brabant stonden zijn zwager, de bisschop van Luik, Hendrik van Hessen, Berg, Mark, Aken en vele edelen, later ook Fransche, Bourgondische Hollandsche en Vlaamsche troepen. Gelre kreeg steun van Valkenburg, Luxemburg, Gulik, Kleef, Nassau, Nieuwenaar, Solms en Salm, en bovendien van Keulen. Na jaren oorlog en strijd overwon Jan van Brabant in 1288 in den beroemden slag bij Woeringen. Zoo werden Brabant en Limburg vereenigd tot den voornaamsten staat uit de Nederrijnsche gewesten.

Jan I van Brabant is voor zijn tijd zeer karakteristiek. Hij steunde de burgerij en beperkte de macht van de kerk. Hij verbood den bouw van kloosters binnen de steden, ontnam het onderwijs aan de kerk en gaf het in handen van de stedelijke overheid, een maatregel, die ook in onze dagen nog stellig navolging zou verdienen.

Maar Jan I werd opgevolgd door den zwakken Jan II, en ook Jan III was in zijn lange regeering (1322—1355) niet steeds gelukkig, al veroverde hij dan ook Heerlen en Sittard op Valkenburg, Grave op Kuik, en Heusden op Holland. Na een aanvankelijk verlies heroverde hij in 1347 Mechelen weer op Vlaanderen. Merkwaardig uit zijn regeering was de instelling van den Raad van Zes, namelijk twee edelen, twee afgevaardigden van Leuven en van Brussel, die contrôle uitoefenden op de inning der belastingen.

In 1354 werd op een bijeenkomst van adel en steden besloten, dat de erfenis van Jan III na diens dood niet verdeeld mocht worden. In 1356 volgde hem dan ook in al zijn landen op Wenzel van Luxemburg, de man van Jans oudste dochter, daar de drie zonen van Jan alle vóór hun vader kinderloos waren gestorven. Wenzel moest bij de aanvaarding van zijn regeering de Joyeuse Entrée bezweren, waarbij hij beloofde geen vreemdelingen in de ambten te zullen benoemen en te zullen regeeren in overeenstemming met den wil van het „gemeenland", hetgeen wij later de Staten of Stenden zouden noemen. Maar niet zonder strijd werd deze broer van den Duitschen keizer Karel IV in het bezit van de rijke landen Brabant en Limburg gelaten. De beide andere schoonzonen van Jan III, de vorsten van Gelre en Vlaanderen, betwistten hem de erfenis. Herhaaldelijk werden de landen van Wenzel verwoest. Hijzelf werd in 1371 bij Baesweiler verslagen door de hertogen van Gelre en Gulik en gevangen genomen. Eduard van Gelre viel in den slag, maar die van Gulik zette Wenzel op Nideggen gevangen. Met moeite werd hij door den keizer bevrijd en het Brabantsche land moest zware losgelden voor den hertog opbrengen. Ook met Vlaanderen geraakte Wenzel in strijd, hetgeen hem bij den vrede van Ath in 1357 de stad Mechelen kostte.

Ernstige stedelijke woelingen, strijd tusschen de heerschende patricische geslachten en de opkomende gilden vernietigden den bloei van Leuven, terwijl ook Brussel en Mechelen de ernstige nadeelen daarvan ondervonden.

Bij den dood van Wenzel in 1381 geraakte zijn weduwe, Johanna, in strijd met Gelre. Gedurende lange jaren woedde er een vernietigende strijd, die feitelijk onbeslist eindigde. In den loop van haar lange regeeringsperiode wendde Johanna zich steeds verder van Luxemburg af en steeds meer naar Boergondië. In 1389 verpandde zij reeds groote stukken van haar landen aan hertog Philips van Boergondië, in 1390 ontnam zij het erfrecht op Brabant aan het Luxemburgsche geslacht van haar echtgenoot en gaf het aan haar nicht en diens man, de gravin en den graaf van Vlaanderen, dat wil zeggen aan Philips van Boergondië, die met de Vlaamsche erfdochter was getrouwd. In 1396 gaf zij ook Limburg over en in 1404 de rest aan de weduwe van Philips. Deze maakte nu haar zoon Antoine van Boergondië tot regent. Bij den dood van de zeer oude Johanna in 1406 werd hij door de stenden van Brabant en Limburg onder voorwaarde van bezwering van de Joyeuse Entrée erkend als hertog.

Hiermede dreigden de twee machtigste staten van de zuidelijke Nederlanden deel te worden van de groeiende Boergondische macht en losgescheurd te worden van het Rijk. Door het huwelijk van Antoine met de erfdochter van Luxemburg werd dit laatste land weliswaar met de andere twee vereenigd, maar dreigde eveneens in Fransch vaarwater te geraken.

In 1415 viel Antoine in den slag bij Azincourt en werd opgevolgd door den zwakken Jan IV, den gemaal van zijn nicht Jacoba van Beieren. Door zijn willekeurige handelingen, zijn gunstelingenregeering, de wijze, waarop hij zijn vrouw behandelde, ontstonden er opstanden in Brabant, die hij met moeite wist te onderdrukken. In 1427 overleed hij, opgevolgd door zijn broer Philippe, die reeds in 1430 kinderloos overleed. In het najaar van hetzelfde jaar werd Philips van Boergondië overal als hertog gehuldigd.

Hiermede was dus een einde gekomen aan de zelfstandige positie van Brabant en Limburg. Zij waren opgegaan in Boergondië; zij gingen met de rest van de Boergondische erfenis over aan het huis Habsburg, aan Philips den

Schoone. In den strijd tusschen dezen vorst en Gelre werd Brabant herhaaldelijk het tooneel van strijd. Ook toen onder Karel V de strijd met Gelre wederom en voor den laatsten keer uitbrak, werd Brabant door de benden van Maarten van Rossum onder anderen geplunderd. Dat was niet verwonderlijk, want de door handel en industrie welvarende steden van Brabant lokten daartoe maar al te zeer uit. Juist door dezen rijkdom vond ook de kunst talrijke beoefenaars.

Welk een verschil is er tusschen het hierboven geschetste tafreel en dat van den tijd der Republiek. De Nederlandsche gewesten zijn dan in twee deelen verdeeld. Het Noorden, vereenigd door de Unie van Utrecht, gaat in zijn onafhankelijkheid een rijke toekomst tegemoet, het is het bolwerk van het Calvinisme; het Zuiden, voor een belangrijk deel aan Spanje onderworpen, is tot armoede gedoemd, is telkens en telkens weer het slagveld van de elkander bestrijdende legers. Op deze wijze heeft Holland in het Zuiden, gelijk in het Oosten, een soort niemandsland geschapen, dat de slagen van den oorlog opving, waaraan Holland verdiende. Holland heeft van den Tachtigjarigen Oorlog, behalve in de eerste paar jaren, niets meer gemerkt. Deze werd beoosten den IJsel en bezuiden de Maas uitgevochten.

De gewesten, die geheel of gedeeltelijk beoosten den IJsel lagen, hadden het geluk, dat zij zich bij de Unie van Utrecht hadden aangesloten. Met de gewesten bezuiden de Maas stond het geheel anders. Geen nieuwe, gelijkberechtigde leden werden in de Unie opgenomen. Wat in Brabant of Limburg werd veroverd, werd door de Staten-Generaal bestuurd.

Reeds eenige jaren na het uitbarsten van den Tachtigjarigen Oorlog was de toestand in het Zuiden zeer slecht. De veldtochten van Oranje in 1568 en 1572 waren hier het begin van de ellende, vooral ook omdat Alva hem bestreden had door een stelselmatige verwoesting van het platteland. Ook de plunderende en muitende Fransche en Waalsche huurtroepen van den Prins hadden hier verschrikkelijk huisgehouden. Deze ellende werd nog vergroot, omdat Don Juan nogmaals het Brabantsche land voor zijn operaties uitkoos. Daarna is Parma in zijn pogingen om het gewest tot volledige onderwerping te brengen, het gedurende een reeks van jaren in alle richtingen doorgetrokken. Stad na stad onderwierp zich aan hem, in 1585 gaven Mechelen en Brussel zich over. Ook Antwerpen capituleerde voor den genialen Parma.

In latere jaren was de toestand er niet beter. „Treurig was thans de toestand der eertijds zoo rijke provinciën. Herhaalde slechte oogsten en de verhindering van den toevoer van koren uit de Oostzee, doordat de Engelsche, Hollandsche en Zeeuwsche schepen sedert jaren de Schelde zoo goed als gesloten hielden, hadden in deze eertijds van overvloed en weelde getuigende streken nijpenden hongersnood veroorzaakt; roovers maakten het verwoeste en verbrande platteland onveilig, wolven zelfs vertoonden zich in de dorpen, de vroeger bloeiende steden waren thans verlaten. Zonder militaire bedekking waagde het niemand, die iets te verliezen had, buiten de poorten te komen. Roovers en vagabonden maakten de wegen onveilig en overvielen afgelegen huizen en gehuchten", zegt Blok. De verovering van Breda, Hemert, Hedel, Steenbergen, Oosterhout, de schans te Roozendaal en Geertruidenberg, de slag bij Turnhout, de bemachtiging van Helmond en Grave, aanslagen van de Spanjaarden op Bergen op Zoom en Grave, plundertochten vanuit het door den vijand bezette 's-Hertogenbosch, dat is de geschiedenis van ons Zuiden tot en met het Twaalfjarig Bestand. Op het platteland eindelooze ellende, in de steden een voortdurende achteruitgang nog van handel en nijverheid, zoo was de toestand in die gewesten, waar het katholicisme, ongestoord door eenige ketterij, heerschte. „Doffe berusting had de plaats ingenomen van de woelige beweeglijkheid, die nog een eeuw te voren een der meest in het oog vallende karaktertrekken van het vlaamsche-brabantsche volk was geweest."

Een plundertocht van Frederik Hendrik in 1623 tot voor de poorten van Brussel, Mechelen en Leuven, de verovering door den vijand van Steenbergen en zijn belegering van Bergen op Zoom, de aanwezigheid van het Staatsche leger bij Tilburg, een vergeefsche poging van Maurits om Antwerpen bij verrassing te nemen, de vijand die in 1624 Breda belegert, zonder dat Maurits hem tot vertrekken kan dwingen, zoo klinkt de geschiedenis van het geteisterde Brabant in de laatste dagen van Prins Maurits, en het is waarlijk voor Brabant geen heldendicht. Wanneer menigeen, die onze werkelijke geschiedenis onvoldoende kent, zich het hart sneller voelt kloppen bij de gedachte aan ons roemrijk verleden en dien heldhaftigen Tachtigjarigen Oorlog, dan moet hij zich het lot eens indenken van de gewesten, die buiten de groote rivieren lagen, dan moet hij zich indenken, welke een ellende daar geleden werd, hoevelen daar van honger stierven, terwijl in Holland de weelde hoogtij vierde en het geld er van alle zijden binnenstroomde. Dat de oorlog tegen Spanje maar slap gevoerd werd, toen het gevaar voor Holland geweken was, dat het Oosten en het Zuiden regelmatig tot slagveld werden gemaakt, zonder dat zulks noodig was, dat heeft in dat Oosten en Zuiden een diepe en begrijpelijke haat tegen Holland doen ontstaan, die latere eeuwen nooit geheel hebben kunnen doen verdwijnen, te meer, daar deze toestand van achterstelling bij Holland eigenlijk altijd is blijven voortbestaan.

De periode van Frederik Hendrik vertoonde geen ander beeld. In 1625 moest Breda zich overgeven aan den Spanjaard, de vesting 's-Hertogenbosch werd in 1629 veroverd, in 1632 deed de stadhouder zijn beroemde tocht langs de Maas, waarbij hij, dank zij verraad, zich meester kon maken van Venlo. Roermond en Maastricht; in 1637 vielen Roermond en Venlo weer in Spaansche handen, in 1644 hernamen de Staatschen Valkenburg, Hertogenrade en Daelhem, in het Westen van Brabant werd Breda weer hernomen, in het Kleefsche viel Gennep. Zoo kwam het einde van den Tachtigjarigen Oorlog.

Staatsch-Brabant, door de Staten-Generaal bestuurd (verzoeken van Brabant, om zichzelf tenminste te mogen regeeren, of vertegenwoordigers naar de Staten-Generaal te mogen zenden, werden steeds weer afgeslagen), was ongeveer van dezelfde grootte als de tegenwoordige provincie, met uitzondering van een strook land van Gennep over Gemert naar Ravestein. Van het tegenwoordige Limburg behoorde ongeveer de helft van Zuid-Limburg aan de Staten-Generaal, de rest was van Spanje, Gulik, Kleef en Luik, terwijl er verder nog allerlei Rijksheerlijkheden en vorstendommetjes lagen. Hoe verward de toestand was, kan men bedenken; Valkenburg, Klimmen, Heerlen en Gulpen waren Staatsch, maar Oud-Valkenburg. Kerkrade en Hoensbroek Spaansch.

De uiterlijke vorm van Brabant en de inwendige toestand bleef in de volgende eeuw wel zoo ongeveer gelijk, het bleef achtergesteld bij de andere Nederlandsche gewesten en rechtloos, het bleef bij talrijke oorlogen, die wij met Frankrijk voerden, het tooneel van den strijd, van doortrekkende legers, van plunderende benden. Dit telkens te herhalen zou eentonig worden.

In Limburg was de toestand anders. Ook dit gewest werd in talrijke oorlogen betrokken, maar het groeide, Van 1673—1678 was Maastricht Fransch; ook de Spaansche Successie-oorlog werd in Limburg voor een deel uitgevochten; de Staatsche troepen veroverden o.a. Venlo, Roermond en Stevensweert. Bij den vrede kreeg de Republiek Venlo, Stevensweert, Echt en Nieuwstad.

Zoo was het ook nog, toen aan het einde van de 18e eeuw de Republiek op het punt stond ineen te storten. In 1792, 1793 en 1795 was Brabant opnieuw en voor de zooveelste maal slagveld. De ellende van het platteland was grooter dan ooit.

Bij het Haagsch Verdrag in 1795 verdwenen de Limburgsche bezittingen van de kaart van Nederland. Zij werden bij Frankrijk ingelijfd en bij den vrede van Campo Formio in 1797 werd deze inlijving bevestigd. Brabant zag de kans schoon, bevorderde zichzelf tot onafhankelijk gewest en eischte zitting in de Staten-Generaal. Met 1 Januari 1796 trad Brabant als negende provincie op. Deze toestand duurde echter maar kort, want bij de grondwet van de Bataafsche Republiek in 1798 werd Brabant verdeeld; het westelijk deel behoorde met de eilanden van Zuidholland en Zeeland tot het Departement van de Schelde en de Maas, het oostelijk deel met het stuk van Gelderland ten Zuiden van de Waal tot het Departement van den Dommel. In 1801 keerde de oude toestand weer terug en werd Brabant weer een eenheid. Zoo bleef de toestand tot de inlijving van ons land in 1810, hoewel reeds drie maanden voor de feitelijke inlijving Brabant aan Frankrijk was afgestaan en was opgegaan in het Département des Deux Nèthes, wat het Westen betreft en in het Département des Bouches du Rhin, wat oostelijk Brabant aangaat. Limburg behoorde tot dat van de Roer en de beneden-Maas.

Het spreekt vanzelf, dat terstond de in Frankrijk geldende kerkelijke wetgeving werd ingevoerd. In Mei 1810 volgde dan ook reeds de benoeming van een keizerlijk bisschop voor de Bouches du Rhin, die te 's-Hertogenbosch zetelde.

Het einde van de Napoleontische periode naderde evenwel al spoedig. Als laatste vestingen bleven Grave, Venlo, Maastricht, Den Bosch en Bergen op Zoom in handen van de Franschen. Als laatste kwam Bergen op Zoom vrij, op denzelfden dag, dat Napoleon Elba betrad: 3 Mei 1814.

De vraag was nu, hoe het grondgebied van het herstelde Nederland zou zijn. Engeland had tusschen 1795 en 1814 talrijke plannen opgesteld, om zoo de andere mogendheden tot deelname aan een oorlog tegen Napoleon over te halen. In 1805 bood het bij voorbeeld aan Pruisen alle Nederlanden en al het land ten Westen van den Rijn aan. Daarentegen bood het in 1814 aan Nederland de Zuidelijke Nederlanden en het gebied tussen Maas en Rijn met als zuidelijke grens een lijn van Maastricht naar Keulen. Willem I vond dit aanbod geenszins verwerpelijk, en pas toen in 1815 een oorlog dreigde tusschen de mogendheden over de verdeeling van den Napoleontischen buit, stemde hij toe en zag af van den linker-Rijnoever. Een smalle strook ten Oosten van de Maas verbond daarna de vroegere Nederlandsche gebieden, om daarmede Pruisen van de Maas te houden. Hieruit en uit een deel van Luik en Brabant werd de tegenwoordige provincie Limburg uiteindelijk gevormd, maar de definitieve grensregeling kwam pas in 1827 tot stand. Toen in 1839 de Belgische opstand zijn oplossing gevonden had, volgden nog eenige grenswijzigingen aan den linker-Maasoever, waardoor de grens tusschen Limburg en België werd vastgelegd. Daardoor kwamen Bergeroth, Stamprooi, Neer-Itteren, Ittervoort en Thorn aan Nederland, hetgeen in 1842 definitief geregeld werd.

Afgezien van wat boven over de grensregeling tusschen Limburg en Brabant is gezegd, heeft Brabant zijn oude grenzen, die het na den tijd van Napoleon had teruggekregen, gehouden.

Na eeuwen van oorlogsgeweld, na eeuwen van achterstelling waren eindelijk beide gewesten een eeuw van rust en gelijkberechtigdheid met de andere Nederlandsche gewesten binnengetreden. Dat dit een eeuw is geworden van toenemenden bloei door de groote vlucht van nijverheid, industrie en mijnbouw behoeft hier niet nader te worden betoond.

Hiermede is in groote trekken geschetst, hoe de tegenwoordige provincies Brabant en Limburg hun huidigen vorm hebben gekregen en binnen den Nederlandschen staat zijn gekomen. Binnen dit kader hebben zij een uitgesproken eigen aard, een karakteristieke kleur, die voor een niet gering deel het gevolg zijn van de aangegeven historische ontwikkeling. Een zekere tegenstelling met de rest van Nederland en zeker chauvinisme, vooral bij de Limburgers, vallen bij onze Zuiderlingen niet te ontkennen. Des te merkwaardiger mag het worden genoemd, dat bij hen geen uitgesproken sympathie valt waar te nemen voor de Lage Landen, die sedert eeuwen *niet* meer tot de Nederlanden worden gerekend, zooals bij meer dan een gelegenheid onomwonden is gebleken.

H. GOLTZIUS

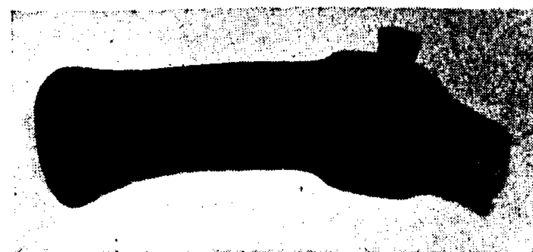
GRAVURE DOOR J. MATHAM

AARDEWERK DER BEKERKULTUUR UIT GRAFHEUVELS BIJ SWALMEN (LIMBURG)

AARDEWERK DER BEKERKULTUUR UIT GRAFHEUVELS BIJ SWALMEN (LIMBURG)

STEENEN HAMER VAN HANNOVERAANSCH TYPE UIT DIORIET, MET EEN DEEL VAN DEN HOUTEN STEEL, DIE BOVENOP VERSIERD IS MET BRONZEN SPIJKERTJES EN BANDJES

STEENEN HAMER VAN HANNOVERAANSCH TYPE UIT DIORIET. VINDPLAATS HEYTHUYSEN (FOTO'S ARCHIEF)

DR F. C. BURSCH

De Bekerkultuur in Brabant en Limburg

Zoo ongeveer tien jaar geleden zag het er naar uit, dat er een groote kloof gaapte tusschen de beschavingsverschijnselen in den jong-steentijd in het gebied ten Zuiden onzer groote rivieren en in dat ten Noorden daarvan.

In mijn dissertatie, geschreven in 1931/32 en verschenen in 1933 [1]) kon ik een klokbeker vermelden uit Waubach alsmede enkele bekers uit de omgeving van Nijmegen (Wijchen) en een beker uit het grafveld van De Hamert aan de Maas. Uit Brabant was toen nog niets van dien aard bekend.

Inmiddels is er wel het een en ander veranderd. Immers, kort achtereen werden twee vondsten van grafheuvels der bekerkultuur bekend, een bij Oss (zie afb. blz. 13) en een bij Schaik, zoodat plotseling ook de provincie Noord-Brabant zich bij de noordelijker gelegen provincies, waar vondsten van dezen aard bekend waren, kwam voegen. Bovendien echter werd door de ontgraving van een aantal tumuli aan de Duitsche grens, oostelijk van Swalmen, het aantal uit ons Zuiden bekende bekers plotseling meer dan verdubbeld, want alleen van deze eene vindplaats kwamen 11 bekers tot ons (afb. blz. 10, opgraving-Bursch). De aanwezigheid van andere grafheuvels van dezen aard, westelijk van de Midden-Limburgsche Maas, is bovendien zeer waarschijnlijk.

Zoo is er dus in betrekkelijke zeer korten tijd een geheel andere licht gevallen op de oudste geschiedenis van Brabant en Limburg, een licht bovendien, dat versterkt wordt door het feit, dat inmiddels ook in België (sinds 1940) vondsten gedaan zijn, die er op wijzen, dat in tegenstelling tot de oorspronkelijke opvatting, dat België in het geheel niet beïnvloed was door de bekerkultuur, het volk der bekerkultuur inderdaad ook ten zuiden van ons land is doorgedrongen, zoodat onze zuidelijke vondsten niet meer zoo geïsoleerd staan.

Inplaats van dus te rekenen met slechts enkele vondsten, die min of meer toevallig uit den overvloed van dergelijke verschijnselen aan gene zijde der rivieren naar hier waren komen overwaaien, zijn wij thans verplicht, ernstig rekening te houden met het feit, dat zoo omstreeks 1800 vóór onze jaartelling een belangrijke penetratie van het bekervolk in onze zuidelijke provincies heeft plaats gehad.

In het algemeen kan geconstateerd worden, dat de oudheidkunde wel wat te veel heeft gewerkt met de hypothese, dat iedere verandering van kultuurbezit ook een wijziging van den aard der bevolking van een bepaalde streek zou beteekenen. Meer en meer komen wij thans tot het inzicht, dat in ieder geval de autochthone bevolking van een bepaalde streek steeds de hoofdrol speelde, welke invloeden zich in den loop der eeuwen op haar ook deden gelden.

Nu beteekent echter juist de bekerkultuur een scherpe breuk met het verleden, en als het ooit is voorgekomen dat uit den vreemde nieuwe elementen naar ons land zijn toegestroomd, om hier in de bevolking eerst een belangrijke en zelfstandige rol te spelen en op den duur pas in de massa des volks op te gaan, dan is dat wel met deze, tamelijk gering in aantal zijnde scharen het geval geweest. Het is duidelijk, dat de rol, door dit leidersvolk in het Europa van die dagen gespeeld, moeilijk in beteekenis overschat kan worden. Er komt in deze jaren tusschen 2000 en 1800 v.o.j. in groote deelen van Europa een geheel ander, ondernemend, expansief, krijgshaftig element op, dat er vóórdien niet was. Het waren toen roerige tijden, hetgeen wel bewezen wordt door de oprichting van versterkingen op vele punten, en wel heel frappant door de groote aantallen steenen wapenen, vnl. pijlpunten en speerspitsen, in de grachten en tegen de wallen van eenige van dergelijke vestingen in Midden-Duitschland gevonden.

Dit optreden van een nieuw element in Midden- en ook in Westeuropa (Scandinavië, Nederland en Engeland) valt tevens samen met dergelijke verschijnselen in Griekenland (optreden van steenen hamers en bekers), en met veel beroering in Klein-Azië tot in Egypte (Hyksos) toe.

Laten wij laatsgenoemd verschijnsel buiten de grenzen van ons werelddeel even rusten en bepalen wij ons tot Europa zelf, dan blijkt, dat er noch voordien noch later een tijdperk gevonden kan worden, waarin een kultuureele eenheid van een dergelijke omvang is vast te stellen. Overal treden de slanke vormen van de bekers bij het aardewerk op, meestal iets S-vormig gebogen. Bij het martiale optreden hooren de nieuwe wapenen, die het volk voert: de steenen strijdhamer (afb. blz. 10), de bronzen dolk (want de nieuwe bevolkingselementen brengen ook overal in Europa de eerste kennis van het bewerken van het metaal mede), pijl en boog (een steenen plaatje om de pols tegen het terugslaan van de boogpees te beschermen), en verder ook het paard en wellicht zelfs de strijdwagen! (Wij vonden bijv. een paard bijgezet in een heuvel te Garderen.) Het effect, dat door deze nieuwe strijdmiddelen op den tegenstander werd bereikt, kunnen wij thans misschien beter dan ooit navoelen, nu wij de uitwerking van Stuka's en ander verrassend nieuw oorlogstuig hebben leeren kennen.

[1]) F. C. Bursch, Die Becherkultur in den Niederlanden, Marburg-Leiden, 1933.

Wellicht moeten wij het daaraan toeschrijven, dat in betrekkelijk zeer korten tijd geheel Europa noordelijk van de Alpen en daarbij het Westen en Oost-Europa tot aan de Zwarte Zee onder de invloedssfeer van het bekervolk gebracht werd.

Zooals wij zagen maakten Brabant en Limburg van het door het bekervolk overstroomd gebied ook deel uit, in tegenstelling met bijv. Frankrijk, dat er geheel buiten viel. Dit beteekent dus, dat het grootste deel van Europa plotseling opgenomen was in een groot geheel, dat nu wel geen staatkundige beteekenis gehad zal hebben (want het is natuurlijk volkomen verkeerd, moderne staats- en machtsbegrippen toe te passen op tijdvakken, waarin de primitieve mensch nog alleenheerscher was!), maar dat wel groote economische en kultureele mogelijkheden bood. Immers, het is een groot verschil, of de menschheid in hetzij groote, hetzij kleine, maar in ieder geval geïsoleerde, groepen leefde, of dat er een contact gelegd was tusschen al deze groepen, die daardoor tot uitwisseling van materieel en geestelijk bezit konden geraken. Het blijkt dan ook, dat het voor den onderzoeker nooit meer mogelijk is in de op den bronstijd volgende tijdvakken zulke scherpe grenzen te trekken, als dit in den steentijd bijv. tusschen de hunnebeddengroep en de paalbouwgroep of de zgn. bandceramiekgroep mogelijk was geweest. De levensgewoonten van de menschen weken nadien blijkbaar nooit meer zooveel van elkaar af, als dit vóór de veroveringstochten van het bekervolk het geval was geweest. Zoo zien wij bijv., dat de grafheuvel op weg is het universeele grafmonument te worden voor Midden- en West-Europa. In Oost-Europa verkrijgt de lijkverbranding, die reeds in de bekerkultuur met de lijkbegraving om de heerschappij streed, de overhand. De Europeesche menschheid, die door de bekerkultuur ook kennis gemaakt had met het metaal als grondstof voor de gebruiksvoorwerpen, hield in lateren tijd aan dit materiaal vast, en zoo ontstond niet alleen overal een beschaving, gegrondvest op het brons, maar logischerwijze ook een uitgebreide handel, omdat nu eenmaal tin en koper, de grondstoffen van het brons, niet overal voorkwamen in de natuur, dus geëxporteerd en geïmporteerd moesten worden. Vanzelfsprekend worden in de handelsbetrekkingen ook die landen opgenomen, die niet in aanraking met het bekervolk waren gekomen, zooals Spanje, Italië en Frankrijk. Voor Nederland beteekende de verovering van onze zuidelijke provincies naast de andere door het bekervolk dit, dat er niet alleen in de korte tijdspanne dezer verovering, maar ook vrij wat eeuwen daarna een kultureele eenheid tusschen Noorden en Zuiden des lands bleef heerschen, dat we dus dezelfde soort grafheuvels en graven in Noord- en Zuid-Nederland ontmoeten: n.l. palissadeheuvels met lijkbegraving of lijkverbranding in boomkisten (zie afb. blz. 13), en dat de bronsvormen veel minder verschillen dan vroeger bijv. de vormen van de steenen bijlen in Noorden en Zuiden. Het ziet er inderdaad naar uit, alsof er althans een kultureele eenheid der Nederlandsche (natuurlijk samen met de aangrenzende Duitsche!) gebieden ontstaan is. Dat dit later, in den urnenveldentijd, weer schijnt te veranderen, blijkt op den duur toch weer een tijdelijk verschijnsel te zijn.

Wanneer wij in het bovenstaande de beteekenis van het bekervolk voor de geschiedenis van ons Zuiden hebben pogen te schetsen, dan was onze conclusie, dat een betrekkelijk gering aantal veroveraars erin slaagde, de banden tusschen de oorspronkelijk scherp gescheiden gebieden ten Noorden van de groote rivieren en ten Zuiden (en Westen) daarvan nauw aan te halen, zoodat ons Zuiden voortaan mede deel had aan het kultureele en maatschappelijke leven in Midden-Europa en omgeving. Wij moeten ons echter tevens bewust zijn van het feit, dat tegenover het groote getal der oorspronkelijke bewoners de nieuw gekomenen bijna in het niet verzinken. Uit dezelfde richting vond een veel sterker doordringen van bevolkingselementen in ons Zuiden plaats in de eeuwen vóór het begin onzer jaartelling (eerste Germaansche landname) en later door de Frankische kolonisatie.

Het zou nu natuurlijk van het grootste belang zijn, wanneer wij ook iets meer kenden van deze nieuw gekomenen dan alleen de overblijfselen hunner materieele kultuur. Het is duidelijk, dat deze materieele kultuur slechts een afspiegeling is van den eigen aard van deze menschen zelf. Want het is niet toevallig, dat het eene volk meer van scherpe vormen houdt en het andere van flauwere, of meer van felle kleuren dan van zachte, of de dooden begraaft in familie- (sibbe-) of stamgraven dan wel in grafheuvels voor één persoon. In al deze uiterlijke verschijnselen weerspiegelt zich ten slotte 's menschen geest en aanleg. En zoo kunnen wij met te meer zekerheid zeggen, dat het volk der bekerkultuur ongetwijfeld anders is geweest dan dat der paalwoningen of dat der hunnebedden.

Hoe het er wel uitzag, bewijzen de vondsten van skeletten in de grafheuvels. Reeds in de eerste in Nederland systematisch opgegraven grafheuvels van het Bekervolk, n.l. die te Nierssen (O.M. 1908), werden uitstekend bewaarde skeletten gevonden, die door Prof. Dr A. W. Nieuwenhuis aan een systematisch anthropologisch onderzoek werden onderworpen. Zij bleken zuivere Noordrasschedels te bezitten. Hoewel het in het vervolg slechts zelden voorkwam, dat de skeletten zóó gaaf werden gevonden als daar in Nierssen, was aan den algemeenen vorm toch altijd de lange schedel, steeds nagenoeg hetzelfde hooge en smalle type, te herkennen. Men krijgt den indruk van een groote homogeniteit, dus van een tamelijk groote raszuiverheid, onder de dragers van de bekerkultuur. Ditzelfde heeft men ook in alle andere landen, waar de bekerkultuur voorkomt, opgemerkt, en men is op het oogenblik danook sterk geneigd, in de bekerkultuur de weerspiegeling te zien van de beschaving van het Noordras. Wij zullen er dus ook in Brabant en Limburg mee moeten rekenen, gezien deze raszuiverheid en gezien ook het klaarblijkelijk gesloten als volk oprukken der dragers dezer kultuur, dat met het Bekervolk Noordraselementen in ons Zuiden zijn binnengedrongen, waarbij wij nog geheel ter-

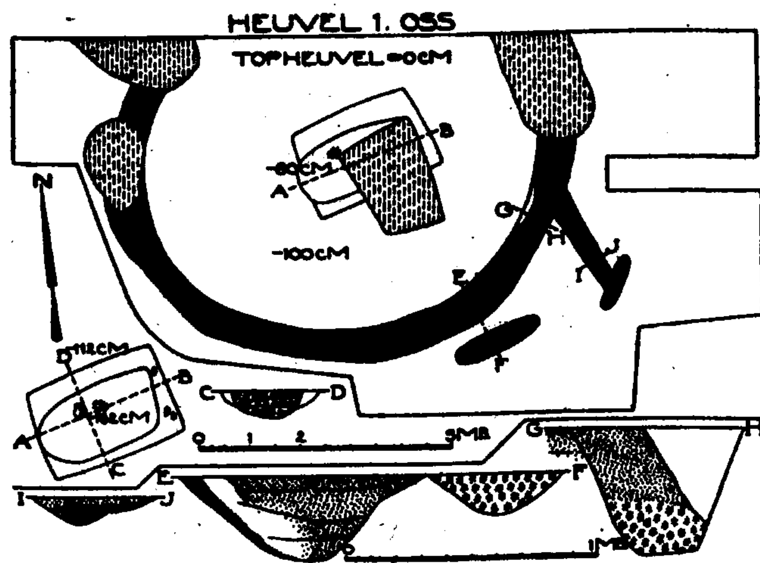
zijde laten de vraag, in hoeverre het mogelijk zou zijn, dat voorheen reeds dergelijke bevolkingselementen aanwezig waren.

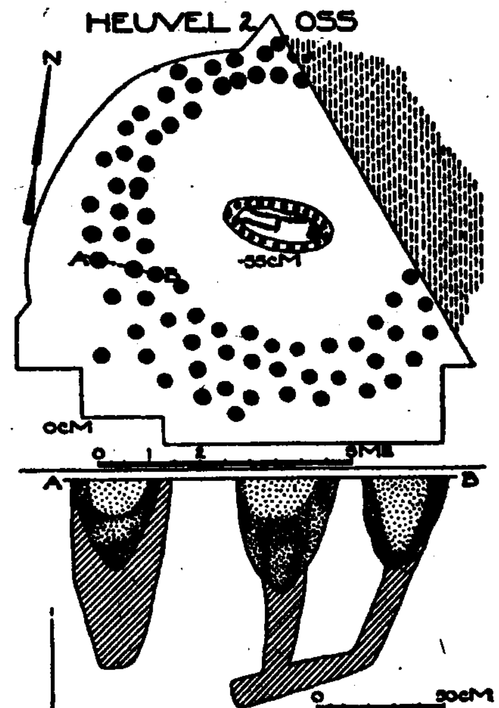
Behalve over het ras dezer menschen kunnen wij ook waarschijnlijk iets zeggen over hun taal.

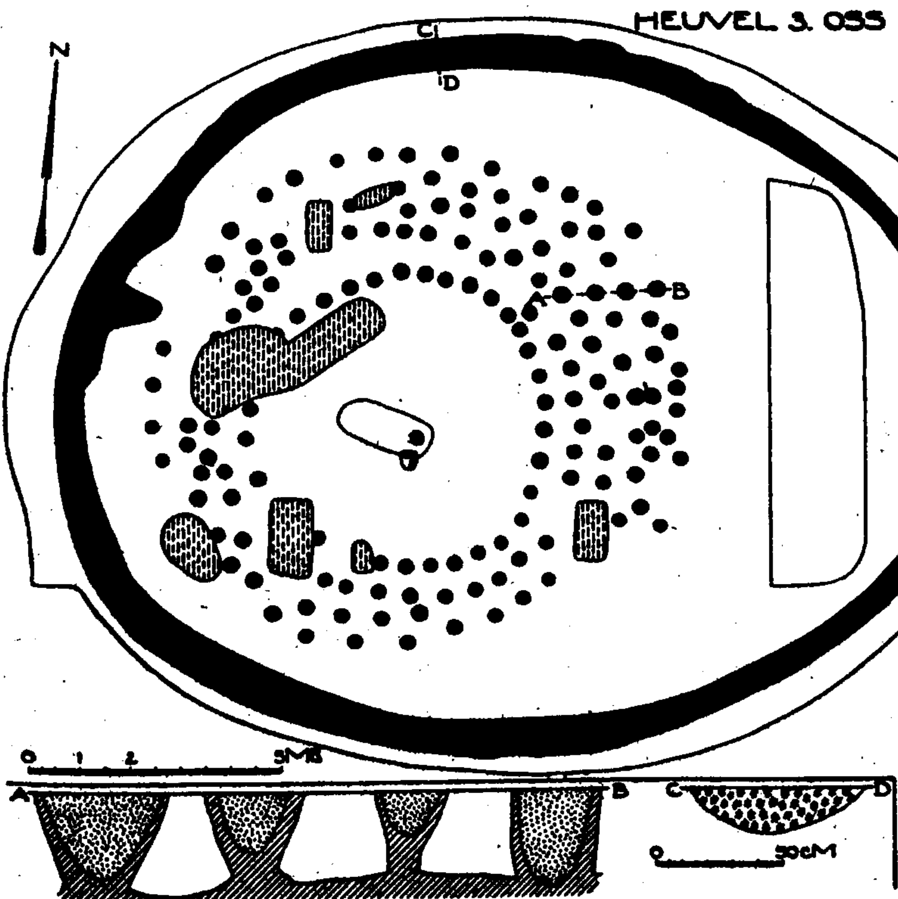
De taalkundigen, althans de meesten hunner, nemen aan, dat de groote verwantschap tusschen de verschillende Indogermaansche talen zou zijn ontstaan, doordat een Indogermaansch sprekend oervolk de verschillende, voordien bestaande talen verindogermaniseerd zou hebben.

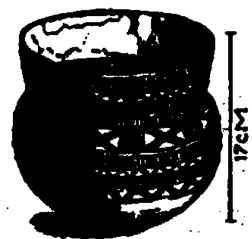
Indien deze hypothese juist is, dan is het op oudheidkundige gronden boven allen twijfel verheven, dat voor dit Indogermaansche oervolk geen ander in aanmerking mag komen, dan het volk der bekerkultuur, dat de meest uitgestrekte en intensieve veroveringen heeft verricht. Bovendien spreekt daarvoor ook het feit, dat deze veroveringen geschiedden op de grens van steen- en bronstijd, het tijdvak, waarin ook volgens de philologen de indogermaniseering zou moeten hebben plaats gevonden. In dat tijdvak kan onmogelijk nog een ander, een tweede volk in aanmerking komen voor het spelen van deze belangrijke rol naast het bekervolk.

Zoo is het duidelijk dat het vinden van enkele graven en voorwerpen in de Brabantsche en Limburgsche heidevelden van ver strekkende beteekenis voor de kennis van de geschiedenis van Nederland is geweest.

GRAFHEUVELS UIT STEEN- EN BRONSTIJD (DE LAATSTE MET PALENKRANS) BIJ OSS, MET KLOKBEKER (± 1800 V.O.J.) EN URN (± 1000 V.O.J.)

J. DELSING

DE MENSCH VAN ONS ZUIDEN

Rijk geschakeerd is ons volksleven van Noord tot Zuid, van Oost tot West, zoo geschakeerd, dat dit wel eens tot tegenstellingen aanleiding heeft gegeven. Tegenstellingen, die men in een nabij verleden eenvoudig trachtte op te heffen door ze te verdoezelen en de verscheidenheid te nivelleeren naar het schema van den stadschen mensch van het Westen.

In vele gevallen mag dit gelukt zijn: het Zuiden bleef op een enkele uitzondering na trouw aan zich zelf.

Thans geniet het de voordeelen daarvan. Thans immers, nu de mensch gaat zoeken naar de waarden van waarheid en waarachtigheid, nu hij zich gaat bezinnen op den dieperen zin van zijn eigen wezen, thans gaat hij beseffen dat de verbondenheid met aard en bodem, dat het „volksche" in den mensch een zeer waardevolle kant van zijn persoonlijkheid uitmaakt. En dat niet slechts van zijn eigen persoonlijkheid maar ook van de volkspersoonlijkheid en haar kultuur.

Er bestaat bij ons een groot verschil, soms zelfs tegenstelling tusschen Noord en Zuid, tusschen het gebied boven en dat beneden den Moerdijk. Deze verschillen bestaan in elk volk en de volkerenpsycholoog Hellpach verklaart deze — het emotioneele van het Zuiden tegenover het verstandelijke van het Noorden — uit het verschil in klimaat. Geheel en al ongelijk heeft hij daarmee niet, indien men dit althans zoo opvat, dat bepaalde rassen aan een bepaald klimaat de voorkeur geven en dat andere rassen in dit klimaat niet kunnen leven. Intusschen is dit in ons land met zijn zeeklimaat, met zijn enkelen graad verschil tusschen den Haag, Groningen en Maastricht wel zeer problematisch. De oorzaak der verschillen is dan ook hier niet zoozeer te zoeken in het verschil van klimaat dan wel in het verschil van doorgemaakte geschiedenis en het verschil in samenstelling der rassen.

Ons geheele volk is Germaansch, d.w.z. dat het Noordras den boventoon voert. Het meest is dat het geval in het oude Friesland. In de Saksische streken komt daar een vrij sterke Faalsche inslag bij, terwijl we in het Zuiden van een inslag van Oost- en Westras kunnen spreken. Met dien verstande echter, dat we ook in het Zuiden nog steeds kunnen spreken van een Germaansch volk, omdat ook hier het Noordras steeds den boventoon voert: dus ook hier is de „Leistungsmensch" het normale type, ook hier gelden de waarden waarachtigheid, eerlijkheid en trouw als de hoogste. Dat deze niet zoo stug en stoer op den voorgrond komen als bijv. in Friesland ligt aan de geschiedenis, die de landen in het Zuiden meemaakten, aan de omstandigheden, die den mensch van het Zuiden nooit de ontwikkeling lieten doormaken van gemeenschapsmensch tot individualist, integendeel hem steeds in een middeleeuwsche gemeenschap deden leven. Een enkele kring uit de steden had in het verleden deel aan den „vooruitgang der beschaving", het overgroote deel van het volk leefde en leeft, afgezien van de uiterlijke overname van technische beschavingsproducten, als de vaderen en voorvaderen, met alle na- maar vooral ook alle voordeelen van dien, als gemeenschapsbesef, vasthoudendheid aan eigen aard en daaruit voorkomende zeden en gebruiken in de overtuiging dat dit eigene goed is en het vreemde slecht of op zijn minst ongewenscht. Talloos zijn dan ook de oude zeden en gebruiken, die hier nog in eere worden gehouden, niet slechts op het land, zooals het helpen verhuizen van den pachter-boer bewijst of het planten van den meiboom, de schuttersfeesten of het vendelzwaaien, maar ook in de stad, getuige de Roermondsche put-kultuur, zinvolle uiting van het gemeenschapsbesef, om een enkel voorbeeld te noemen.

De bijmenging van Oost- en Westras uit zich reeds in het uiterlijk: meer dan in het Noorden vinden we hier donkere typen, ofschoon ook hier steeds te zien is, dat het slechts om een geringen inslag gaat en ook bij den individueelen mensch het Noordras den boventoon voert. Zoo vinden we bijv. bij donkere oogen blond haar, eigenlijk het meest voorkomende type in het Zuiden, of bij donkere oogen de gestalte van het Noordras. Steeds zijn er zoo teekenen, die er op wijzen, dat Oost- en Westras niet meer zijn dan geringe inslagen. Zuiver Oost- en Westrassige typen zijn dan ook betrekkelijk zeldzaam, terwijl zuiver Noordrassige veel meer voorkomen dan men zou vermoeden.

Maar niet slechts in het uiterlijk uit zich deze bijmenging van Oost- en Westras. Er zijn eigenschappen in het volkskarakter van het Zuiden, die door deze bijmenging zijn veroorzaakt. De groote gemeenschapszin, resultaat van een historische ontwikkeling, die geen individualisatie toeliet, wordt nog versterkt door het Oostrasbloed, dat vele menschen in het Zuiden in zich dragen: dit immers zet er den mensch toe aan zich verbonden te weten en te voelen met hen, waarmee hij moet leven, vooral met zijn gezin, zijn familie en de verdere allernaaste gemeenschap als buren en dorpsgenooten. Aan dit gevoel paart zich een afkeer van het verre en vreemde. Uit dit gevoel is misschien die eigenaardige rivaliteit te verklaren, die er in onze streken vaak bestaat tusschen twee naburige dorpen of steden, ja zelfs tusschen twee buurten van een plaats, een rivaliteit, die onder de jeugd en ook onder ouderen, bijv. bij sport-

wedstrijden wel eens tot handtastelijkheden aanleiding geeft of liever gaf. Uit dit gevoel is eveneens de groote liefde ontstaan die de Limburger en de Brabander (de eerste wellicht nog meer dan de laatste) koestert voor de eigen streek, zelfs zoo, dat de Limburger van zijn „dierbaar oord" spreekt als van zijn vaderland. Het feit, dat het den mensch van het Zuiden en speciaal den Limburger nooit gemakkelijk is gemaakt den weg tot het grootere Nederlandsche vaderland te vinden heeft dit gevoel slechts kunnen versterken. Hiermee in verband staat ook een zekere zachtheid, teergevoeligheid, dat wat de Duitscher „Gemüt" noemt: een afkeer van uiterlijke, nietsontziende hardheid, een afkeer van den bevelenden toon en een voorliefde voor persoonlijk, gemoedelijk contact in den omgang der menschen onderling, niet alleen in den omgang van verwanten en vrienden, maar evenzeer in den omgang van hoogergeplaatsten met ondergeschikten. Deze gemoedelijkheid, nogal eens beschouwd als het meest opvallende kenmerk van het Zuidelijk volkskarakter, is dan ook daar het sterkst, waar de inslag van het Oostras het sterkst is: in de Meyerei, in de Peel. Daar kan het voorkomen, dat een oud boerenvrouwtje u na een eerste kennismaking, bijv. bij gelegenheid van schuilen voor een regenbui, haar geheele levensloop vertelt met alle ellende van ziekten, die ze heeft doorgemaakt, met alle vreugde, die ze van de kinderen heeft beleefd. Dat is de Brabantsche gemoedelijkheid. De Limburgsche is anders. De Limburger is vriendelijk en beleefd tegenover vreemdelingen, maar tevens gesloten. Zijn sterk ontwikkeld gevoel voor gastvrijheid belet hem norsch en stuursch te zijn, hij is integendeel eerder innemend, maar de afstand blijft toch, indien hij niet met eigen menschen te maken heeft, bewaard. Het Limburgsche gemoed, die sfeer van zachtheid en goedigheid, spreekt het meest tegenover de kinderen, vooral de eigen, maar ook voor die van anderen. Dat het gevoel, het emotioneele, meer dan het verstandelijke den mensch van ons Zuiden beheerscht, kan misschien met dezen inslag van het Oostras verband houden, maar schijnt mij toch ook weer meer een gevolg van de historische ontwikkeling, waardoor deze mensch kind bleef, een kind, dat vol verwachting het leven inkijkt, een kind met al zijn levensvreugde, een kind met al zijn vatbaarheid voor gevoelsmotieven en zijn verwerping van het verstandelijke, beredeneerde.

Stug is de zandgrond van Oostelijk Brabant, hard werken is het in de Peel. Zonder de taaie volharding, die door den Oostrasinslag gegeven is, zouden de kleine boertjes het nooit bolwerken in hun eeuwigen strijd tegen de hei, en nog veel minder zonder hun gevoel voor humor, dat hen in de meest beroerde situatie toch ook nog het goede en het lachwekkende doet zien. Misschien ietwat traag in hun uiterlijk optreden, schuchter tegenover hen, die hen autoritair tegemoet treden, zijn de menschen van deze streken en vaak onbewust lijdend onder een teveel van goedigheid, die de wereld toch niet schijnt te begrijpen.

Stil en eenvoudig doen deze menschen hun plicht. Trouwens de eenvoud is een kenmerk van geheel het Zuiden: eenvoud in levenswijze, in manieren, in kleeding; een eenvoud, die door den overwegend Noorschen bloedstroom rijker van inhoud is dan het uiterlijk vaak zou doen vermoeden. Eenvoudig en stil. Maar geen leege of holle stilte: de diepe stilte van het bespiegelende gemoed, dat behagen schept en voldoening vindt in de schoone waarden van het leven.

Al deze eigenschappen, in de hand gewerkt door den geringen inslag van het Oostras, vinden we over het geheele Zuiden, het meest daar waar de Oostrasinslag het sterkst is: in de streek, die zich ten Westen van Roermond over Peel en Meyerei tot aan den Bosch en Tilburg uitstrekt.

Ook het Westras heeft zijn sporen gegrift in het volkskarakter van het Zuiden. In Zuid-Limburg, dat zich volgens de taalkaart van van Ginneken rechts van de Maas uitstrekt tot iets boven Roermond, is hij het sterkst. Hier vinden we naast de vele blonde typen, die vooral in de Maasvallei voorkomen, de donkere met bruin-zwarte oogen en zwart haar. Daarnaast het gemengde type met blond haar en zwarte oogen. Het sterkst is deze inslag in de streek van Valkenburg naar het Zuiden, naar de Waalsche taal- en rassengrens heen.

Ook hier weerspiegelt zich deze inslag niet slechts in het uiterlijk. Allereerst is daar de geestelijke beweeglijkheid van den Limburger. Intuïtief doorziet hij een situatie, beheerscht haar en is in staat er zijn goedlachsche spot mee te drijven, waarbij hij het behagen, dat hij schept in woordspelingen en geestigheden, niet onder stoelen of banken steekt. Men kan het dan ook als vreemdeling — als men zich onbemind heeft gemaakt tenminste — zwaar te verduren hebben in een gezelschap Limburgers en dit eigenlijk achteraf eerst bemerken.

Deze geestelijke beweeglijkheid uit zich ook in belangstelling op allerlei gebied, waarbij de Noorsche bloedstroom er dan voor zorgt, dat deze belangstelling niet zoo spoedig verslapt als in de Zuid-Europeesche landen. Dit brengt ook een groote ontvankelijkheid mede voor het vreemde en het nieuwe. Ook hier is het weer de Noordsche bloedstroom, die voor de noodige strijdlust zorgt om dit nieuwe te veroveren en te handhaven. En typisch Limburgsch is het weer, dat het nieuwe en vreemde wordt aanvaard, zoolang het de eigen Limburgsche geaardheid niet aantast. Want op dit punt is de Limburger van een conservativiteit, die de meest rechtgeaarde Saks hem niet zou kunnen verbeteren.

Kunstzinnig is de Limburger. De schoonheid staat in zijn waardesysteem misschien wel het hoogste. Ontvankelijk is hij voor de schoonheid van den mensch, voor de schoonheid der natuur (groot is zijn liefde voor en zijn kennis van allerlei planten, vooral in huis), voor de schoonheid van een kunstwerk. Groot is dan ook het aantal scheppende kunstenaars, dat Limburg voortbracht, vooral op het gebied der beeldende kunsten: schilders, boetseerders (kleikunst als volkskunst in Tegelen en Brunssum), beeldhouwers, glazeniers. De muzikale begaafdheid is misschien niet grooter, maar dan toch wel dieper in het

volk wortelend. Beroemd zijn Limburgs koren en orkesten (voor het meerendeel bestaande uit amateurs) tot over Limburgs Oost- en Westgrens. Dit was niet mogelijk geweest zonder het koor of de harmonie, waarin de menschen van elk dorp hun drang naar schoonheid bevredigen.

Als Germaansch mensch is ook voor den Limburger de arbeid de inhoud van zijn leven. Maar dan niet zonder dat er van die rustdagen zijn, die hij door zijn zwierige feesten tot hoogtijdagen van zijn leven maakt. Feesten vieren met zang-, muziek- en sportwedstrijden, feesten vol kleur en fleur met vlaggen, vaandels en muziek, feesten met mooi gekleede meisjes en krachtig-schoone jongemannen in hun landelijke ruiterdracht, feesten met prachtig opgetuigde en versierde hengsten en blinkende wagens, feesten, die tintelen van geest en schoonheid, feesten, waarop de jonge harten ontvlammen in liefde voor elkaar en waar dus banden worden aangeknoopt voor het geheele leven, deze feesten zijn het, die den Limburger nieuwe kracht geven voor een leven van zwaren arbeid, als dat van den boer of van den mijnwerker. Op die feesten ziet ge den Limburger in al zijn zwier, in zijn hoofsche hoffelijkheid, die ook in den dagelijkschen omgang treft. Gemakkelijk gaat de Limburger met menschen om, gemakkelijk beweegt hij zich door het leven met dat natuurlijk gevoel voor waar zijn plaats is, dat men innerlijke beschaving noemt.

Een volkskarakter te beschrijven is niet zoo lastig. Vooral als men, zelf in het volk wortelend, dit met liefde in al zijn doen en laten gadeslaat. Lastiger is het de wortels na te speuren, van waaruit dit rijke geheel van eigenschappen, dat men volkskarakter noemt, is opgegroeid. Zoo is het bijv. met den drang van den Limburger of misschien beter van den Frankischen mensch van ons Zuiden om in den verren vreemde te zoeken wat hij thuis niet vindt. Is het de onrust veroorzakende gespletenheid van ziel of de Noordsche drang naar het verre onbekende?

Zoo is het met menige eigenschap, die ik noemde. Werd zij veroorzaakt door den inslag van Oost- en Westras of is zij een gevolg van de historische ontwikkeling, die in het Zuiden zoo totaal anders verliep dan boven den Moerdijk?

Hoe dit ook zij, het Germaansch-Frankische Zuiden — want dit dient in het oog gehouden te worden: Germaansch zijn ook deze landen — het Germaansch-Frankische Zuiden gaat zich bezinnen op de kracht van het eigen wezen en de eigen geaardheid, waarop het terecht trotsch is. Want nog steeds is dit hetzelfde volk, dat Limburg eens onder zijn hertog Karel den Frank, den Groote, het middelpunt deed zijn van het gansche Germaansche Rijk, nog steeds is dit hetzelfde volk, dat Brabant onder zijn roemrijken hertog Jan den Eerste de grondlegger deed zijn der rijke Nederlandsche kultuur. Dit volk is nog steeds hetzelfde. Het behoeft zich slechts van zijn kracht bewust te worden. En wanneer het dit zal doen, zal het zijn tot heil der geheele Nederlandsche volksgemeenschap.

VENLO

Valuas' vlucht voor Chamaven naar Maas vormde aanvang
van loo in het veen;
Edele schenking van 't stadsrecht door Reinoud verhief
haar tot veste in 't leen.
Nu eens voor Heeckerens, dan dra voor Bronkhorsten,
Karels en Staten; naar 't scheen
Luimig als 't lot voor het Nassausche leger, dat week en
weer won als voorheen.
Onoverwinlijk haar kunst zoo zij 't voetspoor van Goltz
en Van Cleef bleef betreen.

ARY STOLK

JAN D. VOSKUIL

LIMBURGSCHE EN BRABANTSCHE SCHILDERS

De Nederlanders boven den Moerdijk hebben over het algemeen slechts weinig begrip van het hedendaagsche kunstleven in de beide zuiderlijke provincies. Men gaat meestal te veel op in het eigen milieu, om werkelijke belangstelling te hebben voor de artistieke prestaties in Brabant en Limburg. Toch zou zulk een belangstelling de moeite waard zijn, want het kunstleven is in deze beide gewesten niet gering. Als wij ons alleen reeds bepalen tot de beeldende kunsten en in 't bijzonder tot de schilderkunst, dan zien wij, dat elk dezer provincies schilders van eigen karakter heeft voortgebracht.

Wie aan Brabant denkt, ziet in gedachte de uitgestrekte dorre gronden en de donkere naaldbosschen, maar ook de zonnige korenvelden en de intieme dorpjes en gehuchten, waarvan alleen maar de hooge, strooien daken boven de hegjes en 't struikgewas uitsteken. De vreemdeling, die hier op een guren winterdag in een tochtig lokaaltje voorbijsukkelt en op de rulle zandwegen vrijwel geen menschelijk wezen ontwaart, komt tot de ontdekking, dat de inboorlingen uit deze streken nog zoo dom niet zijn en ongetwijfeld onder die mollige korven zijn weggekropen om zich bij het knappend haardvuur ongestoord te goed te doen aan een neuswarmertje, gestopt met geurige eigen kweek!

Intusschen kan men zich voorstellen, dat zulk een schilderachtig land voor onze schilders een geliefkoosd oord is. Zij kwamen dan ook van heinde en ver om hun hart aan de ongerepte Brabantsche natuur op te halen en haar voor eeuwig op 't linnen te zetten. Maar ook 't Brabantsche volk zelf bracht in den loop der eeuwen vele schilders en schildersfamilies voort en als men iets van de Brabantsche schilderkunst wil leeren kennen, kan men niet beter doen dan zulk een schilder in z'n domein op te zoeken.

De jonge schilder Martin Roestenburg is een der kunstenaars, die men tot de onvervalschte Brabanders kan rekenen. Hij werd midden in het Brabantsche land in het dorpje Acht bij Eindhoven in 1909 geboren. In zijn jongensjaren heeft hij zijn vader bij 't werk op de akkers geholpen, maar in zijn vrijen tijd schilderde en teekende hij en daarbij werd hij aangemoedigd door den meester van het dorp, die al vroeg zijn bijzondere gaven ontdekt had. Tot zijn vijftiende jaar heeft hij op het land gewerkt. Toen verruilde hij voorgoed den ploeg voor 't schilderspenseel en daar heeft hij geen kwaad aan gedaan, want er stak een rasechte schilder in dezen boerenzoon. Wij mogen er den schoolmeester dankbaar voor zijn, dat hij al zoo tijdig de schildersknuist van den jongen had opgemerkt.

De jeugdige Martin kreeg nu les van Jan Kruissen. Deze schilder leerde hem snel de treffende momenten in de natuur te observeeren en ze even gezwind te schilderen. Acht jaren bleef hij onder leiding van dezen leermeester werken en pas na die acht jaren voelde hij zich sterk genoeg om zich op eigen wieken te wagen. De hand kon het oog bijhouden, maar nu kwam 't er op aan zijn werk te zuiveren en een dieper, eigen karakter te geven. Wie nu de schilderijen uit den laatsten tijd bestudeert, ziet dat zijn kunst van jaar tot jaar tot grooter rijpheid komt.

Intusschen is 't nog van belang te vermelden, dat hij in '38 lid van Sint-Lucas werd en in '41 en '42 de Academie voor Beeldende Kunsten te München bezocht.

Met dat al is Roestenburg een schilder van het land gebleven. Hij kent het land niet slechts omdat hij er geboren en getogen is, maar ook omdat hij het bewerkt heeft. Aan een stuk akkerland, dat door Roestenburg geschilderd is, voelt men dat hij er zelf in gespit en gewroet heeft. Men ruikt als 't ware de aarde in de stoere schilderingen van dezen kloeken Brabantschen zoon. Men beleeft zijn schilderijen, zooals men ondervindt aan 't stuk met de aardappelrooiers, aan 't hoekje op het boerenerf bij den schilderachtigen Brabantschen put of aan 't tafereel met den rustieken watermolen.

Roestenburg is een dramatiseerend kunstenaar. Met breeden, forschen toets schildert hij zijn landschappen, zooals een korenveld tegen een zwaren blauwen hemel of een weg onder donker en hoog geboomte met een imposant lichteffect en op den achtergrond een broeierige onweerslucht. Ook de landwegen met de diepe karresporen en hier en daar aan weerszijden de kleine huisjes, heeft hij meermalen pakkend weergegeven (zie afb. blz. 20).

Vooral in de sneeuwstukken komt hij met zijn ongedwongen natuurtalent meestal goed op dreef. Ik denk hierbij aan een visie met het heldere voorjaarslicht op de dunne sneeuw, waarin zijn toets iets parelends heeft.

Een poëtisch gestemd kunstenaar heeft hij zich getoond in het bekende schilderij van het Brabantsche dorpje in de sneeuw, dat van een haast kinderlijke ontroering getuigt. De huisjes met hun hooge strooien daken als witte pelsmutsen, de dungetwijgde dorre hegjes, struiken en boomen en op den voorgrond als een verschijning uit een winterochtendsprookje de sneeuwman in 't voor-

tuintje van een droomerige boerenwoning, het getuigt alles van een fijnbesnaarde ziel.

Roestenburg is bovendien een schilder van bloemen. Men bemerkt dit niet alleen aan de vruchtboomen met de teere lentebloesems, waarmede hij soms zijn landschappen stoffeert, maar niet minder ook aan de hartstochtelijk geschilderde bloemstukken met de zonnebloemen, de decoratieve begonia's of de purperen pioenrozen tegen het donkere groen van den dikken bladerendos.

Roestenburg heeft ook religieuze tafereelen geschilderd. Den laatsten tijd is hij aan eenige kruiswegstaties bezig, waarvan men ongetwijfeld in de komende jaren meer zal hooren. Voorloopig dient men hem echter ongestoord aan 't werk te laten, zoodat hij ook in deze richting zijn gaven rustig zal kunnen ontplooien.

Brabant en Limburg, dikwijls in één adem genoemd, en toch, hoe verschillend van sfeer en karakter. In Brabant komt men onder den indruk van de sombere vlakten en donkere bosschen. In Limburg heeft het glooiende land iets monters. Men krijgt 't idee, dat het leven hier zonniger en vriendelijker is.

Het is waar, dat de mijnstreek met haar dynamische bedrijven, gehuld in rook en smook, een scherpe tegenstelling biedt met het lieflijke land, maar er is nog genoeg natuur overgebleven en trouwens, wie gevoel heeft voor schilderachtige schoonheid, zal ook die dampende complexen met ontzag bekijken.

Intusschen keeren we weer terug naar het land met zijn vermaard natuurschoon, zijn mooie oude steden en zijn blijmoedige bevolking. Men kan zich voorstellen, dat ook deze provincie voor den schilder een onuitputtelijke bron van schoonheid is en dat hij er telkens en overal verrast wordt door het fijne picturale aspect van stad en land. Als wij denken aan de zonnige Maaslanden en aan fraaie steden als Maastricht, met zijn milde lichteffecten op de zacht getoonde gevels in de gebogen straten en als men in gedachten de talrijke oude gebouwen en kerken beschouwt, dan kan men begrijpen, dat in deze gebenedijde stad de schilders nooit uitgeschilderd raakten. Het is een voorrecht zulk een schilder te ontmoeten en met hem de stad rond te dwalen en er hier en daar de karakteristieke hoekjes te bezichtigen.

Zulk een ontmoeting had ik met den Maastrichtschen schilder Han Jelinger, een kunstenaar die zijn stad door en door kent en er zijn hart aan verpand heeft.

Met zijn fijn gekultiveerd gevoel voor architectonische schoonheid heeft hij teere visies van zijn stad geteekend, geschilderd, geaquarelleerd en vooral geëtst.

Hij bepaalde zich daarbij niet alleen tot het weergeven van bekende, mooie punten, maar bracht ook de kleine, vergeten hoekjes in beeld, die een gewoon mensch vaak zonder ze op te merken voorbijloopt, maar die den kunstenaar om hun bescheiden en zuivere intimiteit niet ontgaan. Zij zijn dikwijls nog onbeschadigd gebleven en de eeuwen hebben ze gesausd met hun natuurlijke verf van weer en wind (zie afb. blz. 19).

Jelinger heeft echter nog veel meer op zijn artistieken kerfstok. Hij maakte ook composities, waarop beroemde kerken en gebouwen vereenigd zijn, zoodat een synthese van de stad verkregen werd. Zoo'n synthese gaf hij eveneens van andere steden, want deze bereisde kunstenaar heeft niet uitsluitend in Maastricht en Limburg gewerkt, maar hij bracht ook een groot deel van zijn leven door in Vlaanderen.

Hij teekende en schilderde zoowel in de Vlaamsche steden als in de dorpen. Mechelen, Lier, Antwerpen, Gent en Brugge, in al die prachtige Vlaamsche plaatsen met hun schatten aan architectuur, heeft deze schilder rondgezworven en naar hartelust gewerkt. Zijn bewondering voor de oude Vlaamsche bouwkunst en voor de schilderachtige stadswijken heeft hij in tal van schetsen en uitvoerig behandelde werkstukken vastgelegd. Bovendien beschikt onze Vlaamsche Limburger over een aangeboren gevoel voor humor en daarom ook heeft het Vlaamsche volksleven een groote bekoring op hem uitgeoefend. Zoo teekende hij (zie afb. blz. 19) Vlaamsche markttafereelen en komische scènes op straat, zooals in oud-Brussel in het straatje van vermaak, de jeugdige oude heertjes met de jonge, jolige vrouwen. In zulke teekeningen toont Jelinger, dat hij niet slechts de oude huizen, maar vooral ook de menschen raak weet te typeeren. Dit ziet men eveneens aan het straatje te Maastricht met de oude gerimpelde huizen en aan het kijkje op de Maastrichtsche markt met het bonte volksleven tusschen de tentjes en stalletjes, waar een stevig ingebakerd appelvrouwtje haar fleurige koopwaar aan een paar even deftige als critische juffers uit de provincie tracht te slijten.

Deze minutieuze karakterteekenaar is echter niet uitsluitend een schilder van schoone en geestige momenten, ook tragische onderwerpen heeft hij, als hij er door getroffen werd, niet vermeden. De weergave van den afgebroken stadshoek te Maastricht met de sombere figuren van de sloopers, die tusschen de wrakstukken rondscharrelen en de beide magere vrouwtjes, heeft een triest karakter. Het is of de menschen in de druilige sfeer iets demonisch gekregen hebben.

Dat onze schilder ook op het land niet onfortuinlijk is geweest, bewijst het schilderij van de fraaie boerderij te Thorn. Trouwens in dit poëtische dorpje met zijn witgekalkte huizen heeft hij tal van geslaagde werken gemaakt.

Niet alleen over deze dingen, maar in 't algemeen zou er over Jelinger's kunst nog veel te schrijven zijn. Wij hebben slechts enkele grepen uit zijn omvangrijk oeuvre gedaan.

Ter completeering van zijn levensgeschiedenis kan ten slotte worden medegedeeld, dat hij in 1895 te Maastricht geboren werd. Zijn artistieke opleiding heeft hij, onder Prof. Derkinderen, genoten aan de Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam. Na zijn academietijd heeft hij voornamelijk gewerkt in Maastricht en in Vlaanderen.

H. JELINGER OUD-BRUSSEL (FOTO ARCHIEF)

H. JELINGER: MAASTRICHT, STRAATJE (FOTO ARCHIEF)

H. JELINGER MARKT TE MECHELEN (FOTO ARCHIEF)

MARTIN ROESTENBURG — BOERDERIJEN TE BREUGHEL (FOTO ARCHIEF)

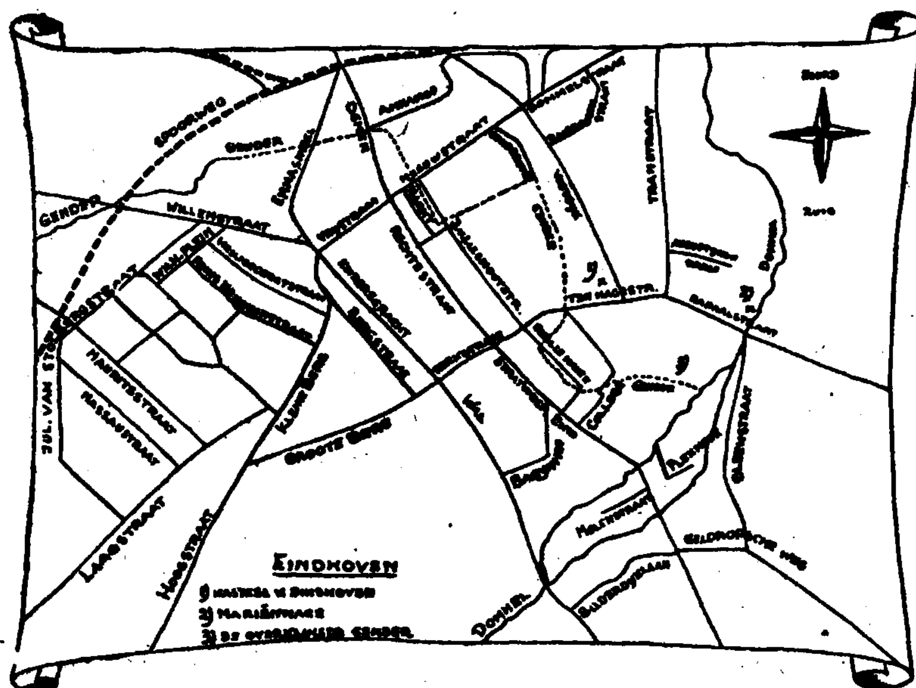
MARTIN ROESTENBURG — ZANDWEG MET BOERDERIJ BIJ SON (FOTO ARCHIEF)

C. A. KUYSTEN

Wat de namen van straten, wateren en enkele gebouwen in Eindhoven ons leeren

Om wegwijs te geraken op vrijwel elk gebied heeft de mensch zich steeds gaarne bediend van namen, die, aanvankelijk zinrijk en duidelijk, in den loop van den tijd hun beteekenis verloren en vaak ook zoo sterk van vorm veranderden, dat ze onherkenbaar werden. Toch hebben namen steeds een zekere bekoring gehad voor den gebruiker, speciaal voor de bewoners van het platteland, ook in Noord-Brabant, waar het aantal namen, dat gebezigd wordt om boerderijen aan te duiden, overigens gering is, in tegenstelling met bijv. Zuid-Holland, waar vrijwel iedere boerderij een naam heeft en o.a. Twente, waar de bewoner van een boerderij vaak aangeduid wordt (of werd) met den naam, dien de boerderij sinds oude tijden heeft. In de steden is door het gebruik van huisnummers de behoefte aan namen niet zoo groot als vroeger, toen vrijwel elke winkel of elk bedrijf een ook weer zinrijken naam had en geslachtsnamen gevormd werden door middel van den naam van het bewoonde huis.

Niet elke naam spreekt even sterk van het verleden. Bij sommige moet men enkele eeuwen teruggaan, wil men de verklaring van zijn beteekenis vinden, terwijl andere, veelal de namen van de nieuwe straten, totaal geen aanknoopingspunten met het verleden, noch met plaatselijke verhoudingen toonen. En toch kan een naam verrassend ver in het verleden teruggrijpen. Doet de naam Eindhoven dit reeds, zooals later zal blijken, veel typischer is dit het geval met den naam van een dorp, dat in de onmiddellijke nabijheid van Eindhoven ligt en dus feitelijk buiten het terrein van deze beschouwing valt, en wel Nuenen. Zelden zal een naam ondoorzichtiger zijn dan dit woord, dat in den omgang als nunen wordt uitgesproken. Een bekend grondwoord biedt het niet, evenmin een uitgang, die aanwijzingen geeft, al wijst die in de eerste lettergreep, die sedert eeuwen gehandhaafd werd, op een vorm, die vroeger anders luidde. Wel wordt in de 15e eeuw van een geslacht Van Nuenhem gesproken, maar nergens blijkt, en dit is zeer begrijpelijk, hoe het eerste gedeelte van den naam moet worden uitgesproken, nuun of nu-en = nuwen = nieuwen. De huidige uitspraak van de ouden van dagen in het dorp zelf geeft echter aanwijzingen, die den rechten weg doen vinden. Men noemt het dorp nl. het nije heim = het nieuwe dorp, in tegenstelling met Gerwen, dat op korten afstand ervan gelegen is en dat dus het oude dorp was. Bovendien wijst deze naam op den tijd, dat men heimnamen vormde en wel op de vierde of vijfde eeuw na onze jaartelling, toen het Noordbrabantsche land door Franken bevolkt werd, die overal nieuwe nederzettingen vormden.

PLATTEGROND VAN EINDHOVEN

Eindhoven [1]) is niet zoo gelukkig, wat zijn naam betreft. Dit kan ook niet, daar zijn ontstaan veel later gedateerd zal moeten worden. Het zou ongetwijfeld de eigenliefde van elken Eindhovenaar streelen, als aangetoond kon worden, dat zijn stad op hoogen ouderdom kon bogen. Dit is echter zeer waarschijnlijk niet het geval, gezien de ongunstige ligging van het oude centrum van de stad. Eindhoven ligt nl. in het dal van de Dommel en wel ongeveer aan de samenvloeiing van Dommel en Gender. Voor nog slechts weinige jaren had Eindhoven bij zwaren regenval in den winter steeds overlast van het water der twee beken, soms zelfs zeer veel. Nu was die overlast vroeger, toen de afwatering van de aan deze beken grenzende landerijen nog niet goed geregeld was, waarschijnlijk niet zoo groot, al staat daartegenover, dat de op de Dommel staande watermolens voor hun bedrijf een hoogen waterstand noodig hadden. De dalen van Dommel en Gender zijn

[1]) Wij bedoelen in dit artikel het Eindhoven van vóór 1920, dus zonder Stratum, Gestel, Strijp, Woensel en Tongelre, die de agglomeratie hebben helpen vormen, die nu Eindhoven heet.

GEDEELTE VAN MARIËNHAGE VAN 1632

echter op dit oogenblik voor het grootste deel onbewoond en men kan dienovereenkomstig aannemen, dat het dal bij de samenvloeiing van Dommel en Gender eveneens lang onbewoond is gebleven.

Wel lag Eindhoven vrij gunstig, nl. op het kruispunt van den handelsweg, die van het Noorden naar het Zuiden liep, vermoedelijk over Stratum, en den weg, die bij de Dommel afboog in de richting van Antwerpen.

De naam Eindhoven komt het eerst voor in 1187 als geslachtsnaam en wel als Endoven [1]). Dit Endoven lag in de heerlijkheid Woensel. Pas in 1232, als Hertog Hendrik van Brabant het reeds versterkte Eindhoven tot stad verheft, komt het uit het duister der middeleeuwen als nederzetting naar voren en wordt het afgescheiden van Woensel, dat weldra door het in omvang zeer kleine Eindhoven overvleugeld zou worden. Nu heette het gedeelte van Woensel, dat paalt aan de Noordgrens van Eindhoven, tot de reeds genoemde samenvoeging van 1920 officieel het Eindje, d.w.z. het einde van Woensel, waaruit men met eenige zekerheid kan concludeeren. dat het verder naar het Zuiden gelegen gedeelte van Woensel, dus de oorxpronkelijke boerderij Eindhoeve = Eindhoven, geografisch ook onder het begrip „einde" viel en daarom eenvoudig de „hoeve op het einde van Woensel" beteekent.

Als het oudste gedeelte van Eindhoven moet men het deel van Rechtestraat en Demer beschouwen, dat begrensd wordt door het Stratumseind in het Zuiden en het Annahofje in het Noorden. De bewoners van dit gedeelte, dat vanzelfsprekend zeer langzaam groeide, gingen nog langen tijd na de stichting van de stad in Woensel ter kerke, tot ze financieel in staat waren zelf een bedehuis op te richten, dat in den aanvang wel bescheiden zal zijn geweest en pas na verscheidene verbouwingen de tegenwoordige Sint-Catharinakerk is geworden. Het lag onongetwijfeld buiten de bewoonde kom, omdat die er stellig geen plaats voor bood.

De stichting van de Eindhovensche kerk, die een filia was van de Woenselsche kerk, moet ongetwijfeld lang na den tijd van Karel den Grooten hebben plaats gehad. Deze verdeelde zijn bezittingen nl. in parochies, die in verband met de geringe bevolkingsdichtheid een vrij grooten omvang hadden, zoodat er vele jaren na de oprichting van de parochie nog geen behoefte kon zijn aan een kerk in de onmiddellijke nabijheid van Woensel.

In 1399 werd de Sint-Catharinakerk tot kapittelkerk verheven en de scheiding tusschen de moederkerk te Woensel en de dochterkerk te Eindhoven voltrokken.

Verder naar het Zuiden stond vroeger op de plaats van het stadhuis, dat sedert enkele jaren niet meer als zoodanig dienst doet, het zoogenaamde gasthuis, dat tegelijkertijd dienst deed als herberg voor doortrekkende vreemdelingen en als vergaderplaats voor den magistraat van Eindhoven in een tijdperk, waarin de volksvergaderingen afgeschaft [1]) waren en de vroedschappen daarvoor in de plaats waren gekomen.

Het officieel vervallen straatje langs het stadhuis van de Rechtestraat naar den Wal, het vroegere Lombardstraatje, heette naar den lombard, de wisselbank, die er oorspronkelijk gevestigd was.

In aanleg, zoowel als wat namen van straten betreft, herinnert Eindhoven zeer sterk aan de vesting, die het vroeger geweest is en die behalve de ten Westen van de stad gelegen z.g. Bergen het geheele stadsgebied omvatte. De Noordelijke grens was de Emmasingel, genoemd naar de Regentes Emma (1890—1898), de Oostelijke de Vestdijk en de Westelijke Wal. In het Zuiden werd het begrensd door den Noordelijkste van de twee Dommeltakken, die men er vindt, de z.g. Stadsvest. Het gedeelte van den Wal, dat ligt tusschen Vrijstraat en Kerkstraat, draagt den naam van Keizersgracht. Men zoeke niet te ver voor de beteekenis van dezen naam. Pas na ± 1875 is deze ontstaan en wel naar aanleiding van het feit, dat daar iemand woonde, die voor de tweede maal koning schoot in een schutterswedstrijd en daarom tot keizer verklaard werd en ook als zoodanig aangeduid werd.

De groote rampen, die Eindhoven troffen in 1486, in de jaren tusschen 1577 en 1583 en in 1554, waarbij de stad herhaaldelijk geheel of gedeeltelijk verbrand is, zijn oorzaak, dat van de archieven van de stad van vóór 1486 niets bewaard is en dus niet verwezen kan worden naar oudere documenten.

De verordening van 1554 [1]), die na den grooten brand van dat jaar gemaakt is, geeft tal van interessante aanwijzin-

---

[1]) E. Förstemann, Altdeutsches Namenbuch I 817, die verwijst naar Van den Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland 165

[1]) L. G. A. Houben, geschiedenis van Eindhoven I, 1890, Turnhout blz. 113 en verder.

gen. Ze werd uitgegeven door den Heer van Eindhoven, Prins Willem van Oranje, die op dat oogenblik ook Heer was van Woensel, Strijp, Gestel en Stratum, om Eindhoven, dat voor drie vierden verwoest was, weer op te bouwen. Om den opbouw der stad in goede banen te leiden, stelde hij uitvoerige bepalingen vast betreffende den bouw der huizen en den aanleg der straten.

Enkele straten dragen in dit document denzelfden naam, dien ze op het oogenblik nog hebben. Het geschrift spreekt van de Kerkstraet, de Baghijnenstraet, het merckt-velt en de gemeenstraete, die alle recht gemaakt zullen worden en een vastgestelde breedte moeten hebben, en wijst de schadevergoeding aan, die betaald zal worden voor de daartoe te onteigenen gronden.

Bij den naam gemeenstraete denke men niet aan de tegenwoordige beteekenis van het woord gemeen, doch aan de vroegere: de door ieder gebruikte straat. Deze straat, de hoofdstraat van Eindhoven, kwam in de eerste plaats in aanmerking om recht te worden gemaakt. Ze heet later dan ook Rechtestraat, zooals nu nog het geval is. In de 17de en 18de eeuw komt ook de naam Steenweg voor, die ontstond na de bestrating.

Het verlengde van de Rechtestraat naar Stratum heette de Baghijnenstraat, naar den Baghijnenhof, een fundatie van de vijftiende eeuw voor vrouwen, die zich afzonderden in den geestelijken staat zonder daarin officieel opgenomen te worden. De Bagijnenhof lag in de straat, die tegenwoordig Bagijnhof heet en vroeger ook Molenstraat werd genoemd. Molenstraat heet tegenwoordig een iets Zuidelijker gelegen, doodloopend straatje, dat als einddoel denzelfden watermolen had als de bovengenoemde Molenstraat. Aan den Zuidelijksten der twee Dommeltakken, die Eindhoven in het Zuiden afsluiten, lag namelijk de Prinsenmolen, op het gebied van Stratum, die echter niet het recht van molendwang had, en tot 1795 naar zijn eigenaars, de Prinsen van Oranje, genoemd werd. De tegenwoordige naam van de vroegere Baghijnenstraat is het Stratumseind, het verlengde daarvan, buiten het oude Eindhoven, de Stratumsche dijk.

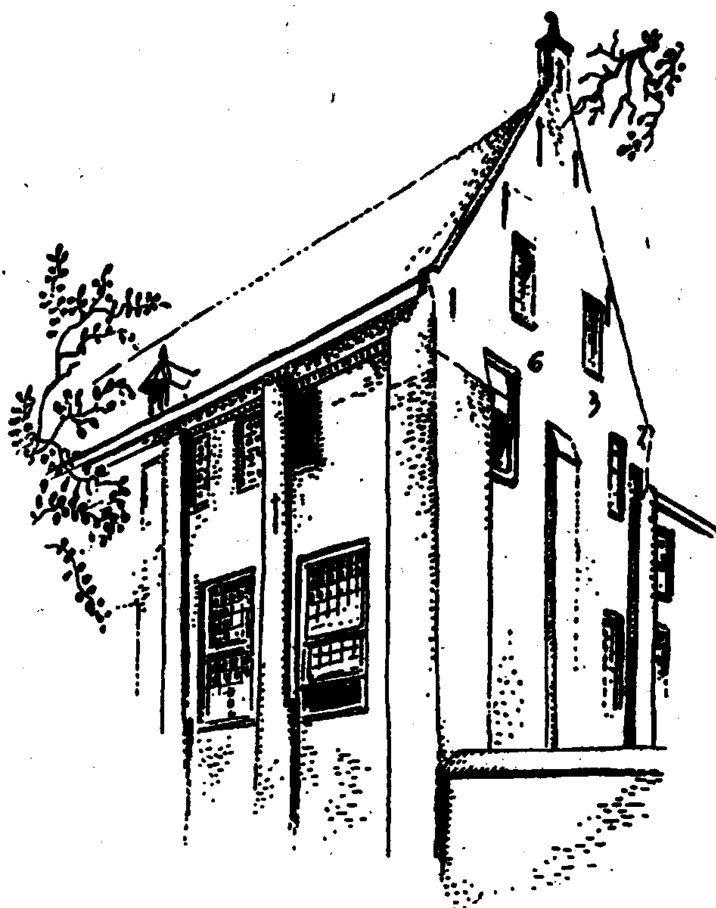
De verordening van 1554 spreekt verder van de Bergen, de tegenwoordige Groote en Kleine Berg, twee straten, die op de kaart van Jacob van Deventer van 1560 reeds dicht bezet zijn met huizen. Het was oorspronkelijk hooggelegen, heuvelachtig terrein, het begin van den zandrug tusschen de Dommel en de Gender, waarop Gestel ligt, dat er zelfs zijn naam aan ontleent: Gestel = geest-loo, waarin geest = zand en loo = hoogte. De Bergen lagen buiten de vesting Eindhoven, maar toch op haar grondgebied. Het was de plaats, waar tot voor enkele jaren de varkensmarkt werd gehouden. Verder wordt er van „den Bleecke" gesproken, waar later de Bleekstraat aangelegd werd. De bleek was het terrein, waar het linnen gebleekt werd, dat een van de producten was, dat Eindhovens industrie al zeer vroeg voortbracht. Dit blijkt bij de oprichting van de gilden in 1419, waarbij de linnenbewerkers, de lievetiers, met de peltiers, de bereiders van pelsen en bewerkers van gelooid leder, één gilde vormden en dus reeds vóór dien tijd emplooi in Eindhoven konden vinden.

[2]) Dit is gebeurd tijdens de regeering van Philips den Goeden (1428—1467).

Het verlengde van de Rechtestraat tot aan de Noordelijke grens van Eindhoven had tot 1920 twee namen. Het Zuidelijkste gedeelte tot aan de Gender, die deze straat kruist en als stippellijn op het kaartje geteekend is, heette Volderstraat, en het Noordelijkste Demer. De naam Volderstraat of Voldersgracht komt in meerdere streken voor in dezelfde beteekenis. Daar woonden de lakenvollers, die het laken een van zijn laatste bewerkingen, het vollen, deden ondergaan en daarvoor overvloed van water noodig hadden, dat ze in de onmiddellijke nabijheid, in de Gender, vonden, die ook nu nog vrij snel stroomt en tamelijk waterrijk is. De Gender is tegenwoordig op haar weg door de stad voor een aanzienlijk deel overkluisd en zelfs bij het meerendeel van de Eindhovenaars niet eens als zoodanig bekend.

De naam Gender, die ook nog leeft in het Genderstraatje, dat evenwijdig aan de Gender loopt in het Oosten van Eindhoven, geeft aanleiding tot eenige beschouwingen. Woorden op *er*, die een waterloop aanduiden, hebben een merkwaardige geschiedenis. Voor het grootste deel zijn ze totaal ondoorzichtig, ze zijn veelal zeer oud en hebben overeenkomstige vormen in verschillende deelen van West- en Zuid-Europa. Men neemt algemeen aan, dat ze stammen uit het z.g. Keltisch[1]), een taal, die veel verwantschap toont met het Germaansch. Uit dit fonds is

[1]) J. Lindeman, Plaatsnamen, 1925, Brussel, blz. 24.

DE PLEKHOEK

de uitgang ara afkomstig, die terug te vinden is in tal van waternamen, bijv. in Wezer, Demer, Dender, Vesdre, Jekker, Bever, Roer, Tiber, enz. en steeds het begrip water aanduidt.

Het eerste deel van den naam Gender, gen, komt overeen met het Duitsche jäh [1]), dat als bijvormen o.a. geyn [2]) en gehn heeft en zoowel steil als snel beteekent. Afgaande op deze aanwijzingen, zou de naam Gender dan het snelle water beteekenen.

De naam Demer, die in de oude gegevens van het Eindhovensche archief nergens voorkomt, zou dan Tamara = het sombere water [3]) zijn. Dit woord komt o.a. in het Noorden van België en in het stadje Heusden (aan de Maas) onveranderd voor.

Ongeveer tegenover het Molenwater ligt het College, een zeer nauw straatje, waarin vroeger de Latijnsche school was gevestigd, waarvan de leerlingen op een open ruimte bij de Stadsvest speelden, die daarom de Studentenweide genoemd werd. Wat verderop ligt de Smallehaven, oorspronkelijk bevaarbaar voor platboomde vaartuigen, nu gedempt. De Smallehaven was de Gender, die later verlegd is, wat blijkt uit een opmerking in het reeds aangehaalde boek van Houben [4]).

Het verlengde van de Kerkstraat heet Ten Haghestraat en is genoemd naar het voormalige klooster Maria ten Haghe of Mariënhage. Dit klooster is in 1419 opgericht door bemiddeling van den toenmaligen Heer van Eindhoven, Jan van Schoonvorst [5]), die zijn kasteel afstond, „die Haghe genoempt, in der prochiën ons dorps van Woensel, buyten de stad van Eyndhoven geleghen". Hij noemt daarbij als grens van zijn gebied de vestgrave (vergelijk den Vestdijk) en den erve den Ravensdonk, waarop later het kasteel van Eindhoven binnen de stadsgrachten van Eindhoven gebouwd werd. De straat, die van de Dommel naar de Rechtestraat leidt, heet naar dit klooster, welks officieele naam „Onser Lieven Vrouwen op die Haghe" was.

Een toelichting, wat dezen naam betreft, is niet geheel overbodig. Het kasteel, dat reeds die Haghe heette, was omringd door een haag van levend groen en werd daarnaar genoemd, zoodat men met de omheining aanduidde, wat daarbinnen gelegen was.

Het Cheynsboeck van 1590, dat een volledige opgave van de huizen van Eindhoven met de hoofden der gezinnen bevat, vermeldt de volgende namen: de Baghynenhoeff (= -hof), het Baghijnenbroeck (de tegenwoordige Studentenwei), de Vijkstraat (schrijffout voor Vrijkstraat), de Haegestraet, het Paradijs, Cattenstraet (nu Bergstraat geheeten), Volderstraet, het huis Den Engelen, de Heylige Geest van Eindhoeven beempdt, de Corte Goerstraet, de Bleeckstraet, de Steenwegh, ook Regte of Corte Steenwech genoemd, en de Roesemarijnstraet. Verder de namen der drie stadspoorten: de Stratumsche, de Woenselsche en de Gestelsche poort, terwijl de verordening van 1554 nog als namen van gebouwen „de Swaen", waarin de waag was gevestigd, „de Wildeman" en „de Stad Rotterdam" worden vermeld. In beide komt bovendien de naam Dommel voor.

De naam Vrijstraat, een drukke winkelstraat in het midden van de stad, wordt door de jeugd op dezelfde wijze verklaard, als ze bijv. de namen Vrijerslaantje of Jufferslaantje zou verklaren. Het ligt voor de hand, dat een dergelijke verklaring te simplistisch is. Oude vormen wijzen op een geheel andere beteekenis. Behalve den reeds genoemden vorm V(r) ijkstraat vindt men voor 1447 Vrijcstraat [1]) en in 1569 Vrijckstraat. Het woord vrij is echter heel wat minder doorzichtig dan vrij.

Een punt van vergelijking bieden intusschen de woorden Vreek, gehucht onder Deurne en het Vrijkesven onder Mierlo. Vreek onder Deurne luidde oorspronkelijk Vredewijk [2]) en was de plaats, waar oudtijds de volksvergadering in de diverse geschillen den vrede hielp stichten. Het Vrijkesven ligt bij een zeer interessant oud-Germaansch middelpunt in het Noorden van de Mierlosche heide, waar een uitgebreid urnenveld [3]), een ven, dat Galgeven heet, en twee heuvelreeksen, die zeer duidelijk tot plaats van samenkomst hebben gediend, allerlei herinneringen wakker roepen. Het Vrijkesven is zeer waarschijnlijk het ven bij de vrijk = vredewijk, waar de oude inwoners van Mierlo en Gelderop hun geschillen beslechtten.

Op grond van deze gegevens zou de Vrijstraat dus de straat kunnen zijn, die aangelegd werd, toen de vredewijk haar beteekenis verloren had. Dit valt voor Eindhoven vóór het midden van de vijftiende eeuw, in welken tijd Philips de Goede de vroedschappen instelde, omdat het voor de stedelingen te bezwaarlijk werd de telkens terugkeerende volksvergaderingen bij te wonen.

Het Paradijs was reeds in 1590 een huis, dat in een mooi aangelegde omgeving van de Dommel lag. Tot op heden kent men de Paradijslaan, die in 1590 echter Paradijsdreef heette en op dit huis dood liep. Enkele jaren geleden heeft men het huis „het Paradijs", dat zeer schilderachtig aan de Dommel lag, afgebroken en er eenige villa's voor in de plaats gezet. Een mooie deur in het Museum Kempenland is het eenige, wat aan het Paradijs herinnert. De Bergstraat heette tot vóór 1920 evenals in 1590 Kattenstraat. Op den hoek van Volderstraat en Vrijstraat lag het huis. Den Engelen, dat tot op heden dezen naam draagt, ondanks de vele vormveranderingen, die het gebouw ondergaan heeft.

De Heylige Geest van Eindhoeven beempdt behoorde

---

[1]) H. Jellinghaus, Die Westfälischen Ortsnamen, 1922, Osnabrück, blz. 119.

[2]) Vergelijk hiermede het Gein ten Zuiden van Amsterdam.

[3]) A. Carnoy, Origine des Noms des Lieux, geen jaartal, Bruxelles, blz. 25.

[4]) Houben, als voren II blz. 57.

[5]) Houben, als voren I, blz. 68.

[1]) Nieuwe Catalogus van Oorkonden en Handschriften van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, no. 133.

[2]) H. N. Ouverling, geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden, Helmond, 1933, blz. 80.

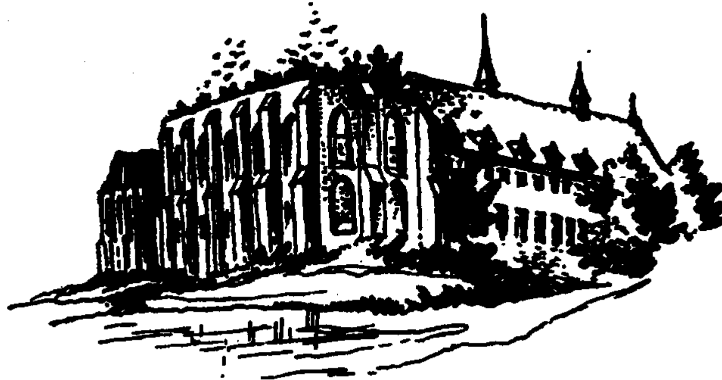
[3]) Voor enkele jaren helaas grondig verwoest, zonder dat van deskundig onderzoek sprake is geweest.

aan den Heiligen Geest, een instelling, die later den minder sympathieken naam van Burgerlijk Armbestuur gekregen heeft. De straat in het Westen van Eindhoven, die er naar genoemd is, heette in 1590 de Corte Goerstraat, naar de moerassige streek daar in de buurt, die vrij algemeen met den naam goor aangeduid werd. In 1590 blijkt de Bleek van 1554 reeds eenige huizen te hebben, terwijl de naam Rechtestraat in dien tijd nog niet ingeburgerd was, zooals hierboven reeds is aangeduid. Het straatje tegenover het voormalige stadhuis in de Rechtestraat heette het Korenstraatje, omdat er op marktdagen koren verhandeld werd, terwijl de Noordelijke verbinding tusschen Rechtestraat en Markt Markstraat heette. Nu is haar naam Nieuwstraat.

Het Korenstraatje, wel ongeveer de kleinste straat, die Eindhoven heeft, is herdoopt en genoemd naar Jan van Hooff, die vóór 1795 als burgemeester van Eindhoven een rol van beteekenis in het kamp der Patriotten heeft gespeeld en in 1798 minister van justitie werd.

De Dommelstraat, het verlengde van de Nieuwstraat, is naar de Dommel genoemd, die in het Zuiden van de stad het stadsbeeld beheerscht door de aardige kijkjes, die men op het smalle watertje heeft.

In een beschouwing als deze mag de naam Dommel niet vergeten worden. Het is immers voor Eindhoven met de Gender en waarschijnlijk ook de Demer de oudste naam en hij biedt gelegenheid om ver in het verleden terug te grijpen.

MARIËNHAGE IN ± 1750

De oudste bekende vormen van de Dommel zijn Dutmala 1), die van 704 dateert en Dudmala van 711. Deze namen schijnen langen tijd vrijwel onveranderd gebruikt te zijn, tenminste in 1340 2) heet het watertje nog Didmella en Damella, waaruit de vervorming tot Dommel goed is te begrijpen. Förstemann 3) splitst den naam Dudmala in dudde = dodde = waterplant en mala = mallum = vergaderplaats en rechtplaats en vermoedelijk als zoodanig ingericht door de Franken bij hun komst in Noord-Brabant in de vierde of vijfde eeuw na Christus. Dit mallum zal men moeten zoek en op den Malpiberg, die ten Zuiden van Valkenswaard aan de Dommel ligt en die in de vijftiende eeuw Mylberch wordt genoemd, d.w.z. de berg bij het mijl = meel = maal.

De naam Roesemarijnstraat, die ook in Stratum voorkomt, eveneens niet ver van de kerk, werd bij de samenvoeging van 1920 veranderd in Jan van Lieshoutstraat, naar een verdienstelijk wethouder van Eindhoven. De oude naam was heel wat zinrijker dan de nieuwe voor het nageslacht kan zijn. De rozemarijn is een plant, waarvan de bladeren oorspronkelijk gebruikt werden om de lijkenlucht te weren. Later werden van de bladeren kransen gevlochten, die bij sterfgevallen dienst deden. Vondel spreekt in een gedichtje, dat hij maakte bij het overlijden van zijn dochtertje, van een dergelijken krans. Waarschijnlijk had men tuinen met rozemarijn in de beide straten, die in Eindhoven en Stratum er naar waren genoemd. In de Eindhovensche Rozemarijnstraat stond ± 150 jaar lang de schuurkerk van de Katholieken, die hun eigen kerk, de Sint-Catharinakerk, door de Protestanten zagen gebruiken.

De naam van het Annahofje, zijstraat van de Demer, is doorzichtig; de oorsprong van dezen naam is echter onbekend.

Rest de Plekhoek, die op een binnenterrein bij de Noordelijke Dommelbrug ligt. Het is een combinatie van enkele afgelegen huizen, schilderachtig achteraf gelegen, waarop het woord hoek duidt. Plek was vermoedelijk de naam van het geheele complex.

Tot ± 1875 was de streek ten Oosten van den Vestdijk Woenselsch gebied. Na dien tijd ontstonden de namen Raiffeisenstraat, die duidelijk is, als men bedenkt, dat de Centrale Landbouwbank daar staat, en weet, dat Raiffeisen de eerste was, die in Westfalen het beginsel van crediet coöperatief onder de boeren toepaste. Bij het voormalige klooster Mariënhage ligt de Augustijnendreef. Het klooster Mariënhage werd in het tweede gedeelte van de zeventienden eeuw verlaten en is in het begin van de twintigste eeuw weer in gebruik genomen door de Augustijner orde, niet die van Windesheim, die in 1419 de oprichtster was.

Verder komt in het Cheynsboeck van Eindhoven nog een naam voor, die ter wille van de merkwaardigheid niet vergeten mag worden, nl. de Huis de Lakenbeempt. Het was een weiland, dat behoorde bij de voormalige boerderij De Laak, die dicht bij den Lakerloop lag, die de Noord-Oostelijke grens van Eindhoven vormt. Een laak is een moerassig stuk grond, dat veelal als grens gebruikt werd en later de bijbeteekenis van „grens" heeft gekregen en de boerderij De Laak was vroeger een huis, dat in 1590 een beter aanzien had dan een gewone boerderij.

Nu heeft het toeval gewild, dat enkele tientallen jaren geleden aan de andere zijde van den hierboven genoemden Lakerloop een villa gebouwd is, die eveneens naar de Laak werd genoemd en weer Huize de Laak heet. De eigenaar van deze villa heeft echter van het bestaan van het Cheynsboeck van 1590 en van den Huize de Laak van denzelfden tijd niets afgeweten.

1) C. Wampach, Die Geschichte der Grundherrschaft Echternach 1928, blz. 392.

2) Inventaris van Sint-Oedenrode II, 18 no. 2, copie van 1403.

3) Förstemann, Altdeutsches Namenbuch I.

P. DEZAIRE

ZUID-LIMBURG EEN WARE TOONEELGAARD

In de streek van Nederlands oudste stad: het oude Tricht (Mosae Trajectum) werd waarschijnlijk reeds in de tiende eeuw, in elk geval vóór de dagen van Heinric van Veldeke, het *Spel van Sint Evermarus* opgevoerd (te Rutten in de buurt van Tongeren wordt het spel uit kracht van een oude traditie op 1-Meidagen nog steeds vertoond en wel in de bewerking van wijlen pastoor Cuppens). Het is een voor Neerlandici ongewoon romantisch mirakelspel van roofridders en pelgrims, een echt gemeenschapsspel voor heemgenooten. De Friesche edelman Evermarus had van de wonderen van Servatius in Maastricht hooren gewagen en aanvaardde daarom den langen, gevaarvollen pelgrimstocht naar het Zuiden.

Overbekend is het Maastrichtsch Paaschspel uit de 14de eeuw. Minder bekend is, dat omstreeks 1000 te Bilsen bij Maastricht een Driekoningenspel werd opgevoerd. Het bestaan van Rederijkerskamers in Limburg is uit de archieven afdoende gebleken. Zoo zijn de Maastrichtsche Rederijkers in 1404 naar Mechelen getogen en in 1408 naar Gent. In 1438 werd er te Maastricht een „landjuweel" gehouden.

Over de Maastrichtsche rederijkerskamers heeft de stadsarchivaris Eversen in de „Publications" (de Limbourg) geschreven. Ook het stadje Beek had reeds in 1416 zijn *Spel van den aartsvader Abraham*.

In drie eeuwen van stilstand en achteruitgang voor Limburg, aanvangende ongeveer met de godsdiensttwisten en eindigend na den Belgischen opstand (1830—1839) is er van een eigenlijk volkstooneel weinig sprake meer.

Door kerkelijke vereenigingen zijn echter steeds, met name tegen Carnaval, tooneelstukken opgevoerd. De Vastenavondviering met haar uitspattingen moest van deze zijde zooveel mogelijk tegengewerkt worden. Het oude Maastrichtsche Jezuïeten-college heeft ook zeer op tooneelgebied gewerkt. In onze dagen is het zelfs voorgekomen, buiten en misschien ook in Maastricht, dat Carnavalsviering plaats had onder leiding van geestelijken. Natuurlijk bleef daarbij van de echte onvervalschte jool weinig of niets over.

Omstreeks 1840 werd te Maastricht de sociëteit Momus opgericht, een soort Carnavalsvereeniging naar het model van dergelijke Rijnlandsche vereenigingen. Momus, vrijzinnig van geest en met een zwak voor de Fransche kultuur, laat vreemde stukken in het Limburgsch bewerken.

In de tweede helft der negentiende eeuw en tot ongeveer na den wereldoorlog wordt het tooneel in Z.-Limburg door de fanfare-gezelschappen beheerscht, door patronaatsvereenigingen en dergelijke. Eerstgenoemde beschouwden het als onderdeel van een „Bunter Abend". Muzikale solo's en komische voordrachten, met zang, van één persoon, werden meer gekultiveerd en hooger aangeslagen dan de meestal onbenullige stukken en stukjes. De „draak" waarde rond en de tendentieuze bekeeringsgeschiedenis moest ook al doen griezelen of althans een „heilzamen" schrik op het lijf jagen. Het zou de moeite waard zijn eens na te gaan, hoe dikwijls en in hoeveel verschillende bewerkingen de „schoone historie" van de H. Genoveva wel in Limburg is opgevoerd. Ook het thema der Bokkenrijders is herhaaldelijk behandeld, o.a. door de Limburgers Huib Ubaghs, Anjoël Valo en schrijver dezes.

Al de gebreken van het dilettantentooneel hebben ook in Limburg hoogtij gevierd: het valsche pathos, de sentimentaliteit, de theatrale pose, geste en stap, het brallen, de donderende declamatie in plaats van de gevoelige zegging, de houterigheid, enz. Men vergete hierbij niet, dat het „gewone" volk nu eenmaal van sentimentaliteit houdt, alsook van de straf voor den boosdoener en de uiteindelijke belooning voor de verdrukte onschuld. Dat volk is verzot op de pralende costuums, de flitsende dolken en de knallende pistolen, de hartverscheurende kreten, het sterven en het wilde oogen- en gebarenspel. Zoo herinner ik mij uit mijn jeugd een schokkend verhaal over een te Gulpen opgevoerd drama, dat speelde in de Vendée, natuurlijk tijdens den opstand tegen de Republiek, waarin doodshoofden op staken onder een spookachtig licht moeten vertoond zijn.

Herleving zou echter niet mogelijk zijn geweest, wanneer het publiek, met name het eenigermate ontwikkelde, niet aan deze stukken ontgroeid was. Een kentering ten goede is met name uitgegaan van de Rolducsche kostschool (indirect) en vooral van de Apostolische School St. Marie te Schimmert. Op het einde van de historisch-romantische periode van het tooneel in Zuid-Limburg (tegen 1925) werden daar en ook elders de stukken van de Zuid-Limburgsche paters Kerckhofs, Hoen en Eyckeler opgevoerd. De Rolducsche Luciferopvoeringen werden ook buiten Limburg bekend.

Het Valkenburgsch openluchttheater werd in 1916 met A. van Delft's *Saul en David* geopend, hetgeen zoowel voor Zuid-Limburg als voor het Katholiek Tooneel in Nederland een evenement was. Het behoeft geen betoog, dat dit theater, dat o.a. door Verkade, Jan Musch en den

Kon. Ned. Schouwburg van Antwerpen bespeeld werd, een ware leerschool voor de Limburgsche dilettanten geweest is. De drakenperiode als zoodanig zal dan allengs tot het verleden gaan behooren, al worden ook stukken als *Robrecht van Vlaanderen, Martelaarsfamilie, Henri, de Wees uit de Rotswoning, De Kerkvervolger*, e.a. zelfs nu nog hier en daar opgevoerd. Waar de behoefte aan tooneel bestaat, komt echter ook vroeg of laat de behoefte aan beter tooneel. Ongetwijfeld heeft ook de Katholieke tooneelbeweging — waarover aanstonds iets meer — daartoe het hare bijgedragen.

De oprichting van het Valkenburgsche openluchttheater gaf den stoot tot de stichting van *meer dan twaalf dergelijke theaters alleen in Zuid-Limburg*, b.v. te Maastricht (Slavante). Reeds eerder, eveneens in 1916, werd het *Leven van St Servaas* van den Maastrichtenaar Pater Chr. Mertz als openluchtspel gespeeld. Dat was het begin der Maastrichtsche openluchtspelen ter gelegenheid van de „Heiligdomsvaarten" aldaar (dit zijn processiën met bidweek en natuurlijk met kermis ook, ter eere van Sint Servaas). — Veel deden ook de openluchtspelen te Susteren en vooral te Tegelen — het Limburgsche Oberammergau — van zich spreken. Deze plaatsen liggen echter benoorden het eigenlijke Zuid-Limburg. — In dit verband noem ik nog het *Mirakelspel van het H. Sacrament*, dat in 1939 in het oude Meerssen (Marsana) werd opgevoerd, dat toen 'n eeuwfeest vierde, en het massaspel *Omnis Terra* te Sittard

Sterker r e l i g i e u s nog dan laatstgenoemd spel was het liturgisch mysteriespel dat in 1939 in het nieuwe kerkje van Broekhem (Valkenburg-Houthem) werd opgevoerd. Van de overige talrijke uitingen van g e e s t e l i j k tooneel noem ik nog de opvoeringen van Calderon's *Geheimenissen der H. Mis* (in het klooster te Ravensbosch-Houthem (toegankelijk voor publiek); het passiespel te Rimburg (1933); *Anne-Veronica*, het spel van Jef Baarts, opgevoerd tijdens de Kruisfeesten te Wijk-Maastricht; het wagenspel *De Piëta* van Jac. Schreurs (1938); het *St. Odiliaspel* van Paul Haimon te Sweijkhuijsen (1939) en het *Deken Thijssen*spel van Jac. Schreurs te Sittard (1940) (deken Thijssen, oud-prefect derscholen te Rolduc, is nog slechts voor betrekkelijk korten tijd overleden en wordt reeds door de Sittardsche bevolking als een heilige beschouwdl).

Behalve aan het geestelijk tooneel zou er een afzonderlijke studie aan het d i a l e c t-tooneel in Zuid-Limburg kunnen gewijd worden. Was het in de negentiende eeuw de sociëteit Momus, in de twintigste is het de Maastrichtenaar Fons Olterdissen geweest die het spelen van dialectstukken zeer bevorderd heeft. Zijn *De Kapitein van Kopenick* en *Trijn* waren een soort revue's. De kostelijke Maastrichtsche humor, welhaast eenig in zijn soort, viert hier hoogtij. Natuurlijk dragen de allusies op plaatselijke toestanden, gebeurtenissen en personen hier het hare toe bij. Het is kunst die aan Aristofanes en de Attische comedie doet denken.

Goede dialectische stukken zijn verder die van Pastoor Schleiden: *Der Brand van Bellent* en *De Koel* (= mijn) *in Lutterendal*. Deze is er in het feitelijk Duitsche dialect van Vijlen-Vaals in geslaagd niet alleen het komische, maar ook het d r a m a t i s c h e uit te drukken. Vóór hem achtte men het Limburgsch daarvoor niet geschikt, wegens vermeend gemis van expressie-vermogen, woordenschat, enz. Hier werd echter weer eens het bewijs geleverd, dat een dialect evengoed als het A-B. het innige en verhevene kan uitdrukken.

Voorts moeten te dezer plaatse genoemd worden Jos. Reinards die in Kerkraadsch dialect het folkloristische *Mailiëne* schreef en Dr. R. Ritsen met zijn *De Sjuurkirk* (= schuurkerk) *van Spaubeek* en *Het Hagelkruus van den Brommelenhaof* (= braambessenhof). In hoeverre Duitsche stukken, zooals die in „Oecher Plat" (Akener dialect) van Hein Janssen (*Der Doevegek* = de duivengek; *'t Maatwief* = het marktwijf), die veel in Limburgs Zuid-Oosthoek zijn opgevoerd, deze dialect-literatuur hebben beinvloed, of althans den schrijvers een spoorslag zijn geweest, zou ik niet kunnen zeggen.

Veel succes boekte Sjef Schillings met zijn dialectische bewerkingen van stukken van Jac. Ballings, zooals *Bie Hiëmonk* (bij heeroom) en *Het Pleegkind*. Door het Z u i d l i m b u r g s c h T o o n e e l werden deze bewerkingen meer dan honderd keer voor meer dan 40.000 toeschouwers opgevoerd. Duidelijk bleek, dat het eigen dialect een bijzondere bekoring heeft voor het publiek en er beter ingaat dan het A.B.

In 1936 was het aantal opvoeringen door het Z.L.T. reeds *tot 400 gestegen en enkele jaren later was dit aantal zelfs verdubbeld!* Opvoeringen hadden plaats te Rolduc, in de H.B.S. te Heerlen, in het Bisschoppelijk College en de Bisschoppelijke Kweekschool te Roermond, op vele plaatsen in geheel Limburg en daarbuiten, o.a. te Tilburg, Breda, Haarlem, Aken, Hilversum. Dertienmaal werd de vereeniging op wedstrijden bekroond, terwijl de regisseur Jef Schillings zeven regie- of acteursprijzen behaalde. Een fragment van een stuk van het bestuurslid J. v. d. Burgt: *De Meikoningin te Valkenburg*, werd door de radio uitgezonden.

Ter eere van het 500ste optreden van J. Schillings als acteur werd in Juni 1936 wederom een kleine jubileumuitgave gedrukt. Hieruit noteer ik, dat het huldigingscomité uit een honderdtal personen, meest notabelen bestond (niet uitsluitend Limburgers).

In 1933 werd Schillings regisseur van de R.K. Beambten-Tooneelvereeniging te Trebeek en in 1934 van het Heerlensch Onderwijzers Tooneel. In 1936 had hij reeds 82 rollen vertolkt, zooals die van *Simpel* in de Vroolijke Vrouwtjes van Windsor (Shakespeare), door het Gezelschap van den Kon. Ned. Schouwburg van Antwerpen te Valkenburg opgevoerd. Zevenmaal trad hij op bij den *Dramatischen Kunstkring* te Heerlen, ook een gezelschap dat onder leiding van Anton Hulsman ernstig naar de verheffing van de tooneelkunst in Limburg gestreefd heeft. Zoo werd J. Schillings allengs de primus inter pares. Zijn vurige wensch is nog steeds, dat Limburgsche auteurs goede volkstooneelstukken schrijven. Hij droomt van op-

voeringen, waaraan schrijver, musicius, technici voor licht en geluid, architect, schilder en beeldhouwer volledig en harmonisch samenwerken.

In den herfst van 1937 werd onder redactie van Schillings het tijdschrift *Wij Spelen* uitgegeven. Dit staat op zeer behoorlijk peil. Menige Noord-Nederlander zou zich m.i. bij lezing ten zeerste er over verbazen, dat hier over het algemeen in een even levendigen als helderen, niet verouderden stijl grondige studies worden gepubliceerd over de techniek van de tooneelkunst in al haar onderdeelen. Hier zijn belezen menschen aan het woord, met vakkennis, vakliefde en, wat nog meer is, met vakervaring. Wat mij ook opvalt, is de afwezigheid van locale, natale bekrompenheid en de ruime blik, die nauwlettend de prestaties van de Hollandsche beroepstooneelkunst volgt. wel wetend, dat daarvan te leeren valt. De Limburger is gul met zijn lof voor kunst die hem werkelijk pakt, zeker ook voor die uit het „Noorden", uit „Holland".

Uit het bestaan van meer dan 300 tooneelvereenigingen en van duizenden amateurs-tooneelisten blijkt afdoende de groote bloei van Limburgs tooneel. Zuid-Limburg heeft hierin het leeuwenaandeel. Hoe is dat mogelijk geworden? De verklaring zal in de optimistische, blijde levensopvatting en den romantischen aard van den Limburger moeten gezocht worden. Daarbij komt, dat hier nog min of meer als in de vroege Middeleeuwen één gemeenschappelijke levensopvatting heerscht, die gedragen wordt door een Godsvertrouwen, een vaak onbewuste, maar groote liefde voor het heem en een traditioneele, gezonde levenswijsheid. Bovendien zit den Limburger het tooneelspelen in het bloed en hij speelt het dan ook met hartstocht. Hij kan zich makkelijk in een bepaald geval indenken, zich makkelijk één voelen of verwant met anderen en dus met uit te beelden personen: hij is immers impulsief en temperamentvol. Hij bezit niet die stoïcijnsche gelijkmatigheid van gemoed, die harde onbeweeglijkheid van karakter, die zekere echte „typen" kenmerken, in welk geval hij enkel voor de een of andere rol (of weinige rollen) zou geschikt zijn. Zijn mimiek is vol uitdrukking, zijn gebaar natuurlijk en levendig, zijn stem is buigzaam, lenig, gevoelig en zangerig. De fijne nuances kan deze stem uitdrukken. Dat alles komt eerst recht tot uitdrukking, wanneer hij zich in een dialect kan uiten, dat bovendien door een kunstenaar gekultiveerd is.

Limburg is dan ook bij uitstek een provincie voor de oprichting van een eigen, gewestelijk en specifiek beroepstooneel, dat het gewest zal kunnen bereizen. Ook het Vlaamsche Volkstooneel en het gezelschap van Antoine te Parijs zijn uit leekengezelschappen ontstaan.

Insiders verklaren, dat momenteel in Zuid-Limburg het verlangen naar tooneel groot is. Het is dan ook te hopen, dat de benauwende lucht van heden spoedig moge opklaren en dat de wolken van achterdocht en misverstand, die de atmosfeer vertroebelen, zullen verdwijnen. Moge de tijd niet ver meer zijn, dat de krachtige helpende hand, die de Nederlandsche Kultuurkamer in staat is te reiken, met graagte gedrukt wordt.

JAN LINSSEN

Een Zuid-Limburgsch Drukkersgeslacht

In de Deutsche Zeitung i.d. Niederlanden van 19 Juni 1940 wijdde Dr F. M. Huebner een artikel aan de boekdrukkunst van de beide Zuid-Limburgsche drukkers-uitgevers Charles Nypels en A. A. M. Stols. Dat deze twee, zoo schrijft hij, uit Maastricht komen en daar hun werkplaatsen hebben (al hebben zij zich onlangs ook elders gevestigd), is geen toeval. In dezen zuidelijksten uitloop van de Nederlanden, komen zooals van ouds, ook thans nog de kultureele uitstralingen van vier groote middelpunten van Europeesche kultuurhaarden tezamen: Keulen, Parijs, Brussel en Amsterdam.

Het resultaat van die viervoudige beïnvloeding is echter niet een zekere nabootsing. Deze twee uitgevers hebben uit die vier windrichtingen juist de fijnste en kostbaarste invloeden opgevangen en in eigen prestaties omgezet.

Terecht wordt er in het artikel van Dr Huebner dus op gewezen dat, al hebben de meester-drukkers Nypels en Stols ook veel te danken aan invloeden van buitenlandsche centra van boekdrukkunst, hun kunst toch een zuiver Nederlandsch— of zoo men wil Limburgsch—karakter heeft.

De roem van Zuid-Limburg als centrum van boekdrukkunst dateert overigens niet van de laatste jaren, doch kent reeds een verleden van eenige eeuwen.

Nadat gedurende vele jaren de boekdrukkers uit de stad Maastricht waren geweerd door de talrijke geestelijke instellingen, die er schrijf-ateliers op na hielden en die derhalve de concurrentie van het boekdrukkersgilde vreesden (zoo weerde het St Servaas-kapittel in samenwerking met het Maastrichtsche stadsbestuur de boekdrukkers uit hun stad), werd Maastricht reeds in de 16de eeuw het centrum van de boekdrukkunst in Limburg.

Jacobus Bathenius was de eerste drukker, die in Juni 1551 met toestemming van den Magistraat zich te Maastricht mocht vestigen, toen hij Leuven verlaten had, waar hij drukker en boekverkooper der Universiteit was geweest, nadat de concurrentie van A. M. Bergaigne hem genoodzaakt had zijn geluk elders te beproeven.

Bathenius verbleef tot 1554 in Maastricht, waarna hij zich in Dusseldorf vestigde en vervolgens in Keulen. Hij drukte boeken met de beweegbare typen voor muziek, die in 1542 voor het eerst in Antwerpen gebruikt waren voor Willem Vissenacker. Van Bathenius zijn verschillende uitgaven bekend, o.a. „Dat ierste boeck van die nieuwe duytsche liedekens".

Na zijn vertrek bleef Maastricht ongeveer 43 jaren zonder drukker, doch in het najaar van 1597 kreeg Jan van Ghelen uit Antwerpen toestemming om in Maastricht een drukkerij te vestigen.

Hij drukte den eersten almanak in Maastricht en deed veel stof opwaaien door zijn uitgave van een Fransch-Nederlandsch woordenboek samengesteld door Hubert Bouille en getiteld: „Walsche schoelmeister binnen Maastricht", waardoor hij spoedig in moeilijkheden geraakte en zich in 1604 elders moest vestigen.

Omstreeks 1608 gaf Gilles Zweverzeele zijn „La Vie et Miracles de Monsieur S. Servais" uit, doch na zijn dood bleef Maastricht een kwart eeuw zonder drukker, totdat in de eerste helft der 17e eeuw E. Boucher zich er vestigde, die er in 1650 groote moeilijkheden kreeg wegens het uitgeven van een smaadschrift tegen den Bisschop van Luik.

Vanaf 1660 werkte Pieter van Ouwen als Stadsdrukker, totdat hij in 1679 zijn drukkerij overdeed aan Peter Boucher.

In 1708 begint Guillelmus Bouwens te drukken en na zijn overlijden wordt de drukkerij van zijn weduwe overgenomen door Joh. van Gulpen, wiens dochter Aleydis in 1747 huwt met Mathias Nypels.

Met dezen Nypels doet dan een boekdrukkersgeslacht zijn intrede, dat door de jaren heen den naam van Maastricht als centrum van typografische kunst heeft hooggehouden, een geslacht, welks vertegenwoordigers tot op den dag van heden de Zuid-Limburgsche boekdrukkunst hebben weten te brengen en te handhaven op het Europeesche plan, waarop zij momenteel staat.

Het is in 1806 dat Theodore Nypels, zoon van Mathias, bij zijn eigen drukkerij de zaak van Dufour en Roux overneemt. Als zijn zoon Lambert Th. Nypels hem in 1810 opvolgt, wordt deze officieel drukker van het Fransche bestuur. Hij zet de drukkerij voort tot 1837 en het is in dat jaar dat Mathias Leiter (Nassau'sch Kapitein, die in Waterloo gewond werd), die gehuwd was met Petronella Nypels, de zaak overneemt en voortzet onder den naam, „Leiter-Nypels", welke nog heden ten dage bestaat.

Nadat de drukkerij eerst nog onder leiding gewerkt had van hun zoon Jules, werd in 1869 de zaak overgenomen door Laurent Polis.

Deze Laurent Polis, bekend als dichter en tooneelschrijver in Maastrichtsch dialect, en Voorzitter van de Sociëteit „Momus" in de beroemde Maastrichtsche jaren, zet de zaak voort tot 1873. Het is Armand Nypels (later vice-president van den Hoogen Raad der Nederlanden) die tezamen met Edouard Nypels (den Vader van Charles Nypels) de firma Leiter-Nypels overneemt. In 1877 zet Edouard Nypels de zaak alleen voort en weet haar tot een ongekenden bloei te brengen, in later jaren gesteund door zijn zonen Johan en Charles, die beiden in 1932-'33 de zaak verlieten om elders in den lande hun taak van meester-drukker voort te zetten.

DE oude vrouw, aan het venster, breit. Jeremias zit voor het huis, aan de kade. De zwarte rook van zijn pijp staat hoog in de lucht. Urenlang staart hij zoo, donker en zwijgend. Als het koeler wordt, gaat hij naar binnen. Dan zitten zij sâem om het flakkerend licht...
— Ik vaar morgen-vroeg uit.
— Morgen, Paasch-morgen?
Zwijgen, stom smeeken, wrevel, donker verzet: het land is een kooi, ik wil storm en gevaren, den dood voor den boeg, ik laat me niet binden: geen vrouw, geen moeder, geen God!

CH. NYPELS: BLADZIJDE UIT DE VLIEGENDE HOLLANDER DOOR H. MARSMAN (DE GEMEENSCHAP, UTRECHT)

Dat de nog heden bestaande firma Leiter-Nypels alom een zoo voortreffelijken naam in de boekdrukkerswereld heeft, dankt zij voor een niet gering gedeelte aan het werk, dat door genoemd geslacht Nypels werd gepresteerd.

Het is trouwens niet alleen de firma Leiter-Nypels, die haar faam aan het geslacht Nypels te danken heeft, ook andere drukkers en uitgevers hebben de eerste schreden op het pad, dat naar het typografisch goede boek voert,

gezet in de werkplaats van Leiter-Nypels. Zoo hebben b.v. de Heeren Boosten en Stols, die in 1894 de beroemde uitgeverij van gelijken naam oprichtten, hun opleiding voor een goed deel genoten bij de firma Leiter-Nypels.

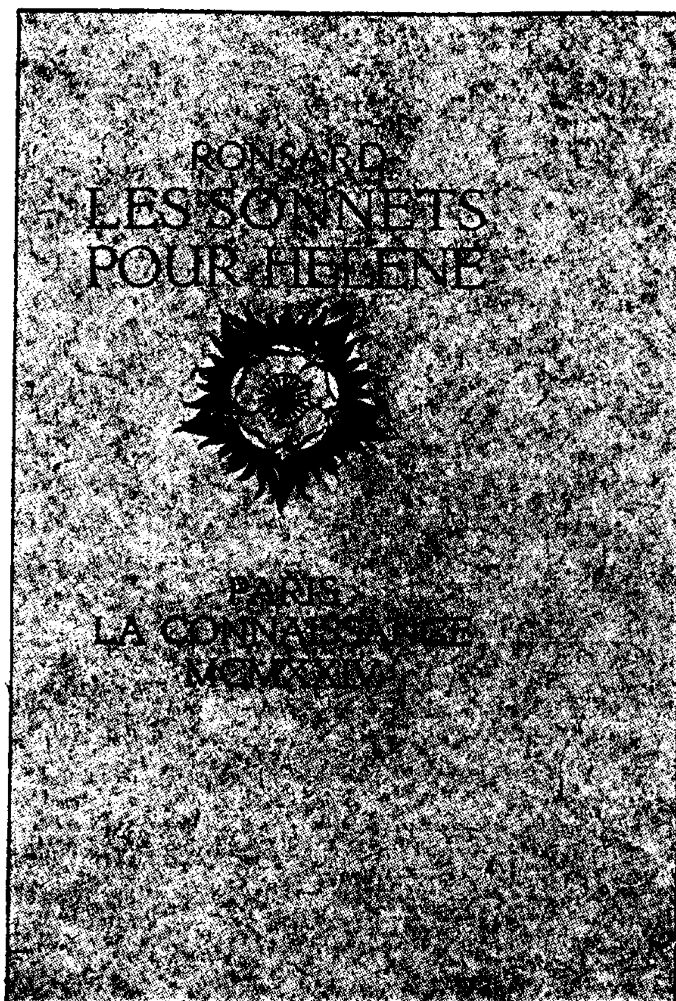
Wanneer wij ons nu herinneren wat Dr Huebner in de Deutsche Zeitung van 19 Juni 1940 schreef en wat wij in het begin van dit artikel citeerden, dan blijkt dat van de vier groote Europeesche Kultuurhaarden, wier Kultureele uitstralingen in Limburg samentreffen, de uitgaven van Stols een andere beïnvloeding hebben ontvangen, dan die van Nypels. In Stols' uitgaven valt n.l. een bijzondere voorliefde voor Westelijke kultuur-stroomingen op te merken, terwijl Nypels' sympathieën zich kennelijk meer in de Oostelijke kultuursfeer bewegen. Dat hieruit echter niet geconcludeerd mag worden, dat Stols slechts, of althans in hoofdzaak, Fransche en Engelsche uitgaven het licht doet zien, Charles Nypels daarentegen hoofdzakelijk Duitsche, blijkt wel uit het feit, dat Nypels veel drukken heeft verzorgd voor de vereeniging van Fransche bibliophielen „La Connaissance" en voor „Le Balancier". Zoo is zeer bekend Nypels' 4-deelige uitgave „Don Quichotte" in Lexicon-formaat en gedrukt in vette Plantijnletter, waarvoor Herman Paul de houtsneden ontwierp. Kenmerkend voor het werk van Nypels is het gebruik van de houtsneden voor illustratieve doeleinden, terwijl Stols — voor zoover hij zijn drukken althans überhaupt illustreert — de gravure toepast. Uit vele drukken van Nypels blijkt ook dat hij een bijzondere voorliefde heeft voor het werk van Brabantsche en Limburgsche kunstenaars bij de illustratieve verzorging.

Het heeft geen zin hier met betrekking tot de technische bijzonderheden der verschillende drukwijzen in details te treden, terwijl ook de inmenging in de vele strijdvragen over wat wel en wat niet typografisch verantwoord is, ongewenscht is.

Het was er ons dus slechts om te doen in breederen kring de aandacht te vestigen op de typografische kunst en haar Zuid-Limburgsche beoefenaars, op meesterdrukkers dus, die het unieke wereldvermaarde lettermateriaal, dat de Noord-Nederlanders S. H. de Roos en J. van Krimpen vervaardigden, wisten en weten te verwerken tot al even unieke en even befaamde drukken.

Dat de algemeene aandacht nog op deze Limburgsche kunstenaars gericht moet worden, dat zij in hun eigen land nog niet de onverdeelde waardeering hebben, waar hun meesterdrukken toch recht op geven, het is voor Nederland een pijnlijk en beschamend feit.

Waar bij officieele gebeurtenissen in het buitenland de Nederlandsche typografie steeds weer om zijn schitterende prestaties geroemd wordt, daar is het te hopen, dat zij ook in eigen land de erkenning en de waardeering zal gaan genieten, die de Nederlandsche boekdrukkers in het algemeen en onder hen de Limburgsche meester-drukkers in het bijzonder, ten volle verdienen.

RONSARD
LES SONNETS
POUR HELENE

PARIS
LA CONNAISSANCE

CH. NYPELS: TITELPAGINA VAN LES SONNETS POUR HELENE DOOR RONSARD (LA CONNAISSANCE, PARYS)

LOUIS VRIJDAG

Brabant en de Nieuwe poëzie

Ontegenzeglijk ontwikkelde zich in ons land de laatste jaren een letterkundige richting van dichters, die zich uitten in de taal van hun gewest, welke richting zich ook vrij sterk in Noord-Brabant manifesteerde.

In de letterkundige gemeenschap vormen deze dichters een afzonderlijken kring, zij bepalen zich tot het gewestelijk-eigenaardige en beperken zich in hun poëzie en hun taal tot hun eigen streek. Zij verschillen dus ook van die schrijvers en dichters — zooals in Brabant Antoon Coolen en Paul Vlemminx, gedeeltelijk ook Luc van Hoek —, die weliswaar een Brabantsche taal schrijven, maar geen Brabantsch dialect; die een idioom gebruiken, waarin verscheidene typeerende uitdrukkingen aan de streektaal worden ontleend, maar die toch niet in die streektaal zelf spreken.

In korten tijd leverde Brabant vertegenwoordigers van deze nieuwe richting voor de West-, Midden- en Oost-Brabantsche streektaal. Reeds in 1932 verscheen te Batavia bij de drukkerij Centrum „Een Busselke Braobaansch" door H. A. Sterneberg S. J., in het West-Brabantsche dialect van Oosterhout. Daarna bracht drukkerij Henri Bergmans te Tilburg de bundels „Den örgel" en „De Mus" door Piet Heerkens S.V.D., in het Midden-Brabantsche dialect van Tilburg, waarna de Oost-Brabantsche stem in het koor der dialectdichters werd bijgedragen door Lodewijk van Woensel met zijn bundeltje „Meziek uit ège land", geschreven in het dialect van het Brabantsch Kempenland.

Het goed onthaal, dat deze bundels ontvingen bij het Brabantsche volk, deed de dichters voortgaan op den ingeslagen weg. Van Heerkens volgden bij drukkerij Bergmans nog de bundels „De Kinkenduut" (Kikker), „Brabant" en „Vertesselkes", van Lodewijk van Woensel verscheen in 1940 bij de uitgeverij „De Pelgrim" te Eindhoven de bundel „De Kneuter".

In al deze bundels zingen de dichters hun liefde uit voor het Brabantsche land en het Brabantsche volk. Zij bezingen den boer op het land, den wever aan zijn getouw, den peelwerker bij het steken van den „klot"; zij schilderen de schoonheid van hun geliefde hei en dennen, hun mastebosschen en vennen, zij laten de muziek hooren van de Brabantsche taal en toonen den ongekunstelden, blijden levenszin van den Brabantschen mensch. Zij zijn niet ingewikkeld of moeilijk te begrijpen, deze Brabantsche gedichten, zij zijn spontaan, gemoedelijk en eenvoudig, zooals de Brabander zelf is.

De Brabantsche dialectdichters hebben gevoeld, dat het streek-eigene zijn recht van bestaan heeft en trachten hun eigen plaats te veroveren in het Nederlandsche letterkundig organisme. Hun volksverbondenheid drijft hen naar het vermijden van het niet-Brabantsche, zij achten het volksche in hun gedichten van groot belang en richten zich tot het volk, welks taal zij spreken, de taal die het volk moet verstaan en kan verstaan.

Welke Brabander las of beluisterde niet den prozaschrijver Graumans, den Dré, die met zijn Ulvenhoutsche dialect zelfs geheel Nederland wist te boeien?

De Brabantsche dialectdichters hebben ook gevoeld, dat er iets op zij te zetten viel, toen zij hun Brabantsche lied aanhieven. Zij wisten, dat er humanistische litteratorenkringen bestonden; die sterk internationaal beïnvloed waren. Misschien was hun stem ook wel een reactie op voorafgaande stroomingen. Zij verwachtten ook wel eenigszins een misprijzende houding van de zijde der poëeten die, met hun in de ijle luchten zwevende geesten, gedichten produceerden die voor het volk ten eenenmale onverstaanbaar waren.

Opmerkelijk hierbij is, dat zelfs in Brabant door de beweging „Brabantia Nostra" de nieuwe richting met een scheef oog werd bekeken en dat deze beweging weigerde in haar orgaan gedichten in dialect op te nemen, hoewel deze beweging in haar statuten beweerde: „het Brabantsche volk te willen helpen in zijn streven naar een eigen zelfstandig volksbestaan in de Nationale Nederlandsche samenleving".

De Brabantsche dialectdichters zijn desondanks hun eigen gang gegaan en zijn blijven toonen hoe schoon het „leelijke plat" kan zijn.

Sterneberg begon aldus:

„In Braobaants taol? — 't Maag nie bestaon;
dè wurdt mar „plat" gehieten . . . . .
De malder maag de vink verslaon,
mar as de vinke 'ns liete
hun zuuten zaank? Hoe zo dè zijn?
Wa zodde daoraaf zeggen?
Wis wijs! en laot in 't „mijn en dijn"
ons eigen hart ons leggen."

En Heerkens ving zijn eersten bundel „Den örgel" aan met:

„Moedertaol, van al de dinge
laot oe klaore klaanke zinge!
Toe mar, zieltje, nie zo bang,
moedertaol is puur gezang!

'k Steek mijn aauwe breeje klaanke
Noot meer onder stoel' of baanke,
'k Zal oe zinge, stug en stoer,
klaor en open, as 'nen boer!"

Lodewijk van Woensel, die den weg al eenigszins gebaand vond, noemt zijn eerste bundeltje eenvoudigweg „Meziek uit èige land" en zegt:

„In deez' meziek maak ik m'n lied
um van m'n land te zinge
van menschen en van dinge
van 't land dè Brabant hiet."

Wie het werk dezer Brabantsche dialectdichters onder oogen krijgt, zal vooral getroffen worden door de zuiverheid van sentiment, die er uit spreekt. De gedichten zijn vol sprankelend leven, recht uit het hart geschreven. Het is poëzie die onmiddellijk aanspreekt, die nu eens kostelijken volkshumor te zien geeft, dan weer een stukje typische folklore verwerkt. Uit alles proeft men in deze gedichten Brabant en het Brabantsche volk op zijn schoonst, op zijn best.

Het komt ons voor, dat een orgaan, gewijd aan de Brabantsche dialectpoëzie, waarin de streektalen van de verschillende deelen van Brabant als Peelland, Kempenland, de Meierij enz., die toch onderling zoovele typische verschillen vertoonen, vertegenwoordigd zouden moeten zijn, zeer zeker reden van bestaan heeft.

MILDHEID

Gelukkig, wien een vrouw haar eigen geeft
voor alles wat een man te geven heeft.
Geen weelde overtreft het goed,
dat men elkander doet.

Gelukkig, dat nog alle gaven niet
vergeven zijn en dat de stroom nog vliet.
O milde wijnen die de vreugd
der zonne bergen meugt!

Zalig de tijd, dat in het lenteland
de minne bloeit: men kan naar allen kant
de wegen der bescheidenheid
bewandlen met beleid.

Zalig het land, dat zulk een minne duldt
en met een lach opnieuw de bekers vult.
Daar mag men in de volle zon
zich laven aan de bron.

De zomer bloeie, en de springfontein
doe weelde groeien in de zandwoestijn.
Geen bronnen vloeien, als het vriest,
als 't hart zijn gloed verliest.

Geven is leven; en de milde lent
geve den rijkdom die geen sparen kent.
Hoe zalig is het levend vat,
dat alle goeds bevat!

PAUL VLEMMINX

(Uit: De groene Warande)

J. YPEY

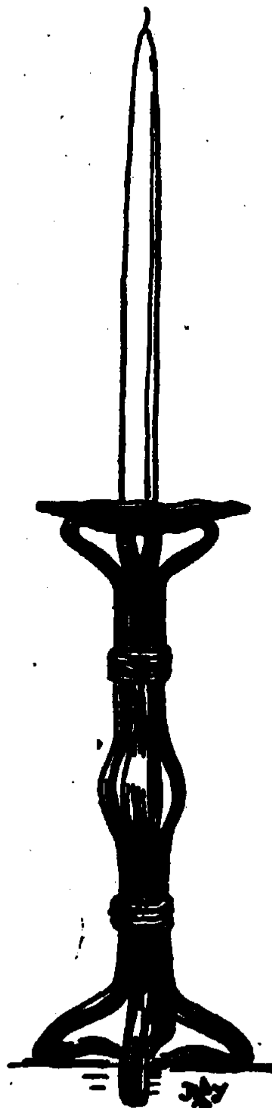
KUNSTHANDWERK IN LIMBURG

In Limburg heeft gedurende den loop der eeuwen het vervaardigen van voorwerpen uit klei steeds een belangrijke plaats onder de verschillende takken van nijverheid ingenomen. Waar de Maas, die het Limburgsche landschap beheerscht, de grondstof levert, valt zulks eigenlijk niet te verwonderen. Uit den Romeinschen tijd zijn ons door opgravingen verschillende ovens van pannebakkerijen bekend, terwijl uit den voor-Romeinschen tijd het aardewerk zelf, soms in onbeschadigden toestand, soms in scherven, voor ons is bewaard gebleven. Zoo bezit b.v. de verzameling van de Tegelsche Oudheidkamer reeds uit klei gebakken voorwerpen uit den nieuwen steentijd (± 3000 tot 1800 vóór onze jaartelling), die gevonden zijn tusschen misbaksels en pottenbakkers-ingrediënten, zoodat de conclusie gerechtvaardigd is, dat zij ter plaatse zijn vervaardigd.

Ook uit den lateren tijd, de Middeleeuwen b.v., is ons potterij bekend, en al zal dan de vervaardiging van aardewerk niet steeds op een even hoog peil gestaan hebben, toch mag men spreken van een eeuwenoude, vrijwel onafgebroken aardewerktraditie in Limburg.

Ook thans nog vinden wij overal pannenbakkerijen en steenfabrieken. In de omgeving van Gennep b.v. zijn tal van bloempottenfabriekjes, waarvan enkele ook wel sier- of gebruiksaardewerk maken. Het zijn overwegend kleine bedrijfjes. In 't Zuiden, in Maastricht, zijn echter grootere aardewerkindustrieën ontstaan, welke hun opkomst voor een belangrijk deel danken aan de stopzetting van den aardewerkinvoer na de afscheiding van België. Oorspronkelijk was hier het vervaardigen van glas en kristal hoofdzaak, doch de eveneens beoefende aardewerkindustrie ontwikkelde zich zoodanig, dat zij de andere Nederlandsche aardewerkcentra overvleugelde en een goede plaats veroverde op de Europeesche markt. Thans wordt hier alle mogelijke keramiek vervaardigd voor huishoudelijk en industrieel gebruik.

Namen als de Société Céramique, een maatschappij tot vervaardiging van fijn aardewerk, de Sphinx, muurtegelfabriek Mosa, enz. zijn overbekend, maar aangezien het begrip kunsthandwerk aan deze industrieën over het algemeen vreemd is, vallen zij buiten het kader van dit artikel.

EDELSMEEDWERK VAN DE Fa E. KERSTEN—LEROY TE MAASTRICHT

Voor het echte handwerk echter moet men zijn in de gewone pottenbakkerijen van kleineren of grooteren omvang. Toch wordt ook in Maastricht het handwerk voorgestaan, en wel door het Keramisch atelier „Astra", een C.V., welke als keramisch instituut vijf jaar geleden werd opgericht door bemoeiing van den heer Lint, leeraar in de keramiek aan de Middelbare Kunstnijverheidsschool te Maastricht, met het doel te voorzien in het gebrek aan jonge keramische kunstenaars en om hun werkgelegenheid te verschaffen. „Astra" is als keramisch instituut verbonden aan de Middelbare Kunstnijverheidsschool. Iedere kunstenaar is vrij om hier te werken. Er is deskundige leiding in het atelier, terwijl ook het bakken hier verzorgd wordt.

Uiteraard wordt in Limburg een belangrijke plaats ingenomen door de plastiek. Zulks is ook het geval in het Klei-atelier te Brunssum en bij Russel-Tiglia in Tegelen. Het klei-atelier te Brunssum is gesticht om menschen, die om een of andere reden ongeschikt zijn voor het mijnbedrijf, op een andere wijze in staat te stellen zich nuttig te maken. Wordt hier veel plastiek vervaardigd, in de Potterij Céramique van Linders en Jansen te Milsbeek bij Gennep wordt alleen potterij gemaakt, die op zeer fraaie — louter geometrische — wijze versierd wordt. Het is slechts een klein bedrijf, dat echter zijn producten op een zeer behoorlijk peil heeft weten te brengen. Jammer genoeg is deze potterij als zoovele andere stilgelegd door het verbod tot vervaardigen van sieraardewerk.

Zooals reeds eerder vermeld, is de streek rondom Gennep tamelijk rijk aan pottenbakkerijtjes. Zoo is er nog het reeds meer dan een eeuw oude bedrijf van Liebrand te Ottersum, waar tot voor korten tijd ongeveer drie en een half millioen bloempotten per jaar op de schijf als handwerk gedraaid werden. (Handwerk-bloempotten zijn beter dan machinaal geperste, daar zij poreuzer zijn; zoo is dus ook bij bloempotten het handwerk te verkiezen boven de machinale fabricatie). In deze potterij worden bovendien nog sierkannen en sierkruiken vervaardigd. De klei is hier, evenals bij Linders en Jansen, in de omgeving voorradig en het hout voor de ovens kan in voldoende mate gesprokkeld worden, zoodat de grondslag voor een aardewerktraditie aanwezig is. Voor het gewone grove aardewerk of pottenbakkerswerk wordt de

binnenlandsche klei, de z.g. potklei, gebruikt, welke men meestal met een gekleurd of ongekleurd doorschijnend loodglazuur, of wel met een ondoorzichtig tinglazuur bedekt; voor fijn aardewerk worden grondstoffen uit het buitenland aangevoerd.

In het bekende aardewerkcentrum Tegelen is men wel heel gelukkig. Men heeft daar kort bij elkaar drie verschillend bakkende kleisoorten, n.l. geel-, bruinrood- en zwartbakkende klei. Tegelen behoort tot het kleigebied, dat zich langs de Maas uitstrekt van Swalmen tot Megelsum, Gennep en Ottersum, en eveneens tot het kleigebied, dat van Krefeld naar het Westen over Kaldenkirchen tot Tegelen loopt. Uit opgravingen en uit de in verzamelingen aanwezige stukken blijkt dan ook dat Tegelen steeds een aardewerkcentrum is geweest, zooals ook de naam reeds doet vermoeden. De laatste bloeiperiode van de Tegelsche aardewerkkunst had haar hoogtepunt omstreeks 1830 en vond haar einde tegen 1900, toen het breekbare aardewerk voor de geëmailleerde pannen moest plaatsmaken.

Het Tegelsche zwartgoed is vanouds bekend, maar er zijn nog twee andere technieken voor Tegelen kenmerkend, n.l. de reeds genoemde drie-kleuren-techniek en die van de geëngobeerde waar. Het laatste procédé gaat als volgt: in een kleipap (de engobe) wordt metaaloxyde gemengd teneinde een bepaalde kleur te verkrijgen. Deze wordt dan op de nog slechts ten deele gedroogde klei aangebracht en op deze dunne engobelaag kan dan nog weer in een andere kleur geschilderd worden. Bij de driekleurentechniek wordt de kleur eveneens bepaald door de aanwezige metaaloxyden; ijzeroxyde maakt de klei roodbakkend en bruinsteen erbij maakt haar zwartbakkend. Voor het aanbrengen van versiering wordt een koehoorn met doorboorde punt gebruikt, welke gevuld is met kleislik; men noemt dit ringelooren.

Door het verzamelen van Tegelsch aardewerk kwam de gedachte allengs op of niet een herleving der oude pottenbakkerskunst zou kunnen worden bewerkstelligd. Er werd een boetseerclub opgericht, waar de Tegelsche pottenbakker Joep Felder en de kunstschilder Jean Flos les gaven. Van de kelder van een patronaatsgebouw verhuisde de school al spoedig naar den zolder van Alfred Russels kleiwarenfabriek en het vervaardigen van keramiek werd in deze fabriek langzamerhand een belangrijke bezigheid. De „kleigevoeligheid" bleek nog niet te zijn uitgestorven. Thans is de boetseerclub-in-vrijen-tijd geworden tot een handwerkafdeeling van de fabriek Russel—Tiglia en wordt er acht en een half uur per dag gewerkt. 's Zomers wordt er door de leerlingen veel geteekend en 's winters wordt de avondnijverheidsschool bezocht, waar o.a. les wordt gegeven in de theorie van de klei en in het boetseeren, verder in kunstgeschiedenis en stijlleer. In het atelier kunnen de jongens naar hartelust werkstukken maken en proeven nemen. De eerste jongen, die zich destijds voor het kunsthandwerk opgaf, de heer J. Bongaerts, geeft er thans leiding, terwijl René Smeets een belangrijk aandeel heeft in de aesthetische en ornamentale vormgeving.

TEGELSCH BONT

Men spreekt wel met een groot woord over „Tegelsche Volkskunst", maar dit lijkt mij wel wat voorbarig. Volkskunst moet uit den mensch zelf voortkomen en kan niet op winstbejag berusten. Voorloopig echter worden in Tegelen nog heele reeksen van dezelfde voorwerpen met dezelfde versiering gemaakt, al dan niet met gebruik van vormen. René Smeets maakt weliswaar fraaie borden en vazen in engobe-techniek, maar hetgeen de jongens maken is navolging zonder traditie, en zeker nog geen geestelijk eigendom. De aardewerk-industrie hier is gericht op geldelijk voordeel, hetgeen begrijpelijk en aanvaardbaar is, doch men spreke dan niet van „volkskunst"; de naam „Tegelsch bont" is in dit geval veel juister. Degenen, die in de „pannenschoppen" (pannenbakkerijen) een aardigheidje voor vrouw, kinderen of vrienden maakten, beoefenden volkskunst, doch het maken van geheele series voorwerpen, die naar vorm en versiering volkomen op elkander gelijken, heeft weinig met volkskunst te maken en is af te keuren.

Om overigens mede te werken aan de herleving van de Keramische Kunst in het algemeen, werd de Stichting Tegelsche Volkskunst in het leven gegroepen, welke klei en glazuur ter beschikking van belangstellenden stelt, gelegenheid geeft tot het bakken van de voorwerpen en technische en artistieke aanwijzingen verstrekt. De stichting beoogt geen winst, zoodat de gevraagde vergoeding voor het materiaal zeer gering is. In haar programma is nog opgenomen het organiseeren van tentoonstellingen, het oprichten van klei-ateliers, waar talentvolle jonge keramici kunnen werken, en het voeren van schoolpropaganda voor de kleibewerking.

Dat alle begin moeilijk is, blijkt uit de tallooze foeileelijke werkstukken, die — naast verschillende fraaie — gemaakt zijn.

Zooals in Tegelen een herleving plaats vond van de kunst van de draaischijf, zoo herleefde in Gennep de houtdraaikunst. Het begin werd gevormd door een groote bestelling van Kerstsieraadjes voor een Winterhulpcollecte, waardoor aan vele handen werk verschaft werd. Doch de fabrikanten, de gebroeders Smeets, hadden grootscher plannen dan aan een eenmalige opdracht te kunnen voldoen. Zij hadden bestudeerd hoe schalen, kommen, vazen, kandelaars, tabakspotten en wat dies meer zij, gedraaid konden worden. Uit het kleinste stukje kersenhout kon nog wel iets gemaakt worden. Zij hebben verwezenlijkt dat het houtdraaiersambacht weer herleefde in Gennep. In „Smeets' vereenigde werkplaatsen voor kunst en ambacht" werd trouwens nog meer aangepakt, namelijk het vervaardigen van huisraad: tafels, stoelen, kasten en bruidskisten in blank eiken of beschilderd vurenhout, maar wegens de tijdsomstandigheden ligt deze bedrijfstak momenteel stil.

De kerkelijke handwerkskunst is in het Zuiden in sterke mate vertegenwoordigd. Een groot aantal ateliers voor religieuze kunst maakt kandelaars, ciboriën, crucifixen, kerkelijke kleeding, vaandels, enz. Glazeniers vervaardigen fraaie kerkramen; namen als Henri Jonas, Harry Schoonbrood en andere zijn overbekend, ook al door de wandschilderingen die velen hunner maken.

Niet alle Limburgsche kunstenaars zijn Limburgers van geboorte. Zoo is de bekende edelsmid uit Maastricht, Cor Sandifort, geboren te Amsterdam en in het Gooi woonachtig geweest. Desniettemin heeft zijn werk een Zuidelijk karakter en mag hij dus tot de Limburgsche kunstenaars gerekend worden. In tallooze kerken, ook buiten Limburg, staan kelken, monstranzen, tabernakeldeuren en andere drijf- en smeedwerken van zijn hand. Ook burgerlijk siersmeedwerk, als lichtkronen en hekwerken, vervaardigt hij, terwijl hij zich daarnaast ook wijdt aan kleine sieraden. En nu de materialen schaarsch zijn, uit hij zich met palet en penseel, en schildert 't schoone Limburgsche landschap, dat reeds zoovele schilders tot zich lokte.

Hoewel wij binnen het bestek van dit artikel niet bij alle minder belangrijke takken van het handwerk en bij alle kunstenaars kunnen blijven stil staan, mag één typisch Zuid-Limburgsche nijverheid niet onvermeld blijven, n.l. het mergelsnijden. Het middelpunt daarvan wordt gevormd door Valkenburg, dat in zijn omgeving zoovele mergelgroeven heeft. De vrijgemaakte steen wordt voor tallooze bouwwerken gebruikt. Zooals de bekende beeldhouwwerken in de Gemeentegrot toonen, leent zich de mergelsteen zeer goed voor plastiek, doch ook voor draaiwerk is het heel geschikt.

Een der beste Limburgsche mergelsnijders is de kunstenaar Hoffmans aan het Grendelplein te Valkenburg, die o.a. vazen in tal van vormen draait op een draaibank. Ook anderen hebben zich aan het mergelsnijden gezet, met het oog op het vreemdelingenverkeer, doch meestal met minder goeden uitslag. Zij gebruiken veelal te zacht, voor dit werk ongeschikt materiaal, en werken het bovendien slecht af. Zoo maken zij bijvoorbeeld bloemenvaasjes, die geen druppel water houden, terwijl de door hen gemaakte voorwerpen, doordat het materiaal zoo zacht is, ten zeerste aan gebruiksslijtage onderhevig zijn. Zij plaatsen er dwars overheen het woord Valkenburg, plakken er een ventje op, wiens broekje regen of zonneschijn moet aanduiden en verkoopen deze producten vlot. In ieder geval echter zijn deze souvenirs tenminste nog kenmerkend voor de streek, in tegenstelling tot de meest onmogelijke beschilderde klompjes, beestjes, enz., waar men een willekeurige plaatsnaam op zet. In dit verband mag niet voorbijgegaan worden aan het lofwaardige streven van de Limburgsche Federatie voor Vreemdelingen Verkeer, die tracht tot de vervaardiging van betere reisherinneringsvoorwerpen te komen, welke dan bij voorkeur afkomstig moeten zijn uit in de streek aanwezige handwerkskunst. terwijl bovendien toezicht op de goede hoedanigheid ervan wordt uitgeoefend. Er zit in dit streven ongetwijfeld een mogelijkheid tot steun aan het goede handwerk, doch een storende factor is hier de smaak — of liever het gebrek aan smaak — van het publiek. Dit moet worden opgevoed, opdat het begrip krijge voor wat goed en schoon is. Heeft het eenmaal begrip voor het handwerk gekregen, dan koopt het geen prullen meer, dan koopt het liever weinige goede dan vele slechte dingen en dan zal het kunsthandwerk weer tot nieuwen bloei kunnen komen.

De kunstvaardigheid leeft nog in de Limburgers, daarvan getuigde o.a. een kort geleden vervaardigde boerenkar, die ik voor eenigen tijd in Zuid-Limburg zag, gaaf van vorm, sierlijk van lijn. En daarvan getuigt niet in de laatste plaats, dat twee takken van het kunsthandwerk in Limburg reeds een belangrijke opleving mochten beleven, Mogen andere spoedig volgen.

KERAMIEK VAN P. HOLLMANN TE MAASTRICHT

JKVR. H. VAN LENNEP

MUSICI BENEDEN DE RIVIEREN

In de St Servaaskerk bruist de machtige toonmassa van Refice's mis *Regina martyrum*. Het is een pompeus werk, waarin de prachtlievende leider van de Sixtijnsche kapel onder aanwending van alle uitdrukkingsmiddelen der veelstemmige koorstructuur tot moderniseering is gekomen van den grooten zestiend'eeuwschen stijl. Wat de uitvoerenden aan schoonheid van zang en verfijning van expressie te hooren geven, doet niet onder voor Refice's koor in Rome.

Een paar uur later is een ander priester-componist, Refice's leermeester, aan 't woord: don Lorenzo Perosi. De mis *Benedicamus Domino* is een compositie eveneens van groote architectonische lijnen, maar wat hier in soberder vormen aan klankbeweging werd gestuwd, ontvouwt een diep-innerlijke levenspracht, die van de zangers bovenal mystische kleur vraagt. Deze zoó anders geaarde vervoering nu, die álle werken van den grooten Piemontees doortrilt, ze klinkt uit die vlammende keelen zoo puur en verheven, dat elke lofspraak vaal moet schijnen daaromtrent.

Steeds opnieuw, de weerbarstigheid der spreektaal ten spijt, brengt mij in geestdriftige verbazing die rijkdom en uitnemende schoonheid der zangstemmen in Nederland. Een feit, dat van overheidswege met schaamtelooze nonchalance wordt opzij gezet.

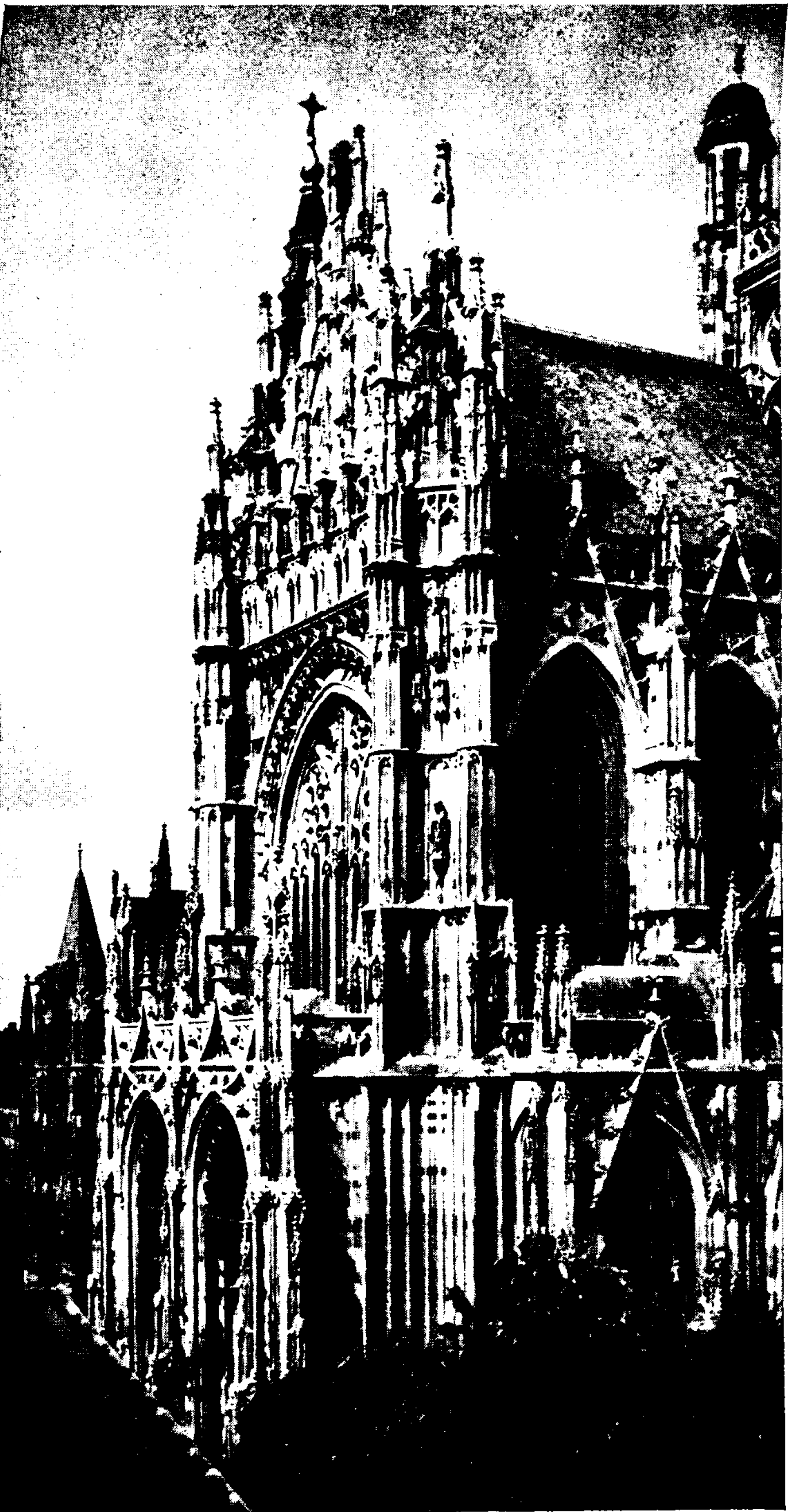
Het is met een gevoel van hooggaande verwachting, dat ik den volgenden ochtend plaats neem in den vroegtrein naar Den Bosch, waar ik van een ander roemrucht koor de Kerstverrichting hooren wil. In het donker van de leege coupé neuriet een hooge tenorstem een eindje uit het Benedictus van de mis van Perosi. Hoei-hoei-hoei huilt de dynamo van mijn zaklantaarn er tusschen. De eigenaar van de zangstem zit in een hoek van het compartiment met zijn beenen languit op de bank.

„Ként U dat mooie werk, of was U gisteren in de St Servaas?" — „Alle twee, ik zing er in het koor." — „Doet U dan vandaag niet mee?" — „Op tweeden Kerstdag ga ik steevast mijn ouders in Vught opzoeken." — „U is er vroeg bij." — „De volgende trein gaat me te laat. U zelf ziet ook niet op tegen vroeg reizen."

Hóezeer ik dat doe, verzwijg ik mijn reisgenoot en ik vertel hem dat ik onderweg ben naar de hoogmis in Den Bosch, het hart van Brabant, en dat ik haar wil hooren in het hart van dat hart, de kathedraal St Jan. En daarmee krijgen we de praat over den kerkzang, dien traditioneelen vruchtbaren bodem van het muziekleven in de katholieke landen.

„Maar nu moet U niet denken, dat de koorzang in Limburg enkel om de vele kerkkoren draait. De leekenzang doet er niet voor onder." — „De Mastreechter Staar zeker? Ja, die heeft Peter Gielen een internationale reputatie bezorgd." — „Merkwaardig dat de menschen uit het Noorden alleen maar van de Staar afweten! Maar minstens even goede mannenkoren hebben de mijnwerkers. U kunt zich geen begrip maken van het intense muzikale leven in de mijnstreek: eigen koren en orkesten, die de mooiste concerten geven! En opera-voorstellingen op modern geoutilleerde tooneelen met draaiïnrichting!" — „Eigen orkesten? Hoe worden die onderhouden?" — „Dat doet de mijn-directie. Het zijn arbeiders-orkesten. Muziekonderwijs is voor de mijnwerkers in hun vrijen tijd verplicht gesteld. De directies bieden prachtige lokalen. Elk district heeft zijn Casino met een tooneelzaal, waar concerten en voorstellingen gegeven worden met eigen krachten. En wat voor krachten! De menschen blaken van ambitie. Er zijn er bij, die naar Aken gaan om les te nemen. Kent U Pierre Reinards?" — „Natuurlijk. Die is toch een tijd lang tweede dirigent geweest aan de Staar?" — „Juist. Hij was in de mijnen een groot man. Met het gemengde koor uit Chevremont heeft hij destijds in het Casino van Terwinselen een schitterende voorstelling gegeven van den Zigeunerbaron." — „Maar bestond toen heusch het heele orkest uit mijnarbeiders? Voor de bezetting van den Zigeunerbaron is b. v. een prima hoboïst noodig." — „Alles eigen menschen zeg ik U. Reinards heeft veel gewerkt met de verschillende mijn-orkesten en -koren. Hij had de zangvereenigingen van Chevremont, Gulpen en Valkenburg onder zijn leiding en ook het beroemde mannenkoor van de mijn Laura. Uitgelezen stemmen zijn dat met een stalen timbre. En soepel! Reinards heeft werken met ze uitgevoerd, die weinig liedertafels aandurven. De Fritjof-Sage b. v. van Max Bruch en Tagesanbruch van Hugo Kaun. Ze zouden hem graag terughebben, de mijnmuzikanten en -zangers, zoodra ze weer mógen muziek maken." — „Wat is dàt nou? Wie verbiedt hun dat?" — „De priesters." — „En de arbeiders gehoorzamen?" — „Natuurlijk. Wat kunnen ze anders doen? De macht van den priester is in de mijnen geen kleinigheid." — „Nou, nou." — „Leer ze mij kennen! Al zit ik in een kerkkoor, ik ben zwaar anticlericaal!" — „Dan bent U in heel behoorlijk gezelschap. Al was hij de grondlegger van de liturgische muziek, paus Gregorius De Groote was ook niet bijster ingenomen met de priesters van zijn tijd. Mare . . . van wie hebt U

ST JAN, 'S HERTOGENBOSCH, HET SCHIP MET ORGEL EN PREEKSTOEL VANUIT HET KOOR
(FOTO MARTIEN COPPENS)

ST JAN, 'S HERTOGENBOSCH, HET ZUIDERTRANSEPT
(FOTO MARTIEN COPPENS)

JEROEN BOSCH — DE HOOIWAGEN. MIDDELPANEEL

JEROEN BOSCH — AANBIDDING DER KONINGEN

als kind noten leeren lezen?" — „In het kerkkoor, van broeder Leo. En op het pensionaat heeft een van de paters mij trompet leeren blazen." — „O, zoo!" — „Op alle scholen hier in 't Zuiden wordt de kinderen muziek bijgebracht. De nonnetjes weten er ook een boel van. De meeste leeraren kunnen viool spelen." — „Dan is het niet te verwonderen, dat Limburg en Brabant zoo'n beduidende bijdrage aan het vaderlandsche muzikantendom hebben geleverd. De radio weet er van mee te praten: de zeer betreurde Helene Cals — en onder de levenden: Pierre Palla, de steunpilaar van de afdeeling kamermuziek! Een buitengewone figuur in Limburg heb ik altijd Henri Hermans gevonden. Als oprichter van het Stedelijk Orkest in Maastricht heeft hij wonderen gedaan. Jaren lang heeft hij immers óók uitsluitend met amateurs gewerkt. En tot wat voor hoogte heeft hij dat orkest gebracht! Hoe waren zijn programma's en wat voor solisten introduceerde hij! Een kolossaal muziekkenner en onderscheider van talenten! Hij is onze grootste organist en hoorde tot de beste dirigenten van het land." — „Hermans rust nu als dirigent op zijn lauweren. Maar ik verzeker U, dat zijn erfenis door Hein Jordans goed beheerd wordt. Dirigeeren zit den Limburger in 't bloed. Denkt U maar eens aan onzen grooten componist-dirigent Hubert Cuypers, die van de maand zeventig is geworden; aan Jos. Vranken en zijn broer Phons, den componist!" — „Drie troeven! Maar nu dat we over componisten komen te spreken, hebt U wel eens van Louis Toebosch gehoord?" — „Zeker, dat is een Maastrichtenaar. Hij zit als organist in Breda." — „In het afgeloopen seizoen heeft hij onder Eduard Flipse zijn „Introduction et Allegro" voor orgel en orkest gespeeld en daarbij een cadens geïmproviseerd op een thema in verminderde octaven. „Daar komt hij nooit uit", dacht Flipse, toen Toebosch begon. Maar jawel, het thema werd tot het einde toe volmaakt verwerkt."

Het daglicht toont den reiskameraad als een tenger jonkman met een geelblond kneveltje en rechtovereindstaand kroeshaar. Een hoofd als een ananas. In de pauze die gevolgd is op ons fel gesprek zorgt hij voor entr'actemuziek. Zijn superplie heeft hij aan den kapstok gehangen. Wat ik te hooren krijg is een evocatie van Tino Rossi-in-zijn-repertoire. Een volledig beeld. Koptonen, sons filés, portamenti, niets ontbreekt.

Een brevierlezend kapelaan, die in Weert is ingestapt, luistert als een vink. Zonder op te zien, perst hij af en toe de lippen tot een proevend pruimemondje.

Deze Limburger Tino bewijst opnieuw, dat Limburg het land is van tenoren. De heldentenor Jos. Tijssen voorop, die als jongen van dertien jaar al organist was in Roermond. In zijn vorming als zanger heeft Cornélie van Zanten de hand gehad. In Frankfurt werd Tijssen door het publiek op de handen gedragen en zijn triomfen in Bayreuth als Tannhäuser en Parsival brachten zijn naam over heel Europa. Een zeldzaam muzikale familie trouwens, die Tijssen's, Jean—Marie, de jongste broer, was een lyrisch tenor van beteekenis en Henri, de oudste, een heel bekwaam koordirigent, die veel orgel- en pianoles gaf. Jef en Jean, uitstekende pianisten alle twee, zijn ook een tijd door hem onderwezen.

Vlak bij Eindhoven slaat de kapelaan zijn brevier dicht en leert met een manenden wijsvinger: „De stem van een echten kerkzanger moet hartstochteloos zijn, een onbeslagen spiegel. U vindt, dat ze dikwijls erg door de neus zingen, die echte kerkzangers. Goed. Daardoor krijgt de stem een nasaal karakter." — Hoe is 't mogelijk!

„Maar daarin ligt nu juist de waarde van het timbre. Een kerktenor zijn stem móet niet klinken als een klaroen, maar als een schalmei, de onschuldige herdersfluit. Goeden morgen."

De kapelaan wacht het antwoord niet af. We zijn in Eindhoven, waar hij als eerste uitstapt. Wij volgen. De trein voor Den Bosch staat al klaar. Mijn tenorino loopt zwaar anti-clericaal te stampvoeten over het perron. Hij heeft het koud gekregen, zegt hij.

In Vught scheiden zich onze wegen.

Is Limburg het land van tenoren, uit Brabant komen de barytons. In het gewelf van een groote kathedraal klinkt het geluid van een dozijn Brabantsche barytons, gecombineerd met een stuk of acht „zestienvoets"-bassen, wanneer ze pianissimo een volzin aanstemmen, als het gemurmel van een wel op den bodem van een put. En was het gisteren door dien overvloed van de mooiste tenoren, waaraan het stralende koor in de St Servaas zijn schittering ontleent, dat ik van den mannenzang het transcendente timbre zoo sterk en vóortdurend gewaar werd, de saphiren gloed der vele donkere stemmen is het thans, die als ware 't van nature en volkomen dat besef oproept.

In het spelend halflicht van het machtig ruim nemen de klanken gestalte aan. Schaduwen dwalen langs de ballustrade van het orgelkoor, glijden over de pijpenrijen, nestelen zich in het eiken schrijnwerk tusschen de sierlijke figuren, die er zijn uitgesneden. Rechts aan den voet van de buitenste zuil turen twee oogen uit een bezield gezicht. Die brandende blik onder donkere wenkbrauwborstels, dat gewelfde voorhoofd met de witte kuif er boven, ik ken dien kop, ik heb hem meer gezien. Maar waar, waar? Sapperloot, het is Orelio. Zoo heb ik den naam genoemd, zoo is de schaduw weggevaagd.

Het kan raar toegaan, wanneer men op den tweeden kerstdag onder de mis het hoofd afwendt van het hoogaltaar en staren gaat naat de gebeeldhouwde eiken kast van het edelste kerkspeeltuig in Nederland, het orgel van de Bossche kathedraal. Raadselachtig kan het er toegaan. Raadselachtig, waarom eigenlijk? Daar op dat zelfde orgel heeft de zesjarige koorknaap Orelio zijn eerste solo gezongen, het Ave Maria van Cherubini. Hij had als kind een hooge sopraan. Daaruit is naderhand een heldenbaryton van zeldzamen omvang gegroeid en dat is veel raadselachtiger.

Als opera- en oratoriumzanger heeft Orelio, tot in

Petersburg en Moskou, Europa onder zijn bekoring gebracht. Sachs, Wotan, Méphistophélès en Tonio behoorden tot zijn meest beroemde tooneeluitbeeldingen. Onmisbaar scheen hij in sommige oratoriumpartijen, zooals in de Béatitudes van Franck, Schumann's Faustmuziek en Berlioz' Damnation — ook in Frankrijk en België. In zijn aardige mémoires getuigt Urlus van Orelio: „ . . . zijn bariton behoorde tot de mooiste, die ik, waar ter wereld ook, heb gehoord. Ik ga verder en durf beweeren, dat hij qua stem nooit werd overtroffen en dan sluit ik niemand uit, zelfs de meest beroemde Italiaanen niet."

Van de barytons uit het Branbantsche, de vijf die de wereld buiten onze grenzen heeft toegejuichd, was Orelio de oudste. In April zou hij negentig geworden zijn. Dan volgen in jaren: Anton Sistermans, ook Bossenaar en een prachtige Sachs, maar vooral als oratoriumzanger uitblinkend — Richard van Helvoirt Pel, die verbonden was aan de keizerlijke opera's te Weenen en Riga, waar hij niet alleen als Wagnerzanger uitmuntte, maar ook in het Fransche en Italiaansche repertoire indrukwekkende vertolkingen bracht als Méphistophélès en Scarpia — Jos. Groenen van het Staatstheater te Hamburg, wiens bronzen, fijn-geschoolde stemgeluid men in zijn eigen land te weinig heeft gehoord — Louis van de Sande, die werd op zijn vier en twintigste jaar ontdekt in het kerkkoor te Grave en van daar, zonder eenig repertoire, geengageerd aan de koninklijk-keizerlijke opera te Berlijn.

Jacques Urlus is de tenorale uitzondering in de reeks beroemde Brabantsche zangers. Weliswaar is hij geboren in Hergenrath bij Aken en was zijn vader Limburger, maar zijn moeder was uit Tilburg en als kindje van een jaar verhuisde hij met zijn ouders daarheen. Hij is er tot zijn vijftiende jaar gebleven, zong er in het kerkkoor en leerde er op de Fraterschool. In Tilburg is het dat zijn zuster Truus, de coleratuursopraan geboren werd, een zeer gevierde in haar kortstondige loopbaan. Ook Urlsu werd in het kerkkoor ontdekt. Dat was in Utrecht, waar hij werkte als fabrieksarbeider. Maar hij heeft het moeilijk gehad, zelfs na zijn ontdekking. Urlus was de eerste Nederlandsche operazanger, die in Bayreuth werd uitgenoodigd en een der weinige, die véél en geregeld in Amerika optrad. Onder de heldentenoren had hij als colorist zijn meerdere niet. Uniek was de cultuur van zijn orgaan. Men moest hem hooren, dien Siegfried, in delicate liederen en als evangelist in de Mattheuspassion! Hoe beeldde daar zijn stem de hanekraai, die Petrus tot bezinning brengt — het hartverscheurende „und weinete bitterlich" . . . . . .

En die andere Brabantsche sopraan in wie, volgens Porges, een sterk dramatisch talent was schuil gegaan, maar die van het tooneel zich afzijdig hield en geworden is een oratoriumvorstin zonder weerga? Deurne is de geboorteplaats van Mevrouw Noordewier-Reddingius, zij woonde er tot haar veertiende jaar . . . .

Sanctus — sanctus — sanctus — parelende sopranen strijken over mijn mijmeringen. Zij zelve bracht zoo'n knapengeluid voort in de recitatieven van Verdi's Requiem. Wat is uit Brabants kerkzang heimelijk in het Protestantsche kind gevaren?

Bezielend voor een toondichter is heel het Brabantsche land, evenals het romantische Limburg. Holland is een schildersland, voor muzikanten is het er zwaar ademhalen. De kenteekenen dier bijzondere sfeer in het Zuid-Nederlandsche, hoe sterk dragen ze de werken van die begaafde componisten Alphons Diepenbrock, den Bergenaar Oscar van Hemel en Léon Orthel uit Roosendaal!

Hoe komt het, denk ik naderhand onder het overrijden van de drie groote rivierbruggen, hoe komt het, dat er in ons heele, muzikaal uitzonderlijk begaafde en gretig musiceerend Zuiden, dat krioelt van eerste klasse harmonie- en fanfarekorpsen, maar plaats is voor één enkel symphonie-orkest en géén plaats voor een groot-opgezet conservatorium?

HENRI JONAS: HOUTSNEDEN UIT DE ZEVEN BROEDERS, DOOR MATHIAS KEMP

BEN MORITZ

Limburg het land van de kasteelen

De Zuidelijkste provincie van ons land, het wondermooie Limburg, dat een groote rijkdom aan oude bouwwerken bezit, is het kasteelenland bij uitstek. Nergens in ons land, in geen enkele provincie vindt men zooveel kasteelen verzameld als op deze smalle plek grond. Haast om de tien kilometer treft ge een dezer burchten aan, de één nog grootscher en mooier dan de andere, terwijl de ligging van deze oude kasteelen dikwijls zeer schilderachtig is in het prachtige Limburgsche landschap. Dit golvende heuvelland wisten de oude bouwheeren op een prachtige wijze uit te buiten voor den bouw van hun vaak vorstelijke verblijven en wanneer ge op de fiets of te voet de Maasvallei doorkruist, dan kunt ge hier tallooze voorbeelden van deze ideaal gelegen kasteelen aantreffen. In de Maasvallei liggen namelijk niet minder dan 25 van deze oude burchten, die een zeldzame bekoring aan het toch al zoo afwisselende landschap verleenen. Op één uwer fiets- of wandeltochten zult ge onverwachts bij een kromming van een weg plotseling zoo'n oud kasteel zien liggen en ook zal het niet weinig voorkomen, dat wanneer ge den top van een heuvel hebt bereikt, in het landschap hier of daar een of andere oude burcht oprijst. Juist van ver af gezien gaat er een groote bekoring van deze oude bouwwerken uit, het valt dan immers niet op, of deze kasteelen al of niet in bouwvalligen staat verkeeren en evenmin behoeft men zich dan te ergeren aan de vele bij de oude gebouwen voorkomende onmogelijke moderne uitbreidingen en onoordeelkundige herstellingen die er in den loop der tijden aan zijn geschied, verminkingen, die op grooten afstand niet in het oog vallen. Vooral in de laatste jaren hebben deze kasteelen niet het onderhoud ondergaan, dat hun gezien de historische of architectonische belangrijkheid wel toekomt. Vele van deze uitgestrekte gebouwencomplexen staan door de tijdsomstandigheden onbewoond, hetgeen voor het behoud van de bouwwerken nu juist niet bevorderlijk is. Burchten, die vaak eeuwen stand hebben gehouden, in weerwil van tallooze belegeringen en bestormingen, zijn in onzen tijd veelal doordat ze aan de elementen en aan het vandalisme overgeleverd waren in minder dan geen tijd vervallen tot ruïnes. Zeker, ook deze vervallen bouwwerken bezitten een aparte bekoring en menig schilder zal dan ook getroffen worden door deze bouwwallen, doch grootscher en indrukwekkender zijn toch altijd nog de bewoonde kasteelen, die daar van oudaher een veilige woonplaats hebben geboden aan de adellijke geslachten. Gelukkig heeft men zich het lot van verschillende van deze oude burchten in ons land aangetrokken. In Limburg niet alleen, maar in alle gedeelten van het land zijn in den loop van onze eeuw tal van kasteelen op voortreffelijke wijze gerestaureerd. Na jarenlange werkzaamheden vaak verkregen deze vestingen hun ouden luister en in vele ervan waant men zich dan ook werkelijk nog in de middeleeuwen.

Een van de belangrijkste, zoo niet de belangwekkendste en grootste dezer middeleeuwsche kasteelen, die een dergelijke herstelling hebben ondergaan, is het kasteel Hoensbroek. In het dal van de Geleen, in den driehoek tusschen Maastricht, Aken en Sittard ligt het plaatsje Hoensbroek en in de onmiddellijke nabijheid het kasteel van dien naam. Het kasteel Hoensbroek behoort ongetwijfeld tot een der fraaiste kasteelen van Limburg en het feit, dat men jaren achtereen bezig was dezen machtigen burcht te restaureeren, is waard om wat langer bij dit oude bouwwerk, dat eens de verblijfplaats was van de graven van Hoensbroek en dat tal van belegeringen heeft doorgemaakt, stil te staan. Al van verre is het enorme slot zichtbaar; uit den trein aangekomen ontwaart men al direct de torens en wanneer ge er op de fiets of te voet door de korenvelden heen trekt, is het weliswaar geruimen tijd achter een heuvelrug en door boomengroepen aan het oog onttrokken, doch plotseling staat ge voor den hoog opgaanden verdedigingstoren van dit imposante en schilderachtig gelegen oude bouwwerk.

Het zal u allereerst opvallen hoe voortreffelijk het kasteel er nog bij staat, doch dit is geen wonder, ten eerste is het zeer hecht gebouwd en ten tweede was men zooals reeds is gezegd jarenlang bezig met de herstelling ervan. In 1929 is men met deze restauratie begonnen en nog maar zeer kort geleden zijn de werkzaamheden voltooid. Dat wil zeggen, de restauratie van de bijgebouwen kwam onlangs gereed, de herstelling van het kasteel zelf was reeds in 1935 tot een goed einde gebracht. Dat de herstelling van het complex hoog noodig was, blijkt uit het feit, dat het slot bijna vijftig jaar aan zich zelf was overgelaten en zooals dat met zoovele leegstaande gebouwen het geval was, hadden ook hier de vandalen, de beeldenstormers der twintigste eeuw, op een verschrikkelijke manier huisgehouden. Wanneer hier niet tijdig was ingegrepen, zou er van het intereur van het historische gebouw zeer weinig of niets zijn over gebleven.

De bouwgeschiedenis van het kasteel gaat terug tot de veertiende eeuw. De geschiedenis vertelt, dat Ridder Hoen in 1360 begon met den bouw van den noord-westelijken vleugel, die afgesloten wordt door den vijftig meter

hoogen donjon of verdedigingstoren. Dat deze enorme toren met de meer dan drie meter dikke muren in verschillende perioden is gebouwd, is duidelijk te zien aan de kleurverschillen der steenen. Onder dezen toren was de gevangenis en men kan zich indenken, dat het practisch onmogelijk was hieruit te ontvluchten. Nadat het slot driehonderd jaar na de stichting bij het beleg van de Heeren van Valkenburg grootendeels in vlammen was opgegaan, werd het in 1643 herbouwd, uit welken tijd de oostelijke vleugel met den massalen vierkanten toren en het middengedeelte dateeren. Eerst in 1740 werd de noordwestelijke vleugel gebouwd door de rijksgravin van Schönberg. Bij den bouw in 1643 ontstonden eveneens de bijgebouwen, die zoo typeerend zijn voor de Limburgsche kasteelen. Maar behalve het uiterlijk van het kasteel, waarop de leek wellicht gauwer uitgekeken zal zijn dan de kenner en de oudheidminnaar, heeft het kasteel prachtige interieurs, die vele schoonheden bieden. Ook deze interieurs zijn thans prachtig gerestaureerd en men kan zich voorstellen, dat dit werk alleen al tal van jaren van onvermoeibaren arbeid heeft gekost. Ieder van de 64 vertrekken biedt wel iets moois of belangwekkends en in verschillende vertrekken vindt men een monumentale schouw, prachtige betimmeringen en sierlijk gestucadoorde plafonds. De oude wapenzaal is overwelfd door kunstig geconstrueerde kruisgewelven, die rusten op Toskaansche zuilen; andere vertrekken hebben weer zware balken of luchtige gestucadoorde plafonds uit de 17de of 18de eeuw. Vanuit de vensters van deze vertrekken heeft men naar alle zijden een prachtig uitzicht op het schoone Limburgsche landschap. Een blik op de binnenplaats is eveneens de moeite waard; zij heeft een arcadegalerij, waaronder in vroeger eeuwen recht werd gesproken. De misdadigers — meestal bedelaars en stroopers — moesten, voordat de uitspraak was gedaan, van deze plaats af in hun nachtgewaad met een brandende kaars in de hand zich begeven naar het oude thans verwaarloosde kerkje in de Hoofdstraat te Hoensbroek. Daar aangekomen moesten zij de kaars op het altaar plaatsen en de Heilige Mis bijwonen, daarna pas werd het vonnis over hen geveld. Behalve ontelbare bedelaars en stroopers en al diegenen die zich aan minder ernstige overtredingen hadden schuldig gemaakt, zijn er hier ook gevaarlijker misdadigers op dezelfde wijze veroordeeld, zooals onder andere de hoofdman van de beruchte bokkenrijders, een bandietentroep, waarvan iedereen waarschijnlijk wel eens heeft gehoord. Dat de straffen voor deze misdadigers niet malsch waren, blijkt uit het feit dat de hoofdman nadat hij langen tijd was gemarteld, hier veroordeeld werd om te worden onthoofd, terwijl zijn zoons en dochter, allen helpers en volgelingen, respectievelijk geradbraakt en levend verbrand werden.

Ook roemrijker namen zijn aan het slot verbonden. Zoo zal men u vertellen, dat de beroemde Voltaire hier bijna anderhalf jaar gastvrijheid genoot, toen hij uit Frankrijk moest vluchten.

Vanzelfsprekend kwamen er tijdens de restauratie tal van bijzonderheden voor den dag en vooral bij het uitgraven van de slotgracht vond men verschillende oude voorwerpen, die thans met de kostbare verzamelingen wapenen en antiquiteiten het kasteel herschapen hebben in een museum van kultureele beteekenis. De geest van eeuwen en eeuwen waart hiet thans nog rond en vertelt aan de geslachten van heden van de grootheid van roemrijke adellijke families, die hier woonden en strijd moesten voeren.

In de omgeving van Sittard stond tot voor enkele jaren het kasteel Born, eveneens een machtige burcht, die reeds in de 12e eeuw eigendom was van den bisschop van Luik. Het mooie symetrische gebouw met de zware vooruitspringende hoektorens, gebouwd in de jaren 1647—1684 door Jan Arnold, baron van Lerode, kanunnik der Luiksche Domkerk, werd eenige jaren geleden door brand verwoest. Achter het kasteel stond eens de Karolingische Palts, waar de eerste koning in ons land, Swentibold, van 895—900 resideerde. De grafzerk van dezen koning is nog te zien in de crypt van de Stiftkerk te Susteren.

Een derde kasteel in de omgeving van Sittard, dat onze belangstelling waard is, is het kasteel Limbricht, gelegen aan den grooten Rijksweg, welke Limburg van noord tot zuid doorsnijdt, bij het dorpje van dien zelfden naam. Deze oude burcht, een zeldzaam overblijfsel van middeleeuwschen vestingbouw, verkeert echter niet zooals bijvoorbeeld het kasteel Hoensbroek in een goed onderhouden staat. Integendeel, dit hooggelegen, door een slotgracht omringde kasteel met bijgebouwen, verkeert in een dusdanigen staat van verval, dat het hoog tijd wordt, dat hier wordt ingegrepen. De wensch mag dan ook worden geuit, dat Monumentenzorg zich het lot van dit sedert jaren leegstaande kasteel zal aantrekken, wil men niet, dat het tot een ruïne vervallen zal.

Langs een lange brug komt men via een poortgebouw op de binnenplaats der voorgebouwen, een voorburg met kale muren aan den buitenkant en afgedekt met een eindeloos lang pannendak. Binnen de muren heerschte hier echter in normale tijden de bedrijvigheid van het boerenbedrijf. De rechthoekige binnenhof is aan drie zijden afgesloten door pachterswoning, stallen en schuren, aan de noordzijde open en gericht op het kasteel, een groot vierkant bouwwerk rond een binnenplaats, waar vanuit een der hoeken een toren met karaktervolle bekroning oprijst. Het slot dateert uit 1630 en het kan terugzien op een eerbiedwaardige geschiedenis. Vóór de 17de eeuw heeft op deze plaats waarschijnlijk ook al een slot gestaan; Limbricht was immers een Romeinsche standplaats, waar zich de vrije Franken nestelden. Het denkbeeld is wel eens geopperd, na eventueele restauratie een jeugdherberg in het oude kasteel onder te brengen, zooals men dat ook gedaan heeft in het slot Assumburg in de buurt van Heemskerk in Noord-Holland. Wanneer het gebouw hiervoor echter ongeschikt zou blijken, is het misschien mogelijk er een andere bestemming voor te vinden. Het zich steeds verder uitbreidende verval van dit monumentale en historische bouwwerk zal echter niet langer mogen voortduren. Het is dus te hopen, dat men spoedig met een volledige

herstelling zal kunnen beginnen, zoodat het oude slot te Limbricht evenals het prachtige kasteel te Hoensbroek voor het nageslacht behouden zal blijven.

Noemenswaard is zeker ook het gelukkig nog bewoonde slot Hillenraad te Swalmen bij Roermond. De kasteelheer is Rijksgraaf Wolff Metternich, wiens herten en ponies rond dit in 1767 herbouwde slot een apart relief verleenen.

Om van alle kasteelen in Limburg een opsomming te geven en bij de geschiedenis ervan stil te staan is in dit bestek ondoenlijk. Haast elke plaats van beteekenis heeft een kasteel of althans een ruïne van zoo'n oude burcht, waar de geschiedenis voortleeft van roemruchte geslachten. Overal, in Noord-, Midden- en Zuid-Limburg zult ge er kasteelen aantreffen op uw vacantietochten, groote en kleine kasteelen, in goeden staat of wellicht zelfs gerestaureerd, in vervallen toestand of in andere gevallen zelfs verworden tot bouwvallen, die soms ternauwenood meer oprijzen uit het struikgewas of het geboomte.

Zoo zijn er in het noorden onder andere kasteelen te Arcen, gelegen in een prachtige boschrijke omgeving, op den rechteroever van de Maas; een ruïne bij Grubbenvorst, het zoogenaamde „Gebroken Slot"; bij Tegelen het kasteel Holtmühle of Glazenap, dat voor het publiek is opengesteld en zuidelijker naar Roermond, in de omgeving van Kessel een fraai en merkwaardig kasteel, dat thans is ingericht als klooster. Ten zuiden van Roermond bij St Odiliënburg ligt aan de westzijde van de Maas de goed bewaarde, schilderachtige burcht Horn, met poortgebouw en merkwaardig binnenplein, dat begrensd is door een halfronde galerij van twee boven elkander geplaatste bogenrijen.

Ook het zuiden van Limburg, het echte heuvelland, is rijk aan kasteelen, zooals het prachtige, ook weer goedbewaarde kasteel te Eysden, de massale burcht Neubourg en het kasteel Wittem bij het schoone Gulpen; bij Meerssen de kasteelen „Proostdij" en „Bethleëm", van welk laatste slot alleen een ronde toren herinnert aan het oude kasteel. Verder het kasteel St. Gerlach te Houthem en het fraaie kasteel Chaloen en Oud-Valkenburg, het laatste ook wel Genhoed genaamd, in de omgeving van Valkenburg.

Te Valkenburg zelf bevindt zich de bekende ruïne van het kasteel, dat vanwege zijn schitterende ligging jaarlijks duizenden toeristen tot zich trekt. Het is juist deze ligging, die het kasteel uit bouwkundig oogpunt gezien zoo belangrijk maakt. Het kasteel, of liever gezegd de ruïnes ervan, liggen op een naakte mergelrots, waardoor het aanspraak kan maken op den titel „Hoogburcht" en wel den eenigen grooten hoogburcht van ons land. Het kasteel werd waarschijnlijk in 1085 gesticht door Gozewijn, Heer van Valkenburg. Het was oospronkelijk ruim 60 meter lang en 17 meter breed, terwijl de muren een dikte hadden van twee en halven meter. Oude afbeeldingen laten een imposant en somber gebouw zien, dat binnen zijn muren echter de noodige luxe moet gehuisvest hebben. De burcht onderging in den loop der eeuwen talrijke belegeringen en werd dan ook verschillende keeren gehavend en weer opgebouwd. In 1634 werd het kasteel door de Spanjaarden belegerd, in 1636 werd het door de Staatschen genomen en later opnieuw door de Spanjaarden. In 1644 heroverden de Hollanders het slot wederom en lieten het gedeeltelijk sloopen. Toen het vier jaren daarna werd herbouwd, was de glorie van het eens zoo trotsche kasteel getaand en diende het nog slechts voor kazerne. In 1672 viel Lodewijk XIV ons land binnen en het kasteel onderging weer een belegering en werd door de Franschen in bezit genomen. Hevig werd er echter om de vesting gestreden, zij werd bestormd, ondermijnd en opgeblazen. In den winter van hetzelfde jaar lieten de Hollanders, die de burcht intusschen weer op de Franschen hadden heroverd, het kasteel in de lucht vliegen, doch ondanks al deze aanslagen bleven er altijd nog belangrijke gedeelten van het kasteel staan, onneembaar en onverwoestbaar. Ondanks dat er van het kasteel dus slechts een ruïne is overgebleven, behoort het toch altijd nog tot een der meest interessante burchten van het Limburgsche land.

HENRI JONAS: HOUTSNEDEN UIT DE ZEVEN BROEDERS, DOOR MATHIAS KEMP

H. H. J. MAAS

IETS OVER HEEMKUNDE IN NOORD-BRABANT EN LIMBURG

De Rijnlandsche, Limburgsche en Brabantsche Kulturen zijn ten nauwste met elkaar verwant; zij grijpen telkens in elkaar, zooals dat onder stamgenooten ook een natuurlijke gang van zaken is. Daarom verdient het aanbeveling, de heemkunde van Frankenland als een eenheid te beschouwen, samengesteld door de onderdeelen Rijnland, Limburg en Brabant. De Maas en de Peel hebben als „natuurlijke grenzen" in het Kultureele leven nooit veel te beteekenen gehad. Die „grenzen" waren in vredestijden gemakkelijk genoeg over te trekken. Den hoogsten graad van ouderdom heeft men in Venray altijd aangeduid met de maat: „Zoo oud als de weg door de Peel". In 1726 kreeg Michiel van Cray te Deurne grond van de gemeente Deurne, op de grens van Deurne en Venray, om daar een hut met herberg te bouwen ten gerieve van de Peelreizigers. Die „hut" kreeg den naam „Crayenhut". Ik heb die huizing nog in ouden staat gekend en ben er misschien wel honderdmaal in geweest. In onzen tijd is ze verbouwd, maar de naam „Crayenhut" is gebleven. Uit dit feit ziet men, dat het verkeer door de Peel zelfs werd bevorderd. Niet alleen Deurne (met omstreken) en Venray (met omstreken), maar ook andere Brabantsche en Limburgsche dorpen waren van oudsher door Peelwegen met elkaar verbonden. De kerkklokken tot een gewicht van duizenden kilo's zijn in vorige eeuwen uit Aarle-Rixtel door de Peel naar het Limburgsche landschap vervoerd. Groote troepen bedevaartgangers trokken van ouds uit het oostelijke deel van Noord-Brabant door de Peel naar Kevelaar. In den tijd, toen de kerkschatten van de katholieken, zooals beelden, enz., in Brabant niet veilig waren, werden deze door de Peel naar Venray overgebracht. Wekelijksche voermansdiensten vormden in vroegere tijden een geregelde verbinding tusschen Venray, Deurne en Helmond, en eveneens tusschen andere Limburgsche en Brabantsche plaatsen, zooals tusschen het Land van Weert met de dorpen in het aangrenzende gebied tot Eindhoven toe. Het staat vast, dat tusschen Oost- Noord-Brabant en Noord-Limburg een weinig minder levendig verkeer is geweest, dan tusschen bijvoorbeeld Venray en Venlo. De afstand van Deurne tot Venray (aangrenzende gemeenten!) is van kom tot kom nauwelijks drie uren gaans. De taal van Deurne verschilt met de taal van het Venraysche Land niet meer dan de taal van Venray met die van Horst, Venlo, enz. Natuurlijkerwijze hebben Oost-Noord-Brabant en Noord-Limburg in hun ontwikkelingsgang dan ook veel aanrakingspunten gehad, wat zich in de Limburgsche en Brabantsche heemkunde duidelijk afspiegelt. Datzelfde moet opgemerkt worden ten aanzien van Noord-Limburg en de streken van de aloude Geldersche en Cleefsche gebieden, enz. in Rijnland.

Wat betreft de heembeweging in het Frankenlandsche gebied binnen de grenspalen van Nederland heeft Limburg tegenwoordig — volgens de gebruikelijke zegswijze — „de leiding". Inderdaad kon er tot nog toe van leiding echter weinig sprake zijn, omdat er niet veel te leiden viel. Leiding veronderstelt beweging en organisatie.

Nu de Frankische Werkgemeenschap „De Spade" opgericht is, belooft dat anders te worden.

De woorden „heemkunde", „heemkennis", „heembeweging" zijn wel nieuw, maar duiden geen nieuwe begrippen aan. De heemkunde en de heemkunde-beoefening bestaan reeds lang. In de Frankenlandsche gewesten bestaan reeds langer dan een eeuw genootschappen, welker leden zich daarmede min of meer gezet, min of meer ijverig hebben beziggehouden; voor den een was dat dilettantische liefhebberij, de ander deed het volgens wetenschappelijke methode. Men sprak van plaatselijke historie, gewestelijke historie, folklorisme, enz.: het was allemaal heemkunde. Als men eens alles verzameld kon zien, wat alleen in de Nederlandsche provincies Limburg en Noord-Brabant van heemkundigen aard in druk is verschenen in de 19e en de 20e eeuw, wat een berg litteratuur zou dat zijn!

Een geweldige hoeveelheid arbeid is daarvoor verzet; arbeid van onderzoek, navorsching, napluizing, verzameling; arbeid van studie, van combineeren, van afleiden enz.

Voor de beoefenaars zelf was of is die arbeid een bron van geestelijk genot, evengoed als andere wetenschappen of als kunsten een bron van geestelijk genot zijn voor haar beoefenaars.

Maar een vraag, die men hier kan stellen, luidt aldus: Is het loon, in den vorm van practische resultaten, evenredig geweest aan al dien heemkundigen arbeid, aan alle energie, aan den velen tijd en de vele krachten voor die heemkunde-beoefening besteed gedurende meer dan een eeuw? Bevestigend kan die vraag niet beantwoord worden. Wat bij het onderwijs als vaderlandsche geschiedenis

wordt aangeboden, heeft nog altijd met het gewest Noord-Brabant betrekkelijk weinig en met het gewest Limburg bijna niets te maken. Standaardwerken, die de volledige geschiedenis van de provincies Limburg en Noord-Brabant bevatten, bestaan nog niet. De uitvoering daarvan zou alleen mogelijk zijn door samenwerking van verscheidene krachten gedurende jaren, op kosten van de publieke kas. Zooveel belangstelling in de kennis van de historische ontwikkeling van hun gewest hebben de besturen als zoodanig echter nooit getoond. Die plaatselijke geschiedenis en die folklore waren immers niet meer dan „maar een leuke aardigheid, een goede tijdpasseering voor iemand die zich ervoor interesseerde?" Hoeveel de heemkunde-beoefening ook gepresteerd heeft, hoeveel waardevols ze heeft voortgebracht aan wetenschappelijk verantwoord werk, alles ligt verspreid, ligt vast in almanakken, jaarboeken, verslagen, krantenartikelen, monographieën, enz. enz. De verbinding van al dien arbeid met het volk ontbrak en ontbreekt geheel. Nooit konden de resultaten ervan in dienst gesteld worden van de gemeenschap. De heemkunde-beoefening is steeds langs het volk, langs, „de massa" heengegaan; „de massa" heeft er zich nooit om bekommerd, heeft er nooit iets voor gevoeld, heeft er nooit iets van geweten. In onzen huiselijken kring werd heel veel over het verleden van het „heem" verteld, en dat verleden was buitengewoon rijk: het bevatte de geschiedenis van kasteelen als Spraelandt (Oostrum), Geysteren, enz. met de ridderverhalen; de verblijfplaats van Sint Oda, de Evangelieprediking van Sint Willibrord, het ontstaan van twee bedevaarten binnen het Venraysche gebied, den alouden vlasteelt, de wolspinnerij, vele oude gebruiken, vele sagen, legenden, waterman- en vuurgeestgeschiedenissen, enz. Maar ik heb daar in mijn omgeving, buiten den huiselijken kring, nooit iemand ontmoet, die er zich warm voor maken kon langer dan een half uurtje om eens een verhaaltje aan te hooren op een winteravond. Dat waren„ grappige spreukskes", doch wat viel er mee te verdienen, welk tastbaar nut leverde het op? Het positivisme, dat voor de philosophische wetenschappen (en de kunsten) reeds vóór tientallen van jaren verdronken is in de inktpotten van zijn toenmalige geleerden, leeft met zijn gevolg van kapitalisme, bourgeoisie en liberale economie helaas in het dagelijksch bestaan van ons volk nog altijd voort, en ook in het onderwijs.

In het verleden zijn wel eens pogingen aangewend om voor de heemkunde den weg naar het volk te bereiden door de lagere school. Van H. N. Ouwerling, een van de Brabantsche heemkunde-pioniers, verscheen in 1890 het boek: „Schetsen uit Noord-Brabant, een leesboek voor de volksschool", en eenige jaren later het gelijksoortige „Schetsen uit Limburg" (waarin van mijn hand het schetsje over Venray is opgenomen). Maar die pogingen zijn gestrand op het volslagen gebrek aan belangstelling in onderwijskringen. Wat niet examenvak was, of vak, waarvoor een acte L.O. „gehaald" kon worden met kans op vijftig gulden salarisverhooging of op benoeming tot hoofd eener school, interesseerde de onderwijzers niets. (De salarissen waren ook erbarmelijk laag!) Ouwerling zelf begreep de belangrijkheid van de heemkunde voor het volksleven wel, ook als onderwijs-methode; hij was den tijd ver vooruit. Een berg heemkunde-arbeid heeft hij omgezet; gedurende zijn meer dan twintigjarig redacteurschap van „De Zuidwillemsvaart" (Helmond) heeft hij boekdeelen vol heemkunde in zijn blad geschreven en medewerkers tot het leveren van heemkundige bijdragen geïnspireerd, o.m.a. ook mijzelf.

Den Limburger Mertens te Nunhem (bij Roermond) komt de eer toe, in onzen „nieuwen tijd" het oude, maar slapend gebleven idee, de heemkunde ingang te doen vinden bij het onderwijs, tot opleving gewekt te hebben. Voor de verwerkelijking van dat ideaal heeft hij tijd noch moeiten gespaard. Intusschen zijn we nog niet verder gekomen dan dat het begin gemaakt is.

In de serie „Nederlandsche Volkskunde voor de lagere scholen", bijeengebracht door Diet Kramer, Drs P. J. Meertens, Dr J. Waterink, Anne de Vries, Paul van Ipenburg, Daan Deken, D. Wouters e.a. (Uitgave Noordhoff, Groningen) verscheen in 1931 het schoolleesboek *Limburg en Noord-Brabant*. Het bevat leesstof van verscheiden aard. Wat *Brabant* betreft bijv. over : „de pannekoek van prins Maurits" (beleg van Den Bosch); „het gevloekte Land" (de Peel); „het paaschei te Haaren"; „het pinksterbloemversje te Bergeijk"; „het nachtwachtlied te Kuik"; „een oude gewoonte te Oudenbosch"; „Sint Merten of Sint Maarten" (in Limburg en in Noord-Brabant); „ bijnamen van enkele steden en dorpen in Brabant"; „kabourterjes in Brabant"; „Onze Lieve Vrouw van Den Bosch"; „slagen, maar geen spek" (in de Meierij); „Vastenavond-gebruiken in Brabant" (zooals hanen-gevechten, ganzerijden e.a. in Den Bosch, Eindhoven, Helmond, Tilburg, Bergeijk, Breda, enz.) „Driekoningen" (Princenhage en elders); „kattenplagers" (Helmond); „Genoveva van Brabant"; „het Wiel van Heusden"; „eieren ophalen met Paschen"; „galgerichters" (Vught, Kromvoort); „hoe 's-Hertogenbosch aan drie poorten kwam"; „de Brabantsche reuzen Mieke en Janneke" (de dorpen van De Acht Zaligheden); „de Erwtenman" (Sint Jans Kathedraal Den Bosch); „de Meiboom in Noord-Brabant"; „de Sambeeksche Duvelsklok."

Dezelfde onderwerpen behooren tot de heemkundestof van Limburg en van Rijnland. Natuurlijk moet in een leesboek voor kinderen veel achterwege blijven, dat voor een totaalbeeld en voor dieper inzicht voor volwassenen niet kan gemist worden. En even dwaas zou het zijn, iets mooi of goed te noemen, alleen, omdat het oud is, als iets goed of mooi te prijzen, alleen omdat het nieuw is. Bij verscheidene oude gebruiken hebben drankmisbruik, erotiek en baldadigheidszucht, ontstaan uit de begeerte naar uitvechten van oude veeten en uit wraaklust, een groote rol gespeeld. Schifting en ordening is dus wel dringend geboden.

De Carnavalsoptochten, maskerades op straat en in café's, enz. in de grootere plaatsen van Rijnland, Limburg en Brabant voorheen zijn beroemd of berucht geworden.

Oude gebruiken met een inderdaad treffende rijke symboliek zijn door den geraffineerden invloed van ongure elementen niet altijd vrij gebleven van misbruiken, die dan tenslotte de sterke attractie gingen worden en den boventoon voeren. De massa-psyche laat zich nu eenmaal lichter meesleepen door booze dan door goede krachten. Een schooljongen alléén gaat rustig zijn weg, een troep schooljongens is gauw geneigd tot kattekwaad.

„Bijnamen van enkele steden en dorpen in Brabant": dat verschijnsel was van oudsher ook in Limburg bekend. Slechts enkele voorbeelden ter illustratie: Het Venraysche gemeentegebied wordt rondom begrensd door het gemeentegebied van de Brabantsche dorpen Deurne, Bakel, Overloon, Maashees en de Limburgsche dorpen Geysteren, Wanssum, Meerlo en Horst. Tusschen die dorpen werd altijd een levendig verkeer onderhouden, van zakelijken aard, en tevens door onderlinge parentage van ingezetenen. Maar niettemin zocht de humoristische aanleg van de bewoners gaarne naar typeerende namen voor de bewoners van een andere woonstreek dan zijzelf, al hoorden daarbij ook familieleden, vrienden en goede kennissen. Zoo werden de ingezetenen van Bakel aangeduid met den naam „Onnoozelen"; die van Overloon met „hooi"; die van Wanssum met „wind"; die van Swolgen (deel van Meerlo) met „bokken"; die van Horst met „dreumels"; die van Oirlo (deel van Venray) met „spurrie"; die van Leunen (deel van Venray) met „knollen" enz.

Die oorspronkelijk onschuldig, of althans niet zoo kwaad bedoelde woorden ontaardden door het gebruik van lieverlede echter in scheld- en schimpnamen.

De „Bakelsche metten" zijn beroemd. Ze zijn ontstaan, doordat een Bakelaar eens in de Peel een grooten kei vond, die door de andere Bakelaren voor een *ei* werd aangezien. Van welken vogel een ei? Het „ei" laten uitbroeden was het eenige middel om dat te weten te komen. Kippen en eenden waren daarvoor te klein, dus moesten de Bakelsche vrouwen dat maar opknappen! Sindsdien was Bakel voor het Venraysche Land de bakermat van alle domheden en onnoozelheden (zooiets als de Kamper uien).

Spurrie, knollen, hooi: namen van landbouwproducten, die in de eene plaats opvallend veel meer geteeld werden dan in de andere.

De Wanssumsche *wind:* door het verval van de scheepvaart op de Maas verarmden vele Maasdorpen, ook Wanssum. De vroegere trotschheid van de inwoners (op hun welvaartspeil) ging over in verwaandheid (op niets). Hun deftig-doenerij (vergulde armoede) werd aangeduid door het woord „wind".

De Horster *dreumels*: schimpnaam, duidend op bedrog in de huisindustrie. In dat heele gebied werd veel vlas geteeld, vroeger. Daaruit ontstond de huisweverij in alle dorpen, maar toch vooral in Venray en Horst. Er zijn nog altijd families, die in den dagelijkschen omgang „Wevers Jan", enz. heeten en nooit met hun geslachtsnaam genoemd worden, al is de huisweverij er sedert een halve eeuw onbekend. De huiswevers van Horst nu werden verdacht van knoeien met de garens: „dreumel" is de streeknaam van garen van vlas van slechte kwaliteit. De schimpnaam insinueerde dus bedrog (zooals immers de molenaars van „te veel scheppen" verdacht werden).

De Swolgensche *bokken*: in de katholieke kerken wordt op Asch-Woensdag (Woensdag in de Carnavalsweek, begin van den grooten Vastentijd) de bezoekers een asschekruisje op het voorhoofd gedrukt. Het geviel echter zoo, dat de pastoor van Swolgen op een Aschwoensdag 's morgens, juist op het moment toen hij gereed stond om deze ceremonie te verrichten, zich dringend noodzakelijk even verwijderen moest, wat iedereen kan overkomen. In de haast droeg hij den koster op, maar vast te beginnen, en zei hem de Latijnsche formule voor. Dat was te moeilijk voor den koster, die daarom vroeg, of mijnheer de pastoor het niet op zijn Swolgensch wilde zeggen. En de pastoor, die stond te trappelen, geïrriteerd, zei: „Ge zijt 'nen bok en gij zult als 'nen bok leven en sterven!" De koster dacht niet anders, dan dat hij nu de Swolgensche vertaling van de Latijnsche formule (Memento, homo, quia pulvis est, et in pulverem reverteris) had, en telkens, als hij iemand het asschekruisje op het voorhoofd drukte, sprak hij plechtig-luid de woorden uit: „Ge zijt 'nen bok en gij zult als 'nen bok leven en sterven!" Daar werd natuurlijk in de heele streek over gelachen en sedert bleven de inwoners van Swolgen „bokken".

Ontmoetten troepen mannen, zoo van den leeftijd tusschen de zeventien en de dertig jaren, van verschillende dorpen of van verschillende gehuchten eener gemeente elkaar op Zon- en feestdagen, dan was het uitspreken van zulk een schimpnaam het sein tot een woeste vechtpartij met zware verwondingen en dikwijls dodelijken afloop. Merkwaardig was daarbij, dat het enkele individu van de eene plaats met het enkele individu van de andere plaats op gewone werkdagen, bij hun bezigheden of bij hun zaken, in volkomen vrede kon omgaan. Maar groepen van individuen op uitgaansdagen moesten strijd voeren! Dat kwam tot in het eerste decennium van onze eeuw — zelfs tot 1914 — toe nog zeer vaak voor, bij gelegenheid van carnaval en kermissen vooral.

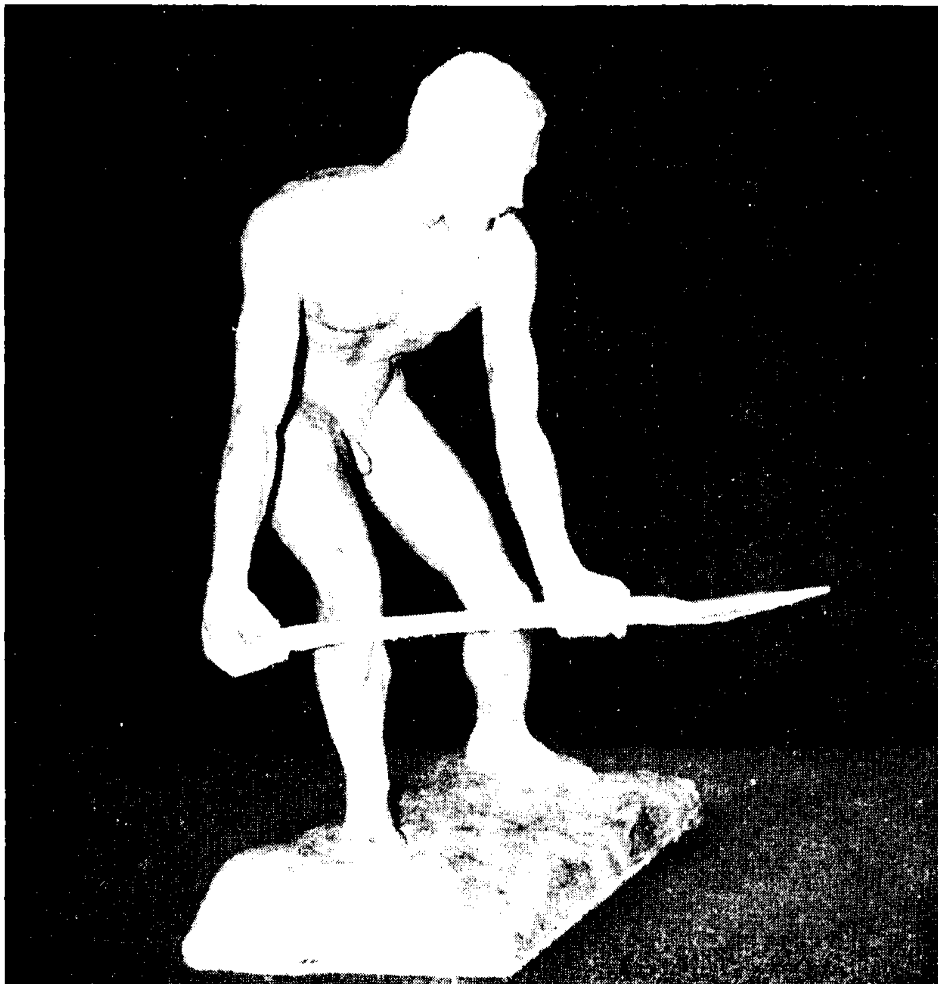
Eindhoven is voor de heemkunde-beweging een leerzaam geval. Het grootste gedeelte van die plaats met ver over de honderdduizend inwoners heeft geen verleden, geen geschiedenis, geen traditie. Het is een mengelmoes van bevolking, een heterogene massa, hier samengestroomd van her en der, aangelokt door den lichten schijn van industrieloonen, beurtelings binnen de fabriekspoorten toegelaten en op de keien gegooid voor de stempellokalen, na den zenuwverscheurenden arbeid aan den loopenden band ontspanning zoekend in tingtangelkroeg

VINCENT VAN GOGH GEZICHT OP NUENEN (FOTO J. G. HAPPEL)

J. A. KNIP HEUVELLANDSCHAP

P. W. SWART — ARBEIDSMAN (FOTO MOLKENBOER)

F. LASZLO HERNADI VANDSZURA — HET STORTBAD (FOTO MOLKENBOER)

en danslokaal, in het aanschouwen van cowboy- en gangsterfilms, in sterken drank en erotische geneugten. De aloude bevolkingskernen, samen niet het tiende deel vormend van het tegenwoordig „geheel", zijn versmolten in de agglomeratie. Die aloude kernen stonden onwetend, onverschillig jegens heem en heemkunde, de overgroote massa van de hierbij gekomenen hadden van heem en heemkunde niet de flauwste notie. Van het beetje plaatseigens, dat van het oude stadje Eindhoven nog was overgebleven aan straten en woonhuizen, is een aanzienlijk deel bovendien verwoest door Engelsche luchtbombardementen. Heemkundig is in Eindhoven niets meer op te bouwen, valt er niets meer te redden: het is te laat. Eindhoven is een uit het lood gerukte, platgeslagen en platgetrapte, verproletariseerde verhollandschte fabrieksplaats. De kultuur moet er van voren af aan beginnen. Het oudplaatselijke element is in de overstrooming ten ondergegaan; de macht van het groote getal, waartoe van elders velen met niet hooger dan achterbuurtgehalte behooren, overblufte de betrekkelijk weinige inboorlingen, die zelfs hun aloude moedertaal van de streek hopeloos gingen verknoeien. In den waan, „hoog-Hollandsch" te spreken, en van Algemeen Beschaafd Nederlandsch geen begrip hebbende, aapten zij na: *dowd*, *mowj*, *neie-naie*, *heidehaide*, *gein* (dood, mooi, nee, heden, geen) enz.; gingen zij het misselijke taaltje nabrabbelen: *hun ware d'r auk*, 't is *mijn* te mooi, laat dat maar aan *mijn* over; haspelden zij: „*in*direct nie", als zij bedoelden, dat het een niet rechtstreeks verband hield met het ander; „dat is *on*verschillig", als zij meenden te zeggen, dat het een met het ander verschilde. Enz.

Overal in Brabant (en ook wel in Limburg) is veel verloren gegaan, door onkunde en onverschilligheid, vooral wat betreft oude bouwwerken, zooals kasteeen, kerken, woonhuizen, en oude gebruiken. Als de heemkunde voorheen beoefend was zoo doelmatig als men thans inziet, dan zou men nog veel hebben kunnen redden. In een plaats als Eindhoven valt het sterk op, wat dat beteekent!

Ik noemde reeds den zeer verdienstelijken Brabantschen heemkunde-schrijver H. N. Ouwerling. Hij heeft zich als zoodanig vooral ontwikkeld onder den invloed van den Helmondschen notaris en archivaris Aug. Sassen. Geheel voor eigen rekening richtte deze in 1883 het „Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis, Taal en Letterkunde" op onder zijn redactie. Het heeft — door gebrek aan abonné's — slechts drie jaargangen beleefd. Sassen beproefde het toen met de uitgave van minder kostbare jaarboekjes: „Noord-brabantsche Volksalmanak, Jaarboekje voor Noordbrabantsche Geschiedenis, Taal- en letterkunde". Ook die onderneming moest na vijf jaren gestaakt worden. Ouwerling behoorde tot zijn ijverigste medewerkers.

In den Almanak voor het jaar 1889 verhaalt Sassen bijv. het volgende: „Op 27 October 1709 verscheen voor den notaris Dirck Deckers te Helmond Reynier van den Bogaert, „out omtrent 23 jaren". De comparant verklaarde, „dat hij deponent ende Maria van Bussel, wonende tot Lierop, in de maent Meert dezes jaers malkanderen hebben belooft te sullen trouwen en dat daarop de voornoemde Maria van Bussel hem deponent heeft gegeven een rijcxdaelder in specie en hij deponent aen haer een briefje met sijn bloet onderteekent". — Het geven van een penning ter bevestiging van gedane trouwbelofte was een algemeen eeuwenoud gebruik in Brabant. Het geven van den penning werd zelfs als het huwelijk beschouwd, dikwijls werd er pas later aan gedacht, „de heilige kerk te voldoen". Het geven van een briefje, met eigen bloed onderteekend, komt ook voor in „Frick in 't veurhuys", blijspel van Tengnagel, Amsterdam 1642. In 1660 verboden Schepenen van Helmond het op den grond werpen van bruidegom, bruid en hen vergezellende personen op weg naar den ondertrouw of den trouw. Welke symbolische beteekenis dat oude gebruik gehad heeft, is nooit opgehelderd. Misschien was het iets als het Peellandsche „tafelen" (parodie op een bruiloft, als een voorgenomen en reeds vastgesteld huwelijk toch niet doorging) of „den ezel aandrijven", (een soort volksrechtspraak, dikwijls ontaardend in schandalen uit wraakzucht).

Zooals Sassen school gemaakt had, zoo heeft zijn leerling Ouwerling weer school gemaakt ten opzichte van den Helmondschen heemkunde-beoefenaar en archivaris J. Heeren. Mocht het ooit zoo ver komen, dat in Brabant diploma's van verdienste worden uitgereikt aan reeds overleden of nog levende heemkunde-beoefenaars, dan hebben alle drie het volste recht op de qualificatie „cum laude".

Een volledige lijst van de Brabantsche heemkundebeoefenaars, en hun werken, bijv. over anderhalve eeuw, samen te stellen, valt voor een studie als deze niet te doen. Ze zou een boekdeel vullen, en voor een bibliographie van beteekenis zelfs een lijvig boekdeel. In elken almanak, in elk jaarboek, enz. komt men een reeks van namen tegen. Maar de beoefenaar van heden vindt ze vanzelf, als hij die almanakken, jaarboeken, enz. raadpleegt, oude kranten opslaat en bij andere bronnen te rade gaat. Namen als Schutjes, Dr Hermans, voor den vroegeren tijd, Dr Van Velthoven, e.a. voor den tegenwoordigen tijd, ontmoet hij bij elken stap.

Ik moet hier echter wel gewag maken van het „*Verslagboek der tiende R.K. Paedagogische Week van het Psychologisch-paedagogisch Instituut der R.K. Leergangen te Tilburg, gehouden* 21, 22 *en* 23 *Augustus* 1939". Dat is een hoogst belangrijk werk. (Uitgave van Bergmans N.V., Tilburg). Voor dat congres was het thema gekozen: „Heemkunde in Onderwijs en Opvoeding". De secretaris Dr M. J. Verhoeven schrijft in zijn inleiding:

„Is het heem immers voor den mensch de plaats, in welker physieke, geestelijke, sociale en godsdienstige waarden zijn persoonlijkheid het eerst en het diepst wortels schiet, en aan welker waarden de mensch zich vormt en ontwikkelt; is het heem dat stukje wereld, waarmede de

mensch heel zijn leven blijft verbonden; is het heem de plaats waar hij zijn eerste kennis opdeed en zijn gevoelsleven zich begon te ontplooien, dan moet het heem een gewichtige paedagogische factor zijn, die elke opvoeder moet benutten voor elk deel van het onderwijs en voor de totale opvoeding."

Het volk het heem te leeren kennen in zijn verleden en heden, en zoo het volk het heem te leeren liefhebben, is het doel van het streven: de heemkunde practisch in de school te brengen. Daarvoor moeten echter blijvende normen opgesteld worden op den grondslag van een dieper inzicht in de theoretische fundeering van de heemkunde. Een behandeling van de wijsgeerige, maatschappelijke en psychologische grondslagen der heemkunde was dus een vereischte. Aldus Dr Verhoeven. Het Tilburgsche congres behandelde de volgende onderwerpen: *Het volkseigen* (Dr Mr Angelinus, O. M. Cap); *Heemkunde in het onderwijs* (Dr V. d'Espallier); *De sociologische grondslagen der heemkunde* (Dr W. R. Heere); *Heemkunde en psychologie* (Dr K. C. Peeters); *Heemkunde en Geschiedenisonderwijs* (Dr Fl. Prims); *Heemkunde en Volkskunde* (Dr W. Roukens); *Heemkunde en Aardrijkskunde* (Dr H. van Velthoven); *Heemkunde en de godsdienstig-zedelijke vorming der jeugd* (Dr J. Vlerick); *Heemtaalkunde* (Dr A. Weijnen).

De verschillende belangrijke kwesties zijn op dat congres onder het oog gezien door wetenschappelijk gevormde menschen, die bovendien specialisten zijn op hun gebied. Dat is ook hoognoodig. De theorie moet immers aan de practijk blijvende normen geven om deze voor het gevaar van schadelijke afdwalingen te kunnen behoeden.

Maar de heemkunde practisch in de school brengen mag ook in geen geval ontaarden in oppervlakkige aardigheidjes, of in het vertoonen van zus-of-zoo gekleurde beeldjes, naar gelang van bepaalde tendenzen. Dat gevaar dreigt eveneens.

Waarheid en realiteit vormen den éénigen vasten bodem.

„Waarheid! Waarheid. Wie heur licht benevelt, zondigt;
Maar wie haar, koen, in al hare uitingen verkondigt,
Verkondigt God!"

(W. J. Hofdijk. „Zuid en Noord").

TENTOONSTELLINGEN

KUNSTENAARS ZIEN DEN ARBEIDSDIENST

TENTOONSTELLING IN HET STEDELIJK MUSEUM, AMSTERDAM

DOOR P. G. DÜKER

Ondanks de uiterst moeilijke maatschappelijke verhoudingen en het daverende oorlogsrumoer heeft de Nederlandsche Arbeidsdienst de zeer origineele gedachte gehad, zijn fraai gelegen kampen gedurende meerdere maanden open te stellen voor een aantal vooruitstrevende Nederlandsche kunstenaars.

De schilders, teekenaars en beeldhouwers, meerendeels van het opkomende geslacht, met een open oog op de toekomst gericht, hebben temidden van de arbeidende jeugd indrukken opgedaan, zooals een kunstenaar zelden daartoe de gelegenheid zal krijgen.

Wie dagelijks met tientallen kultuurwerkers hier te lande in aanraking komt en de vele verkeerde meeningen over instellingen als de Nederlandsche Arbeidsdienst en Kultuurkamer hoort verkondigen en wie het voorrecht heeft dezen dwalenden de waarheid te mogen mededeelen, beseft eerst goed, welk een belangrijke daad de N.A.D. heeft verricht, door eraan mede te werken, de vaak wereldvreemde kunstenaars uit hun afgesloten ateliers te lokken, hen tijdelijk van hun ongevaarlijke stillevens weg te rukken en hen met beide beenen midden in een wild bruisende jeugdgemeenschap te plaatsen.

Een kunstenaar behoort, evenals een politiek leider, temidden van zijn volk te staan. Hij zal zich niet achter zijn veilige atelier-wanden mogen terugtrekken. Waar blijft de levensmoed van de kunstenaars, zooals die in de werken van onze oude schilders zoo treffend tot uitdrukking kwam? Zijn een citroen, een Delftsch blauw tegeltje, een groen vergiet werkelijk zooveel belangrijker dan de menschelijke figuur in zijn onnoemelijke levensverrichtingen?

De kunstenaars, die het erop waagden hun schreden naar de arbeidsafdeelingen te richten, hebben een jeugdig hart en een flinke dosis durf en aanpassingsvermogen. Er behoorde moed toe de onderneming tot een goed einde te brengen en al zullen in de afgeloopen maanden niet juweelen van nieuw-vaderlandsche kunst hun weg naar de N.A.D.-tentoonstelling gevonden hebben, er is een schat aan studie-materiaal verzameld, waarmede nog langen tijd voortgewerkt kan worden.

Op de tentoonstelling zult ge werken vinden, die Uw diepe bewondering afdwingen en die veel hoop voor de toekomst geven.

Helaas zijn weinig kunstenaars er volkomen in geslaagd de arbeidsdienstgedachte van den grooten voorvechter Constantin Hierl in beeld te brengen. Daarvoor zal men langer in den Arbeidsdienst gewerkt moeten hebben, om juist te leeren aanvoelen, wat de N.A.D. bij Nederlandsche jeugd wil bereiken.

De ideaal-werken zullen eigenlijk alleen vervaardigd kunnen worden door jonge kunstenaars, die reeds zelve hun plichten tegenover het vaderland in den Arbeidsdienst vervulden en desnoods als kaderlid eenige opleidingen medemaakten.

Van een kunstenaar, die slechts gedurende korten tijd in de N.A.D. vertoefde, kan dit onmogelijk geëischt worden. Mijns inziens heeft de bekende en reeds oudere kunstschilder F. Laszlo Hernadi Vandzura zich het zuiverste ingeleefd in de arbeidsdienstsfeer en hij heeft van de hem geboden gelegenheid, om in alle deelen van den NAD, zoowel in de jongens- als in de meisjeskampen te werken, zeer dankbaar gebruik gemaakt. Dit blijkt niet alleen uit de hoeveelheid werken, die hij in korten tijd vervaardigde, maar eveneens uit de onderwerpen, die hem hebben aangetrokken. Zéér weinigen der overige kunstenaars kwamen op het idee, één der mooiste gedeelten uit het leven van den arbeidsman, de sportbeoefening uit te beelden.

Zelfs de beeldhouwers vatten dit zeer belangrijke onderwerp niet aan.

De bekroonde werken van Toon Koster steken daarbij zeer opvallend af. Zij zijn zeer zeker knap geschilderd, doch de uitgebeelde onderwerpen, meerendeels landschappen, hebben betrekkelijk weinig met de grootsche arbeidsdienstgedachte uit te staan.

Zijn beide portretten van arbeidslieden zijn naar mijn gevoel té impressionistisch en ver van het ideale beeld van de doorgaans noordrassige arbeidsman-kop. Dan zullen de geschilderde en gebeeldhouwde koppen van den talentvollen schilder René Wong den doorneee Nederlander vermoedelijk sympathieker zijn. Wong blijkt zoowel een goed schilder als beeldhouwer te zijn en kan vele Nederlandsche kunstenaars nog wel een lesje geven.

De drie groote arbeidsman-figuren van de beeldhouwers P. W. Swart, R. Wong en J. J. H. v. d. Horst, zijn reeds overtuigende bewijzen dat een jong beeldhouwersgeslacht in Nederland opstaat en

zich op groote uitvoeringen durft te werpen. De N.A.D. heeft niets nagelaten, den drie beeldhouwers al het noodige hulp-materiaal en de geschikte modellen geheel kosteloos ter beschikking te stellen. Daardoor heeft de N.A.D. den kunstenaars een kans geboden, zooals in de laatste tijden zelden is voorgekomen.

Uitstekend werk leverden de schilders C. J. ten Hoope en Stephan Kip, die den arbeid in den arbeidsdienst op voortreffelijke wijze uitbeeldden.

Persoonlijk heb ik groote bewondering voor het schilderij „Man met kruiwagen" van ten Hoope en „Beekdoorbraak" van Kip. Harmonieus, prachtig van kleur en van vormen.

Eduard Rijff voelde zich meer tot de geweldige wolkenmassa's aangetrokken, dan tot de werkende arbeidsmannen in het wijde, open veld.

Toch waardeer ik zijn werken zeer, temeer daar ik zelve soms meer belangstelling voor de grootsche en kleurrijke wolkengevaarten boven de open vlakten bij Staphorst had, dan voor de zwoegende arbeidsmannen, die aan mijn leiding waren toevertrouwd. Dat durf ik nu ongestraft als burger wel te bekennen. Groote portretschilders zal men onder de groep der N.A.D.-schilders nog niet vinden, doch er zijn veelbelovende talenten onder hen. De geteekende kop van W. H. Woerden, hoewel niet op een N.A.D.-uniform gezet, waardoor de kop dus een willekeurige kan zijn, is goed van vorm en lichtwerking.

Het „kokkie" van F. A. de Haas is een gezellige arbeidsdienstkok. Geen wonder in deze tijden; de N.A.D. kok heeft niet te klagen als voorproever. Ook de portretten van Hernadi zijn goed doorwerkt.

De schilders Hernadi, Scheer, Koster en Mulder hebben een flinke serie werken ingezonden en belichtten den N.A.D. van vele zijden.

Dat de beoordeeling door de prijsvraagcommissie zeer vele teleurgestelde gezichten bracht, is een bekend verschijnsel, dat nu eenmaal aan iedere prijsvraag is verbonden.

De niet-bekroonden zullen evenwel niet de moed in de schoenen moeten laten zinken. Zij hebben kostbare ervaringen opgedaan, waarop nog geruimen tijd voortgewerkt kan worden. Eigenlijk zouden alle kunstenaars bekroond moeten worden, omdat zij de moed en het doorzettingsvermogen hadden, alle vooroordeelen ten opzichte van den N.A.D. terzijde te zetten.

De N.A.D., op velerlei gebied reeds op het goede pad, heeft door dit experiment een sterk vertrouwen bij een flink deel van het opkomende kunstenaarsgeslacht gewekt.

De tijden gaan snel. Ook in de kunstenaarswereld. De ouderen verdwijnen, de jongeren nemen hun plaatsen weer in. Ook nu werd dit verschijnsel ons duidelijk, nu de „gezetenen" inderdaad bleven zitten en de nieuwelingen hun kansen aangrepen en hun bloeiperiode tegemoet zien komen.

TOONEELBESPREKING

VAN OUD EN NIEUW

DOOR WOUTER WEERSMA

Oud is de „Gijsbrecht" en oud was ook dit jaar de opvoering, die vrijwel niets verschilde van die van het vorige jaar. In een jaar tijds bleek men niets geleerd te hebben. John Gobau was nog altijd dezelfde, met explosies werkende Gijsbrecht. Hij tracht met allerlei trucjes en met veel bravour zijn heesch geluid te maskeeren en het is opmerkelijk om te constateeren, hoe hem dit bij velen lukt. Er zijn er maar weinigen, die er door heen kijken en die het valsche pathos — pathos is trouwens altijd valsch — onderkennen.

Bij Frits van Dijk is het al niet veel anders. Ook deze moet zich danig opblazen „pour épater le bourgeois" en zie, 't lukt hem, men vindt het prachtig; hoe meer emphase hoe grooter effect bij het goedmoedige publiek, dat zich de traditioneele „Gijsbrecht" vast en zeker niet laat vergallen door ook maar een schijntje van twijfel aan de vertolking.

De Badeloch van Magda Janssen steekt gunstig af bij al het andere theatrale gedoe, al smokkelt ook zij met Vondel's verzen, maar ze doet het handig en met zwier, zoodat je haast niet boos op haar kunt worden. Louis van Gasteren is een waardig pendant van de beide eerstgenoemden. In het verhaal van den bode vindt hij volop gelegenheid met zijn geluid te coquetteeren. Vondel's tekst is maar bijzaak, niet waar? Hoofdzaak is, het publiek te imponeeren met geluid en gebaar, dan kunnen de menschen na afloop zeggen: „Wat was die van Gasteren weer prachtig?" Over Vondel en diens taal praten ze niet meer of hoogstens vinden ze hem toch wel wat eigenaardig, zoo alles in verzen en dan van die lange gedeelten, het is toch eigenlijk geen tooneel, je begrijpt gewoon niet, dat die acteurs er weg mee weten.

Johan Schmitz was weer als Vosmeer de Spie de beste verzenzegger van het geheel, ook al viel er op zijn intonatie nog vaak genoeg een aanmerking te maken. Maar hij geeft tenminste den indruk, dat hij weet, waarom hij iets zegt, zooals hij het zegt; hij kan zijn tekst blijkbaar analyseeren en er in graven.

Hoe droevig en zielig waren de reien ditmaal en hoe erbarmelijk slecht, vooral ook phonetisch, was de jonge Hermus. Bij koorzegging is het niet eenvoudig om dynamiek in de voordracht te brengen, maar nu men hiervan was afgeweken en de verzen door individueele stemmen liet zeggen, moest het toch mogelijk zijn het doode metrum te overwinnen. Helaas, het was ontstellend, ondanks, of misschien ook wel dank zij de noodige pogingen tot mooi-doenerij.

Een indrukwekkend tafereel is altijd de kerkscène met den bisschop en de nonnen en vooral Cor Hermus oogstte met zijn Gosewijn veel succes.

Nieuw was broeder Peter van Ben Rooyaards. Deze rol is eigenlijk te klein om er conclusies uit te kunnen trekken. De indruk was niet onbevredigend en het is te hopen, dat hij in staat zal zijn het klassieke repertoire alsmede Vondel bij het Gemeentelijk Theaterbedrijf op te heffen uit de verzanding, waarin zij zijn vastgeloopen. Rooyaards' werk in Antwerpen wettigt de verwachting, dat hij er toe in staat zal zijn, hoewel het een zware opgave is, want hij moet van den grond af aan beginnen en alle aangeleerde verkeerdheden eerst weer af laten leeren. Bovendien zal hij zelfs spraaklessen moeten geven of laten geven, want bij de meesten is de elementaire technische kennis der phonetica niet meer aanwezig, zoo zij er ál ooit geweest is. Overigens verwijs ik naar mijn artikel „Vondel, de Rijmelaar", in De Schouw van April 1943.

Nieuw is het tooneelgezelschap „Het Vereenigd Tooneel" onder leiding van Jacq. van Bijlevelt en Johan Boezer. Dit gezelschap is een samenvoeging van de twee vroeger los van elkaar staande gezelschappen, waarvan bovengenoemde acteurs de leiding hadden. Deze vereeniging beteekent een versterking en de samensmelting is dan ook geschied in het kader van de door het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten gewenschte tooneelconcentratie, welke een einde beoogt te maken aan de vroegere versnippering. Deze concentratie zal moeten kunnen leiden tot een rustiger ontplooiing van alle beschikbare krachten en dientengevolge tot een gezonder en beter repertoire.

„Het Vereenigd Tooneel" is, na met een Septemberklucht te zijn begonnen, thans op weg om met „Het Hoedje van Marius" een succestournee van minstens 100 voorstellingen door ons land te maken. Dit blijspel van den Frieschen tooneelschrijver R. Feenstra, wiens „Als de klok waarschuwt" 't vorige seizoen bij het Gemeentelijk Theaterbedrijf succes had, zou beter „De familie Kwint" kunnen heeten, want het bevat de geschiedenis van den zakenman Kwint en diens naaste familie-leden, waarbij het hoedje van Marius slechts een zeer ondergeschikte rol speelt. Men heeft echter blijkbaar gemeend, dat Shakespeare ongelijk had met zijn „What is in a name?" en er werd een attractiever titel verzonnen dan de oorspronkelijke.

Dit werk van Nederlandschen bodem ademt een Nederlandschen geest; het speelt zich af in een echt Nederlandsch milieu. Het is een stuk doorsnee-familieleven uit de een of andere Hollandsche stad, goed gedoseerd met een lach en een traan, waarin het slot — een oudejaarsavond met oliebollen — vooral het pleit doet winnen.

Overigens zal men goed doen dit nieuwe gezelschap met het nieuwe stuk niet over het paard te tillen, want noch het gezelschap, noch de auteur, zijn al aangekomen op het punt, waar wij hen gaarne zouden zien. Ondanks enkele goede individueele vertolkingen (Jacq. van Bijlevelt, Minny Erfmann, Ellen Durieux en Ad. Heerings) ontbrak er nog wel wat aan het ensemblespel, de opvoering vormde geen sluitend geheel, men ving elkaar niet steeds op, kortom, het moet nog groeien. En groeien moet ook nog de Heer Feenstra als tooneelschrijver. Hij schreef een aardigen dialoog, maar het stuk is toch wel wat bloedeloos, de handeling is zwak en doet meer denken aan een novelle dan aan een tooneelstuk. Enkele scènes echter bewezen, dat hij wel weet, wat tooneel is en deze rechtvaardigen dan ook de verwachting, dat hij bij wat meer ervaring belangrijker werk zal kunnen schrijven.

MUZIEK LEVEN

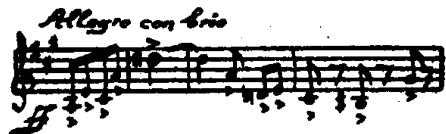
ENKELE ORKESTWERKEN

IN DE AFGELOOPEN MAAND

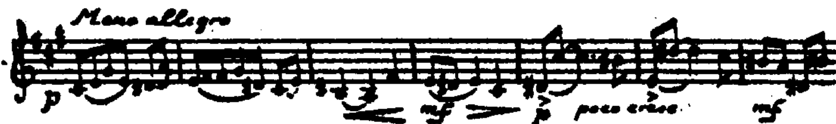
DOOR JKVR. H. VAN LENNEP

Van *Albert Roussel's vierde symphonie in A*, die Flipse binnenleidde in het vorige seizoen, heeft nu het Residentie-Orkest al vier uitvoeringen doen hooren. Toon Verhey heeft er de Hagenaars en Haarlemmers op vergast. De instudeering was een gaaf getuigenis van zijn diepkundige werkwijze. Wat door het orkest verricht werd, was van de veelvergende partituur een verklanking zoo voortreffelijk, dat ik haar zonder aarzelen rangschik tot het bovenste plan.

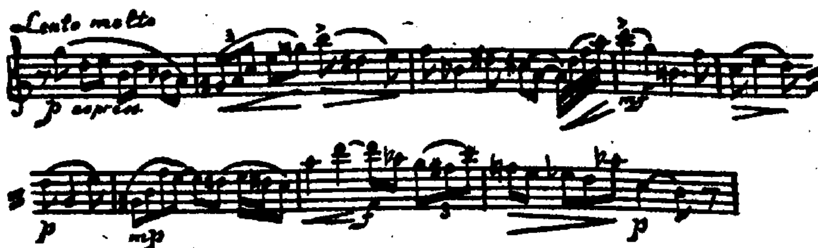
Sinds meer dan twintig jaren wordt Roussel betrokken in het Nederlandsch muziekgebeuren. Rijk aan contrasten van stemming en gestalte, sterk melodisch en neigend naar het polyphone hier en daar vertoont zijn oeuvre de vaart en het vuur der jeugd, maar ook dien tegengestelden aanloop: de bezadigde graviteit van den wijze. Die is aan het woord in den langzamen Satz met een zwaarstappende bas. Wagner en Franck zijn de ingevers dezer laatste uitingswijze. Hun invloed onderging hij door zijn leeraar d'Indy. Intusschen is Roussel een meester van het heldere, snelvoetig scherzo. In dezen vorm weer herkent men den voortzetter der Fransche school van 1860—'80: Berlioz, Lalo, Bizet, Saint-Saëns, Chabrier. — De symphonie in A geschreven in '34, drie jaren voor zijn dood, beweegt zich langs de lijnen van het cyclisch model. Het inleidend *lento*, dat in vertraagd tempo het hoofdmotief laat hooren van de eerste themagroep, brengt ook den aanhef van een melodie, die wordt hervat en uitgesponnen tot een lange cantilene in het liedvormig tweede deel. Een kenmerk van den Franschen bouwtrant is dat vroegtijdig anticipeeren op een thema door het aangeven van zijn voornaamste klankpatroon. Verwar dit niet met het procédé van melodische ontwikkeling uit een „cel" of „kern". Niets is de Zuidelijke toonkunst vreemder dan het hoorenderooren doen groeien van een thematisch embryo. Ook bij Roussel klinken de thema's reeds bij hun eerste verschijning als voldragen, schoon onvolwassen melodieën. Het hoofdthema, ingezet door alten en violen, ontplooit zich met een nevenmotief in een driftig allegro.

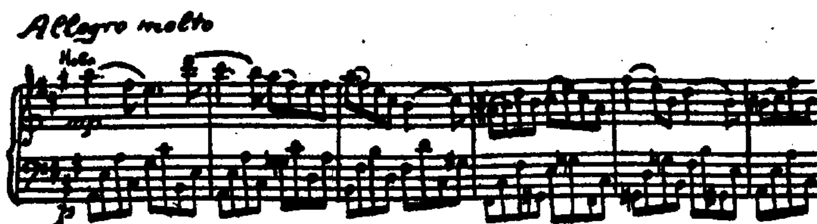
Zijn tegenhanger, in tempo iets teruggehouden, wordt door alle violen op de g-snaar voorgedragen. Let op de sprongen van kleine en groote septimen; ze zijn typeerend voor Roussel's gegolfde melodiek.

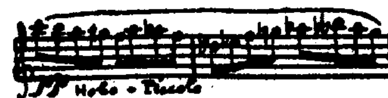
De doorwerking die een eigen thema voegt bij de ontwikkeling van hoofd- en bijgegeven, is een gedrongen bouwsel, waarvan de ornamenten voortgaan uit het melodisch materiaal. In heel het werk trouwens komt geen versiering of digressie uit de lucht vallen. Steeds bewegen zich de toonstrengen om een centraal klankbeeld. Bij de reprise worden de thema's door de blazers aangeheven. Prachtig in hun unisono is het dof-gouden glanzen van gedempte trompetten in het hout. De hobo zingt het tweede thema boven rustige trioolfiguren van de tweede violen en een contrapunteerende fagotsolo. Aan het luchtig weefsel dezer sectie hangt een felle coda, die de opgestapelde herhalingen bevat van het hoofdthema. — Het *lento molto* dat nu volgt, is een gezang in gedragen phrases, die aaneengeschakeld een langdurige lijn vertoonen van ononderbroken melodische vinding. De eerste volzin reeds, dien de strijkers intoneeren, geeft het wezen van dit zingen weer.

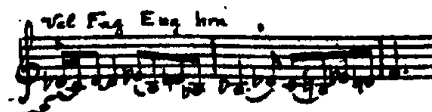

In het harmonisch geschieden van deze en andere Rousseliaansche zettingen dragen de ondergeschikte stemmen een uitgesproken melodische physionomie. Niet zoo, dat zij de contouren van de cantilene overschaduwen, maar toch in zulk een mate, dat in bepaalde passages een tweestemmig contrapunt aan de toonranken ontluikt. Het is de taak van den dirigent subtile verhoudingen in een stemvoering als deze zoo scherp te onderkennen en haarfijn tegen elkander af te wegen, dat nergens tweeslachtigheid ontstaat of twijfel omtrent de leidende toongestalte. Te bedenken, hoe sterk die schijn juist van eigen leven der ondergeschikte stemmen den speler aanspoort en hoe licht wordt uitgelokt een ongetemperd espressivo, dat prompt de klad brengt in de helderte van het samenspel. — Welnu, ik zeg u, dat Verhey dit tweede deel meesterlijk heeft geïnterpreteerd. — Het *scherzo*, een kleurenschittering geordend in een kantwerk van puntige rhythmen, — glinstering die haar praal bewaart, dank zij den eenvoud van de melodiek — het scherzo werd bij de première door het Parijsche publiek gebisseerd. Maar de finale is van allure niet geringer. Integendeel. Nieuwe stijging brengt ze, te beginnen met deze verrassing:

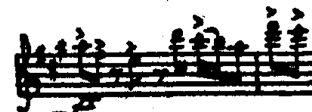
Jawel, dat is het hoofdthema aan de hobo toevertrouwd en begeleid door de harp en het pizzicato van de cellen. Over de chromatische barrière gesprongen staat het daar en zingt als een kind met blozende wangen. Terug in de chromatiek leiden een nevenmelodie en het tweede thema, dat klinkt in de violoncellen verdubbeld door fagot en Engelsche hoorn:

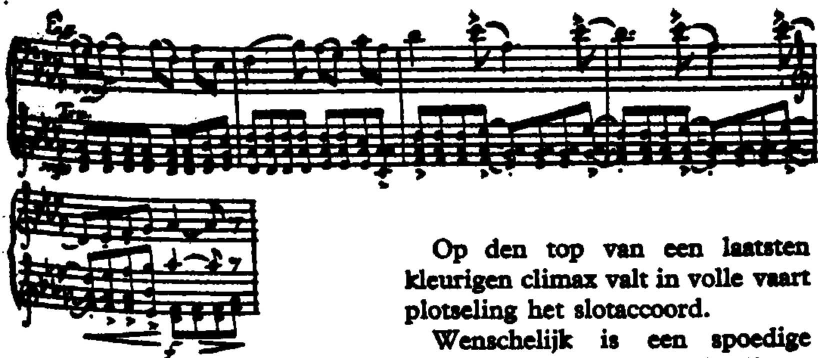

De doorwerking brengt de thema's alle drie in wisselende zetting en instrumentatie. Een gesyncopeerde variatie van het nevenmotief roept ook de hoofdmelodie in syncopische gedaante te voorschijn:

Maar het tweede thema vertoont zich recht van lijf en leden en doet ook onverwachts dien zelfden sprong over het hek in den diatonischen tuin. Wat daar een solo-fagot en drie trompetten laten hooren, dat klinkt weer als een lied voor kinderen met appelwangen:
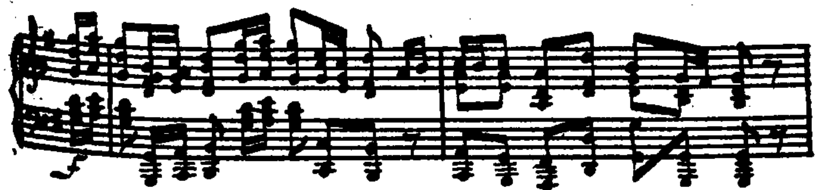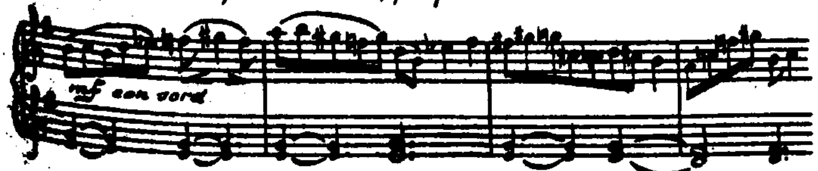

Op den top van een laatsten kleurigen climax valt in volle vaart plotseling het slotaccoord.

Wenschelijk is een spoedige herhaling van deze muziek, die na vier uitvoeringen geenszins afgespeeld is. Jonge componisten hoort haar aan. De levensadem van dien vijf en zestigjarige, u waait ze omver!

D r i e nieuwe werken liefst bracht Eduard Flipse op een Zaterdagmiddag-concert. De zeer verzorgde vertolking, die hij een suite van *Wilhelm Jerger* deed geworden, kon niet de burgerlijkheid verheelen door den inhoud dezer *Salzburger Hof- und Barockmusik* zoo irriteerend in het licht gesteld. De schamelte van melodische vinding, de kinderachtig nagevolgde dansrhythmen uit de achttiend'eeuwsche suite, ze klinken u tegen al in de eerste maten der *Intrada*. De overige deelen, van het zelfde laken een pak, behoeven niet ter sprake gebracht. Lezer, oordeel zelf:

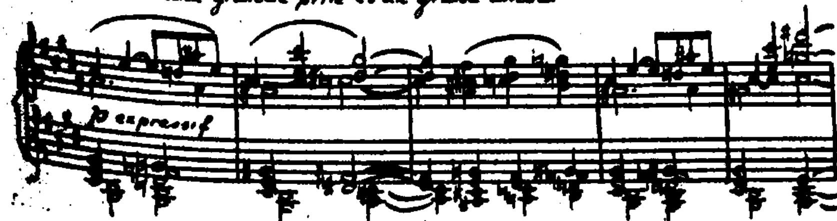

Het werk is perfect geïnstrumenteerd. Dus lukte het Flipse en de zijnen Jerger's watervat zoo te dragen alsof er wijn in was.

Les Offrandes oubliées noemt de Fransch-Vlaming *Olivier Messiaen* een kort lyrisch toonstuk, waarin hij den Gekruisigde bezingt en zijn vergeten offergaven. Een commentaar vooraf verduidelijkt het beeld dat den toondichter voor oogen zweefde. Een klagende melodie van het gedempte strijkkwartet leidt naar het bewogen middendeel:

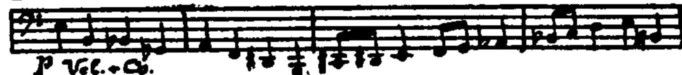
Presque lent, douloureux, profondément triste

De terts die als pedaal dit traag waaierende toonfloers vasthoudt, bezet een unisono van lage fluiten en fagotten. Het wisselt met den eenklank van clarinetten en hoorns. Veelvuldig zijn van deze soort de coloristische details, kieskeurig en savant aan het accoordisch kleurverschieten aangepast. — Onder snerpende kreten van het koper zet een fel intermezzo in, tot berstens toe gevuld met hoog gespannen harmoniegroepen in snelle opvolging. Nergens echter in Flipse's scherp getande voordracht pakten zich de vele opeenhoopingen dier overbelaste harmoniek tezamen tot den vormeloozen klomp, waartoe zij zoo gemakkelijk en ras vervallen. — In een aandoenlijk naspel van strijkers con sordino klinkt de cantilene in de eerste violen. De begeleidende stemmen zijn toegewezen aan alten en tweede violen in beperkt aantal.
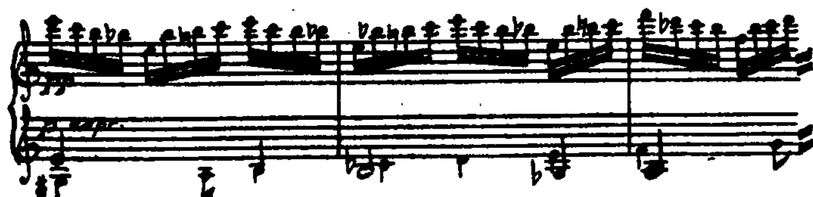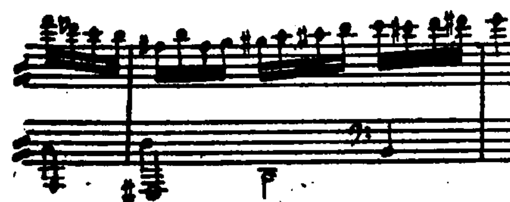

Wel acht ik den klank van dit mooie werk, hyper-romantisch van harmoniek, een beetje dweepachtig op het tegennatuurlijke af in zijn angstvallige vermijding van accoorden die naar den drieklank zweemen. Doch de aandacht onzer orkestinstellingen verdient het ten volle. De toehooring is zeer de moeite waard.

Niet met twee vingertoppen, maar met beide handen dient een nieuw werk bij de instudeering te worden aangepakt. De *Passacaglia* van *Wouter Paap* is, om te beginnen, door den fijnhoorenden Flipse gezuiverd van ettelijke copiefouten, achtergebleven nog in de partijen nà de uitvoering door het Concertgebouw-Orkest verleden jaar. — Het grondslaggevend thema wordt in Paap's compositie door bassen en cellen uiteengezet. De laatsten moeten daartoe een scordatura van de C-snaar bezigen.

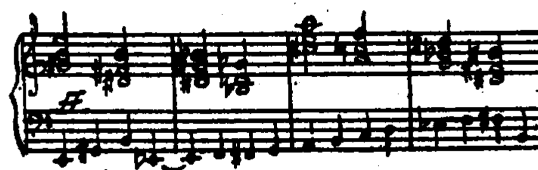

Wat nu de variaties zelve betreft, de melodieën ontsproten aan het stamgegeven en als contrapuntische tegenstemmen toegepast, in zekere mate heeft Paap die te eenvormig gehouden. Het kenmerkende juist eener Passacaglia bestaat in de stereotiepe herhaling van het basthema bij gedurige vernieuwing van de tegenstemmen. Toonen deze te weinig verscheidenheid in melodische wending, rhythme, figuratie en versiering, dan verliezen zij hun beteekenis als draagsters van het varieerend element. Vaak doen zich in de stemvoering van dit stuk heele reeksen evenwijdige koppelingen voor, zoodat een homophoon, inplaats van contrapuntisch variatie-type ontstaat. Levendiger vormen volgen van daar af waar het thema, in gedrongen vorm en rhythmische wijziging, opnieuw wordt uitgestald. Verkleining en vergrooting verschijnen onderling gecombineerd, maar in de tegenstem(men) breekt ze dikwijls af, die constructie, soms midden in een zin. Voor contrapuntische variaties is het verkozen thema overigens wat lang en weinig handelbaar in het tweede lid. En een goede Passacaglia is geen gezellenwerk, maar een meesterstuk. Bij het doorstudeeren van zijn compositie wordt mijn indruk bevestigd, dat Paap's oogen grooter waren dan zijn maag. Zoo komt hij af en toe voor den mast te zitten. Ook op het stuk van orkestratie heeft heer Paap nog wat te leeren. De visie is er wel, geloof ik, maar om te weten wat de toonqualiteit van een instrument in zijn diverse registers waard is, of waar en hoe men moet verdubbelen en waar niet en welke combinaties deugen en in welke de instrumenten bij elkaar passen als roode wijn bij oesters, daarvoor is observatie noodig en feitenkennis. Ter illustratie moge bijgaand voorbeeld dienen:

In alten en bassen klinkt het thema, cellen brengen de tegenstem. Twee hoorns verdubbelen respectievelijk alten en cellen. Zoodoende wordt in de eerste plaats het contrast verspeeld tusschen thema en tegenstem. Maar bovendien was hier een verdubbeling in 't octaaf op haar plaats geweest. Te meer, waar de zestienden-figuren der omspeling door de eerste violen geschiedt. Die klinker op hun e-snaar zoo helder dat er geen *pp* aan helpt. Zonder tegenwicht blijven ze — zichzelf getrouw, maar ongelegen — de eerste viool spelen.

Met een koraalachtige slotvariatie eindigt het stuk, dat door den bekwamen, toegewijden Flipse een zeer goede interpretatie ten deel viel.

BOEKBESPREKING

Jan Poortenaar: *Rembrandt-teekeningen (uitg. „In den Toren", Naarden).*

Jan Poortenaar heeft niet alleen bekendheid verworven als schilder en als etser, doch ook door een zoo langzaam-aan statige reeks boekuitgaven over kunst, die, hoe kan het ook anders bij een graficus met smaak als hij is, stuk voor stuk blijk geven van een degelijke en in den regel fraaie verzorging. Enkele grepen daaruit: „Rembrandt, zijn kunst en zijn leven", „Rembrandt als etser", „Matthijs Maris", „De Gulden Snede", „De Boroboedoer", „De Japansche prent en het Chineesche schilderij", „De Legende van St Julianus", „Jeanne d'Arc", „Het Kunstig Bloemenschikken", zeggen genoegzaam, welken kant zijn belangstelling uit gaat. Poortenaar zoekt het niet aan den buitenkant der dingen. Hij behoort tot diegenen, die het dagelijksch gebeuren het liefst zien overtogen door den schoonen en duurzamen schijn der legende. Deze fraai verzorgde uitgave, die honderd en vier afbeeldingen brengt op royaal quarto-formaat van teekeningen van Rembrandt, met een inleiding en aanteekeningen bij elke teekening, mag er weer zijn. Zulk een blijvende belangstelling voor een groot en uitverkoren meester als Rembrandt, doet prettig aan. Poortenaar heeft met zijn exquise uitgaven en niet zelden exquise onderwerpen niet den weg van het gemakkelijkste, doch wellicht wel dien van een duurzaam succes gekozen. Hij verheelt zich ook ditmaal niet, dat het genieten van de teekeningen van den meester, die deze niet zelden voor zich zelf alleen maakte, scholing vereischt. Hij merkt op, hoe weinig Rembrandt dikwijls om uiterlijk schoon en een detailrijke nabootsing placht te geven en hoe het hem ten slotte steeds om de essentie der dingen te doen is. Zijn betoog heeft in verband hiermee een leerende, een opvoedende strekking. Hij wil den lezer inwijden in den geest en de ziel van 's meesters scheppingen en hij doet dit op een veelal boeienden trant, zijn betoog kruidend met tal van wetenswaardigheden uit de praktijk van Rembrandt's werkwijze en wat anderen daar wel goeds of kwaads van dachten. Wanneer een tijdgenoot, die 's meesters opvattingen wraakt, opmerkt, dat:

> Als hij een naakte vrou, gelyk zomtyds gebeurde,
> Zou schild'ren, tot model geen Grieksche Venus keurde,
> Maar eer een Waster, of Turftreedster uit een schuur;
> Zyn dwaling noemende naarvolging van natuur — enz.,

dan wordt het gerijmel uit zoo'n gladden muil kennelijk aangehaald met de bedoeling, dat ook een ander zich daaraan te zijner tijd zal kunnen spiegelen. Het is een boek, dat uit de leerschool van het vak geschreven is en het is daarom dubbel onderhoudend. Onderhoudend en leerzaam ook daar, waar de schrijver naast origineelen kopieën reproduceert en wijst op plaatsen, waar anderen den meester meenden te moeten aanvullen en verbeteren. Want Rembrandt paste o.m. de kunst van het „weglaten" toe en bepaalde zich niet zelden tot het aanduiden van de kern, tot datgene, hetwelk zijn zienersoog als het wezenlijke aanvoelde in de verschijning. Tal van subtiele opmerkingen leiden den lezer in een wereld, die hem anders duister zou kunnen zijn, verhelderend in. Er zijn er, die ons persoonlijk toevallig zeer vertrouwd in de ooren klinken. In een hoofdstuk over „De Bijbel en de Bedelaar" zegt hij o.m.: „Rembrandt kon vertellen als de Jozef, luisteren als de Jacob, zegenen als de Isaäc, bidden als de David en vergeven als de vader van den Verloren Zoon, dien hij teekende . . .", enz. Over deze gave, die niet alleen den tooneeldichter en mime, maar elken waarlijk grooten menschenbeelder tot op zekere hoogte eigen is, doch Rembrandt wel in het bijzonder onderscheidt, kan niet genoeg worden gezegd. Met Rembrandt betreden wij de sferen, waarin het leven tot een doorloopend mysterie en wonder, de kunst wordt tot phantasmagorie, tot een schijntooverij, die ons het wezenlijkste van ons zijn voorspiegelt. Ook over het zoo geheeten „leelijke" in 's meesters kunst zou wel iets meer zijn te zeggen, dan de schrijver doet, wanneer hij opmerkt: „Hetgeen men het leelijke noemt kan in de beeldende kunst schoon zijn om de ontroering, welke het in den kunstenaar opriep", al voegt hij hieraan nog een en ander toe. Het leelijke als zoodanig heeft ook zijn functie in de kunst en dit niet enkel als contrasteerende dissonant. In de christelijke kunst der middeleeuwen komt het als zoodanig meer voor dan bij de veeltijds naar het schoone als zoodanig strevende Grieken, die de auteur te zijner tijd ten tooneele voert. De Grieksche kunst is eeuwen lang gebrekkig geïnterpreteerd en dit heeft tot veel misverstand aanleiding gegeven, waartegen reeds lang vóór onzen tijd groote geesten, w.o. Rembrandt, zich met nadruk hebben verzet. Was in de middeleeuwen het leelijke in hooge mate waarmerk van verworpen wereldschheid, eerst in de schilderkunst der renaissance werd het waarlijk categorie van het schoone, aan welk laatste dan een diepere, boven het Grieksche schoon uitgaande zin wordt toegedacht. Rembrandt acht het nie verwerpelijk meer en in zijn kunst kreeg het een ongekend belangrijke functie.

Daar waar het leven ten slotte de aanvankelijk ongeschonden gaafheid aantast, daar teekent het er zich zelf mee, in het rimpelschrift van een oud verweerd gelaat, in de gekorvenheid der dingen. Een oude ruïne, een vervallen huis heet schilderachtig. In een proces van wording en vergaan wordt ons het eeuwig verloop der dingen gesuggereerd. De eeuwigheid heeft zoo haar signalen en dit is er één van. Ontzaglijk heeft de aanvaarding van het leelijke als categorie van het schoone de kunst verrijkt, met tal van mogelijkheden, die de ingewijde even onontbeerlijk acht, terwijl menige leek ze nog steeds als overvloedig of zelfs hinderlijk veroordeelt.

Denzulken zal het boek van Jan Poortenaar geen geringe diensten kunnen bewijzen. Met het betreden van Rembrandt's wereld, waarin, vooral in de voor eigen gebruik gemaakte teekeningen, zooveel uiterlijks als overbodig wegvalt en in hoofdzaak alleen maar het innerlijke leven beklijft, treden zij wel, zooals heel kenschetsend wordt opgemerkt, de hoogeschool der teekenkunst binnen. Doch de schilder-schrijver is een goed en welbespraakt docent en vermijdt al hetgeen het zijn scholieren moeilijk zou kunnen maken, zoodat men mag aannemen, dat het doel, hetwelk met deze uitgave werd beoogd, zal worden bereikt.

C. H. de Boer

Alfred Baeumler: *Weltdemokratie und Nationalsozialismus (uitg. Duncker & Humblot, Berlijn).*

Machiavelli, de man die in zijn scherpzinnige staatstheorie als eerste de eigen wetmatigheid van den staat erkende en de macht als de essentie van den staat definieerde, was waarlijk niet slechts de materialist en de realist, waarvoor men hem heden ten dage maar al te dikwijls wil doen doorgaan; hij was zoo goed idealist, politiek idealist, als de fascistische en ook de nationaalsocialistische staatsleer idealistisch is. Ook Machiavelli zag in de macht en in de wil tot de macht, de virtu, niet slechts het brute, geestelooze geweld en de ongelimiteerde machtshonger, maar tevens een geestelijke waarde en een zedelijk-politieke levenshouding.

In het liberalistische denken echter, dat zich reeds openbaarde bij Machiavelli's grooten navolger Bodin, de man die het z.g. machiavellisme juridisch formuleerde, en dat zich met steeds toenemende kracht tot in onzen tijd deed gelden, in dit liberalistische denken is de leer van Machiavelli verworden tot wat men pleegt aan te duiden met „machiavellisme".Met een beroep op Machiavelli, meende het liberalisme de (politieke) macht als een demonische kracht te kunnen afschilderen, een kracht, die elke zedelijke waarde zou missen en die dus nimmer als basis voor het politieke leven zou kunnen worden aanvaard.

Het is het fascistische en in niet minder mate het nationaalsocialistische rechts- en staatsdenken, dat hier reeds veel misverstand heeft weggenomen, maar ook nog kan en moet wegnemen. De bijdrage, die Alfred Baeumler in zijn verhandeling over werelddemocratie en nationaalsocialisme tot de opruiming van dergelijk wanbegrip levert, is wel van een zeer bijzondere belangrijkheid en helderheid tevens.

Allereerst wel, omdat er voor hem, die goed weet te lezen, eenige harde waarheden gezegd worden tegen vele nationaalsocialistische philosophen en staatsrechtsgeleerden; zoo b.v. daar, waar Baeumler handelt over het waandenkbeeld, dat een macht er door ideologieën toe gebracht zou kunnen worden, zichzelf zekere grenzen te stellen, een waandenkbeeld, dat men nog maar al te vaak ook in de nationaalsocialistische ideologie ontmoet.

Maar op de tweede plaats is Baeumler's beschouwing van zoo groot belang, omdat zij ook een wezenlijke positieve bijdrage tot een juister inzicht in het probleem van de macht levert.

Baeumler's conclusie is, dat slechts de macht, die zich baseert op, en die gebonden is aan de levende kracht, niet in geweld zal ontaarden en dat „die Politik der Bindung der Macht durch die Kraft die Politik des Nationlsozialismus ist." Naar het ons voorkomt, geeft hij in deze uitspraak niet slechts blijk van een open oog voor de politieke realiteit, maar geeft hij tevens een simpele en juiste formuleering van de oplossing van het probleem der macht, zooals die in de nationaalsocialistische levensbeschouwing ligt besloten.

A. B. Roels

R. Walther Darré: *De nieuwe grondslag van ons denken (uitg. Westland, Amsterdam).*

In „das Bauerntum als Lebensquell der Nordischen Rasse" stelde Darré de theorie van de bloedmythe op, in „Neuadel aus Blut und

Boden" gaf hij de practijk van de gedachten uit zijn eerste boek, in het nu vertaalde „Neuordnung unseres Denkens" heeft hij op overzichtelijke, eenvoudige wijze de conclusies uit zijn beide hoofdwerken samengevat.

Het is overigens niet zonder reden, dat Darré de voornaamste gedachten uit zijn beide groote werken nogmaals in dit kleinere geschrift den lezer aanbiedt. Hijzelf legt er voortdurend de nadruk op, dat de fundamenteele waarde van de zuiverheid van het bloed weliswaar door velen wordt erkend, maar dat slechts zeer weinigen haar zoo beleven, dat zij haar ook tot richtsnoer van hun leven hebben gemaakt. En weliswaar is reeds veel bereikt, wanneer de staat de idee van het bloed centraal stelt in personen- en familierecht, maar veel belangrijker is het dat de individueele mensch in de aanvaarding van de levenswetten van het bloed, de vereering van de voorouders aan wie hij zijn bloed dankt, en de verantwoorde verwekking van zijn kinderen (naar Darré's woorden de drie nieuwe wetten van een nieuwen tijd), het richtsnoer van deze idee metterdaad volgt.

Het is dan ook goed, dat van dit simpele boekje een Nederlandsche vertaling verschenen is, omdat ook hier door het voortdurend druppelen den steen van onwil en misverstand tenslotte moet worden doorbroken.

A. B. Roels

Eduard Schwartz: *Charakterköpfe aus der Antike (uitg. Koehler & Amelang, Leipzig).*

In zijn verhandeling over Rosenberg's Mythus heeft Alfred Baeumler erop gewezen, dat in de nationaalsocialistische opvatting nóch een onpersoonlijke wereldgeest, noch abstracte ideeën, die hun verwerkelijking zoeken, de geschiedenis beheerschen, maar dat het de karakters zijn, die zich in een koene daad tegenover elkander stellen, dat het karakter de geschiedenis beheerscht. Bij de lezing van de litterair en wetenschappelijk hoogstaande essays van Eduard Schwartz over zoo uiteenloopende figuren als Hesiodus en Thycidides, Socrates, Plato en Cicero, Diogenes, Paulus e.a. valt het den lezer wel zeer op, dat ook Schwartz zich door deze philosophie der geschiedenis laat leiden, dat ook hij de positie van den mensch en van het karakter in de gang der geschiedenis en dus ook in die van de kultuur als essentieel voor de ontwikkeling dezer historie en dezer kultuur beschouwt.

In deze opstellen, die een waarlijk genot voor oor en geest vormen, verdicht de schrijver in den persoon van dengeen, dien hij behandelt, het geschiedenisbeeld van den tijd, waarin deze persoon leefde, terwijl hij tegelijkertijd de historische situatie uit dien tijd weer afleidt en begrijpt uit de persoonlijkheid van den figuur in kwestie. Aldus beschrijft hij ons niet het type, doch den levenden mensch, dien mensch echter niet als min of meer toevallige verschijning in een bepaalden tijd, maar als vormgever en bouwer van dien tijd.

A. B. Roels

Elf, het land vertelt. Elf van de beste verhalen uit de elf gewesten van Nederland. Samengebracht en ingeleid door Max Wolters *(uitg. Arbeiderspers, Amsterdam).*

Het moet tot op zekere hoogte een gevolg zijn van de geringe scheppende kracht, die in Nederland op het oogenblik naar voren treedt, dat alles en iedereen zijn toevlucht neemt tot het samenstellen van bloemlezingen en van varia over één bepaald onderwerp. Dat daarbij de liefde tot land en volk een zeer voorname plaats inneemt, is een typisch verschijnsel van dezen oorlog, waarvan ook deze bundel een product is.

Het boek „Elf" is genoemd naar onze elf provinciën; elk van hen is hier met een vertelling vertegenwoordigd. Een wat rommeligen indruk maakt het geheel wèl: waaròm niet òfwel alle novellen in „algemeen-beschaafd" gehouden, òf, wat veel aantrekkelijker zou zijn geweest, alle, maar dan ook zonder uitzondering, in dialect. Wat wij nu aantreffen is een gedeelte in streektaal, waartegenover de andere aan boekentaal doen denken. Dit wekt den schijn, of het den schrijver er slechts om begonnen was er elf samen te rapen, waar hij ze maar kon vinden.

De verhalen op zich zijn over het algemeen niet slecht. Dat een stuk uit het oude „Oostloorn" staat naast een Zeeuwsch verhaal van Eggermont, dat wel zeer kennelijk uit den laatsten tijd is, stoort niet, al moge dan het laatste niet een van de sterkste zijn. Volgens mij komen — vooral ook in dit verhaal — de nuanceeringen van de verschillende provinciën toch te weinig naar voren: het zou aardiger geweest zijn, indien, naast een getrouw volgen van het dialect, ook de streekgebruiken meer in de verhalen verwerkt waren geweest, zooals dat b.v. het geval is in „Sint Catrijn" van Ernst van Oosterom en in „Reining" van Jan Roselaar. Met deze twee tekortkomingen schiet het boek zijn doel wel eenigszins voorbij, al vinden wij er zeer zeker die warme vertrouwdheid van het eigen volk in, die een uitgave rechtvaardigen.

M. van der Heyden-van der Velde

K. Smelik, H. van Hoof: *Twee luisterspelen (uitg. Uitgeverij Opbouw, Amsterdam).*

Nummer elf der Theater-reeks bevat een tweetal luisterspelen, één van Klaas Smelik en één van Henri van Hoof, terwijl laatstgenoemde voor het boekje tevens een inleiding schreef waarin hij spreekt over radio-dramaturgie.

Om nu maar ineens met de deur in huis te vallen: wij hadden die inleiding gaarne ietwat uitvoeriger, en vooral ietwat gedegener willen zien. Er is hier te lande nog maar zoo weinig over het luisterspel geschreven, dat het zonde is dat van Hoof deze mooie gelegenheid ongebruikt voorbij heeft laten gaan. Aan de algemeenheden die hier over het luisterspel worden beweerd heeft men weinig, en vooral geen houvast. Van Hoof deelt ons mede dat het luisterspel een nieuwe kunstuiting is, maar hij vermijdt het een definitie te geven van het begrip luisterspel. Hij vertelt ons dat deze nieuwe kunstuiting nog geplaagd wordt door de onvermijdelijke kinderziekten, maar hij verzwijgt welke deze kinderziekten zijn. Hij is van oordeel dat er, ondanks het feit dat het luisterspel zijn uiteindelijke gestalte nog niet heeft kunnen vinden (bestaat er überhaupt bij eenige kunstuiting zoo iets als een uiteindelijke, een definitieve gestalte? Ik geloof er niets van!), toch in dit stadium wel alreeds bepaalde normen te stellen zijn, maar hij stélt ze niet. Kortom, hij doet eigenlijk niet anders dan zeer vluchtig en onvolledig uiteenzetten, in welke opzichten het luisterspel van de film en het gewone tooneelstuk verschilt. Kan men iemand duidelijk maken wat poëzie is, door hem uiteen te zetten in welke opzichten het van proza verschilt? Kan men iemand bijbrengen wat schilderkunst is, door hem mee te deelen dat het op die en die punten, van beeldhouwkunst verschilt? Kan men . . . .? Neen, dat kan men allemaal niet. En niemand komt iets nader tot het begrip luisterspel wanneer men hem uitlegt dat het om de volgende tien gepreciseerde redenen géén film en géén tooneelstuk is. De beschrijving van alles wat er gebeurt en moet gebeuren voor en aleer men een luisterspel, kan uitzenden, is, hoewel summier, voor den belangstellenden leek ongetwijfeld wel belangwekkend, en de gekozen foto's verduidelijken veel.

Het luisterspel van Klaas Smelik heet Het Volk der Goedendags, en het werd uitgezonden ter herinnering aan den Guldensporenslag. Eerlijk gezegd: we hebben van Smelik bétere luisterspelen gehoord. Dit historische genre ligt hem niet, zijn simpele verhalen van de zee zijn ons oneindig veel liever, want zij zijn eerlijker, rechtuiter, ongedwongener. De taal is — gedragen, zegt van Hoof in het laatste deel van zijn inleiding, maar dat is een veel te mooi woord — ronduit onnatuurlijk, dik en gezwollen, en de poging van Smelik om een Vlaamschmiddeleeuwsche couleur locale te verkrijgen door het voortdurend gebruik van woorden als: stegeke, huizeke, tyrannije, sponze, gespuize (wij slaan het stuk maar op een willekeurige plaats open) moet als mislukt worden beschouwd. Wanneer van Hoof in zijn inleiding zegt, dat er goed op gelet dient te worden dat in een luisterspel, dat in de zeventiende eeuw speelt, geen muziek wordt gebruikt, die pas in 1800 werd gecomponeerd, dan mogen wij het Smelik ook gerust als een grove fout aanrekenen dat hij in zijn tekst liedjes verwerkt, die beslist eerst eeuwen later werden gedicht!

Het luisterspel van Henri van Hoof over den vorst der toonkunst, Orlando di Lasso, een weinig bekend Nederlandsch componist, maakt een beter indruk. De dialogen missen die onnatuurlijke gezwollenheid van Smelik's hoorspel, en van Hoof heeft met de routine die hij ongetwijfeld in den loop der tijden wel krijgen moest, op redelijke, zij het ook allesbehalve origineele wijze gebruik gemaakt van datgene wat den hoorspelschrijver nááSt het gesproken woord ten dienste staat: het geluid. Hij weet op verschillende plaatsen het woord door het geluid te doen aanvullen, afwisselen en verduidelijken op een wijze, die het geheel tenminste eenige spanning geeft. Hij maakt ook een dankbaar gebruik van di Lasso's muziek, die hier in Nederland maar weinig, ja, vrijwel niet bekend was, en wij vermoeden zelfs dat het heele hoorspel uiteindelijk slechts geschreven werd om als omlijsting van deze muziek te dienen. En ziet, daar hebben wij nu bezwaren tegen! Niet tegen het feit dat zulke hoorspelen geschreven en uitgevoerd worden, maar tegen het feit dat zij ons vervolgens in druk worden voorgelegd als voorbeelden van een nieuwe kunstuiting, ofschoon dergelijke loopende-bandproducten met kunst niet het minste van doen hebben.

Het boekje is een experiment, zij het door de keuze der stukken een weinig geslaagd, en wij hopen dat ook andere uitgevers een dergelijk experiment zullen durven en willen wagen. Regelmatig verschenen tooneelspelen in druk, en zij werden verkocht, ook in tijden dat het boek heel wat minder vlot van de hand ging dan dat op het moment het geval is. Waarom zou het publiek wél tooneelspelen koopen en geen luisterspelen? En dan: er is ongetwijfeld keus genoeg; de Omroep heeft in de afgeloopen jaren zoo het een en ander voor de microfoon gebracht!

Jan van Rheenen

Prof. Dr Fritz Prinzhorn: Europa-Bibliographie, 7. Abteilung, Nordwesteuropäischer Raum, Niederlande—Belgien, Band 1, 1939—1942 *(uitg. Otto Harrassowitz, Leipzig).*

Dat de Noord-West-hoek van Europa, van Calais tot Emden, hoewel

politiek gezien vallend onder vier verschillende staatsstructuren, in rassisch en vooral in kultureel opzicht een ge meenschap,een eenheid vormt, is voor den uitgever van den Europa-Bibliographie aanleiding geweest de litteratuur, die gedurende de jaren van 1939 tot 1942 in dit Westland is verschenen, ook als een eenheid te beschouwen. Deze litteratuur wordt, zooals dat bij de Europa-Bibliographie gebruikelijk is, ingedeeld in een achttal hoofdstukken, onder de titels: Allgemeines, Der Raum, Das Volk, Geschichte, Der Staat, Kultur, Wirtschaft, Arbeits- und Sozialordnung.

Het boek is hoofdzakelijk bedoeld voor den Duitscher, die zich in deze gebieden oriënteeren of voor studiedoeleinden verdiepen wil. Dat echter ook de Nederlander in deze uiterst nauwgezet en zorgvuldig opgestelde bibliographie een helder overzicht over de litteratuur, die in zijn vaderland in de laatste jaren verscheen, verkrijgt, is wel de grootste lof, die men den Duitschen uitgever kan toezwaaien.

A. B. Roels

Theo van der Bijl: *De Opera's van Mozart* (*Nederlandsche Uitgeverij Opbouw, Amsterdam*).

Het zijn diens opera-*libretti*, die Van der Bijl behandelt. Hij vertelt hun inhoud, ontstaan en wedervaren. Over de toonzetting wordt geen woord gerept. Is de titel eenigszins misleidend, het boekje zelf is een betrouwbare gids. Het werd klaarblijkelijk geschreven voor belangstellenden, die van een muzikale opleiding verstoken, niettemin door radio en gramofoonplaat van Mozart's dramatische werken een paar fragmenten leerden kennen. Dit talrijke publiek is met Van der Bijl's werkje stellig gediend. Conservatoristen behoeven er intusschen niet hun neus voor op te halen. Ik vraag mij trouwens af, hoevelen onder de geschoolde musici in ons opera-schuwe land — al is er honderdmaal een kentering te bespeuren — van Mozart's operatexten grondig op de hoogte zijn. Hier is een practisch handboekje, dat, zij het niets bijzonders, wel degelijk veel wetenswaardigs bevat.

Jkvr. H. van Lennep

DE FILM IN DIENST VAN DE STREEKPROPAGANDA

DOOR G. H. SNITGER

De verbondenheid met den bodem is een van de allervoornaamste grondgedachten van den nieuwen tijd. Daarom probeert men met inspanning van alle krachten, het door volksvreemde invloeden bij ons volk voor een goed gedeelte verloren gegane gevoel van bodemverbondenheid weer tot nieuw leven te wekken. Tot dit doel maakt men gebruik van alle bestaande moderne publiciteitsmiddelen, heemkundige beschouwingen in de dagbladen en tijdschriften, heemkundige causerieën voor de radio en ook door middel van heemkundige kultuurfilms en bepaalde heemkundige elementen, binnen het raam van de handeling der speelfilms Het moet gezegd worden, dat de film, als het meest populaire en doeltreffende publiciteitsmiddel van onzen tijd, zich wel bij uitstek ertoe leent om publieke propaganda voor de streekgedachte te maken, een feit, dat eigenlijk nog veel te weinig wordt ingezien. Daarbij is het echter van groot belang, hoe men dergelijke films maakt, d.w.z. welke visie men op het te verfilmen onderwerp heeft. Het gaat er niet zoozeer om, den nadruk te leggen op het profijt, dat men aan den bodem kan ontworstelen, dit moge interessant zijn, het is toch altijd min of meer plat-materialistisch, edeler is de filmvisie, wanneer het zwaartepunt wordt gelegd op de ontwikkeling van het streeklandschap door de eeuwen heen en op die kenmerkende karaktertrekken van het streeklandschap, die ons zoo dierbaar zijn en waaraan wij allen op ondefinieerbare wijze met weemoed plegen te denken, wanneer het lot ons naar Oost of West heeft gevoerd.

Het zijn die diepgetrokken konterfeitsels van het streeklandschap, die de oude Hollanders in Batavia, Soerabaja of Paramaribo trachtten na te teekenen met geveltjes, brugjes, stoepelbankjes en slooten en waarvan men overal in Oost en West, waar Hollanders wonen of gewoond hebben, steeds weer de duidelijke sporen terugvindt. Het gaat hier dus om een zeer bizondere cinégrafische visie op het landschap, waarbij het noodzakelijk is, dat de mensch zijn kijk op het te verfilmen uiterlijk van de streek een vorm geeft, waarin de allereigenste sfeer van het streeklandschap zich weerspiegelt, zooals de daarin levende mensch die ondergaat en waardoor zijn levenshouding beïnvloed en gericht wordt.

Sterker dan de literatuur en iedere andere kunst, kan de film, met haar doordingende kracht om werkelijkheids-momenten te grijpen en vast te leggen, den bijna magischen band die er bestaat tusschen den mensch en zijn bodem verduidelijken en versterken. De cinégrafische cineäst kan daarbij op verschillende manieren te werk gaan, hij kan een zuivere dokumentatie van de meest karakteristieke elementen uit het streeklandschap samenstellen, hij kan een filmische uitbeelding van het landschap als komplex geven, waarbij hij naar een totaalschepping streeft, die haar bestaansrecht ontleent aan den artistieken dadendrang van haar schepper, ook kan hij een bepaald milieu scheppen in het streeklandschap en te midden daarvan de aan dit milieu gebonden mensch met zijn strijd en noodlot plaatsen, een methode, die zich meer in het bizonder voor de speelfilm eigent. Iedere filmkunstenaar zal hierbij natuurlijk zijn eigen verantwoorden uitbeeldingsvorm wel weten te vinden, waarbij de lijnen en doelstellingen zich ook alweer niet tè strak laten maskeeren en voor een goed deel van de persoonlijke inzichten van den scheppenden kunstenaar afhankelijk zijn. Het gaa hier om de samenwerking van alle mogelijke cinéastische faktoren van technischen en dramaturgischen aard, d.w.z. die speciaal filmische middelen, waaraan de film haar groote kunstzinnige, psychologische, propagandistische en opvoedende waarden ontleent, faktoren als daar zijn: instelling, vlakverdeeling, verglijding van lijnen en tinten (kleurenfilm), beeldwisseling, contrapunctiek van beeld en geluid, enz. Met gebruikmaking van al deze middelen en de daarbij behoorende en door de ervaring aangeleerde technische manipulaties en trucs, is het zelfs wel mogelijk om de dieper liggende invloeden van het streeklandschap op het psychische leven van den mensch tot uitdrukking te brengen. De van oudsher om hun uitzonderlijke vakbekwaamheid befaamde Duitsche kultuurfilm-specialisten hebben ons vooral gedurende de laatste jaren werkelijk grandiose staaltjes van cinegrafische kunst voor oogen gebracht, zoowel in grootere als kleinere kultuurfilms. Deze kultuurfilms, die prachtig camerawerk zoowel in zwart-wit als in kleuren te zien gaven, toonden ons de meest verschillende Duitsche streeklandschappen, bergen, bosschen, heuvels, vlakten en rivieren, met een verrassend moderne filmische dynamiek en met volledige uitbuiting van alle cinegrafische mogelijkheden. Millioenen menschen in Europa hebben deze films met bewondering aanschouwd en er den veredelenden en opvoedenden invloed van ondergaan. Onverbreeklijk zijn aan deze films de namen verbonden van wereldbekende Duitsche kultuurcineasten als Eugen Schuhmacher, Prof. Walter Hege, Ursula von Löwenstein, Kurt Rupli, Martin Rikli, Ulrich. K. T. Schulz, Anton Kutter en zoovele anderen. Daarnaast begint ook in de Duitsche speelfilm het principe der bodemverbondenheid steeds meer toepassing te vinden, hetgeen vooral in den laatsten tijd in films als Veit Harlan's „Goldene Stadt" en B. Barlogs „Wenn die Sonne wieder scheint" op alleszins karakteristieke wijze tot uiting kwam. Zoo begint het oergevoel van de Germaansche verbondenheid met den bodem in voortdurend sterkere mate in de Duitsche filmproductie door te dringen en tot handelingsbepalend en beïnvloedend leidmotief uit te groeien, men komt het overal in den een of anderen vorm tegen en het verricht in de Germaansche landen louterend en veredelend werk. Ook in ons land zal de film in de toekomst waardevol werk voor de streekpropaganda kunnen verrichten en zal er toe kunnen bijdragen de onderlinge verstandhouding tusschen de bewoners der verschillende streken beter en hechter te maken. Films over de karakteristieke trekken en schoonheden van het Hollandsche, het Friesche, het Groningsche, het Twentsche, het Limburgsche, het Brabantsche en het Zeeuwsche landschap kunnen onschatbaar verhelderend en samenbindend werken, de onderlinge waardeering verstevigen en de verschillende ongemotiveerde en voor een ware volkseenheid uiterst schadelijke vooroordeelen helpen uit den weg te ruimen. Dergelijke films, technisch en propagandistisch goed en vakkundig opgezet, zullen ook een radicaalwerkend tegengif zijn tegen die beruchte kwalen der civilisatie, die men onder den term „verstedelijking" pleegt samen te vatten. De boer zal eruit kunnen leeren, dat er geen hooger goed bestaat als zijn eigen bodem en de stedeling zal steeds duidelijker tot het inzicht worden gebracht, dat hij zich te midden van zijn steenen bouwdoos niet superieur aan den plattelander behoeft te achten. Daarbij dient echter van meet af aan een goede en in alle opzichten gezond-volksche visie op het te verfilmen onderwerp voorop te staan, d.w.z. geen oermaterialistische, commercieele, door winstbejag of door reclamezucht geleide visie, maar een werkelijk kunstzinnige filmvisie, die wordt geïnspireerd en beheerscht door de liefde voor het streeklandschap en voor den daarin levenden mensch, zijn arbeid, zijn strijd en zijn gemeenschappelijk noodlot.